BIJBELSE ARCHEOLOGIE

Door drs. J.G. van der Land en anderen

Van:

STICHTING BIJBEL, GESCHIEDENIS EN ARCHEOLOGIE
BGA te Barneveld

INHOUD

INLEIDING

1. Wanneer vond de Uittocht plaats?

2. Was Ai lang voor de Intocht verwoest?

3. Bestonden er geen steden ten oosten van de Jordaan voor ca. 1250 v. C.?

4. Wie was Abraham?

5. Nippoer de stad van Heber?

6. Kwamen getemde kamelen al voor in de tijd van Abraham?

7. De Merenptah-stèle en het ontstaan van Israël

8. Moab al vroeg in Egypte bekend

9. De Filistijnen

10. Nieuwe visie op de verwoesting van Jericho

11. Waar lag het Gibea van Saul?

12. Hebron door de eeuwen heen

13. De historische betrouwbaarheid van Daniël

14. Uittreksel uit de Bijbelse Chronologie

INLEIDING

Het tijdschrift CHRONOLOGIE VAN HET OUDE NABIJE OOSTEN houdt zich bezig met het onderzoek naar de chronologie van het Oude Nabije Oosten en de daarbij gebruikte methoden, zoals dendrochronologie en de C14-methode. Verder wordt aandacht geschonken aan de chronologie van gebeurtenissen die beschreven worden in de Bijbel.

Een zinnige discussie over de betrouwbaarheid van de verhalen in het Oude Testament over historische gebeurtenissen kan alleen gevoerd worden na vaststelling van de juiste chronologie van de vroegste geschiedenis van het volk Israel.

1. Wanneer vond de Uittocht plaats?

De late datering (ca. 1260 v. C.) van de Uittocht biedt geen oplossing om gegevens uit de Bijbel in overeenstemming te brengen met die van historische bronnen.

Om na te gaan of een verhaal in de Bijbel over een belangrijke gebeurtenis in overeenstemming is met gegevens die het resultaat zijn van opgravingen, is een juiste datering van de gebeurtenis nodig. Als het verhaal in de Bijbel over de inname van Jericho betrouwbaar is, dan moet deze stad in de tijd van de Intocht van de Israëlieten nog een versterkte stad geweest zijn. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat er na ca. 1350 v. C. geen versterkte stad Jericho meer bestond.

Als de Intocht van de Israëlieten in Kanaän plaatsvond in ca. 1220 v. C., zoals vele wetenschappers die zich bezighouden met bijbelse archeologie beweren, dan zou het verhaal in Jozua 5 en 6 over de verovering van Jericho een verzinsel zijn.

Datering van de Uittocht is een centraal punt

Een centraal punt in de bijbelse chronologie is de datering van de Uittocht van Israël uit Egypte, omdat tal van andere dateringen, zoals die van de Intocht, daarvan afgeleid kunnen worden. In Egyptische teksten is geen enkele verwijzing naar de Uittocht van de Israëlieten gevonden. De Egyptische farao's legden in teksten op muren van tempels of op gedenkstenen alleen successen vast. Rampen en nederlagen werden niet vastgelegd.

De twee meest verdedigde dateringen van de Uittocht zijn de **vroege** en de **late datering** van de Uittocht, respectievelijk in ca. 1445 en in ca. 1260 v. C..

De vroege datering is gebaseerd op een chronologisch gegeven in sommige grondteksten van 1 Koningen 6:1. De Uittocht vond plaats 480 jaar voor het begin bouw van de tempel van koning Salomo.

De late datering is gebaseerd op bepaalde interpretaties van opgravingen. Van beide dateringen is aan te tonen dat ze onhoudbaar zijn en dat ze geen oplossing bieden als we ervan uitgaan dat de Bijbel historisch betrouwbaar is.

De vroege datering van de Uittocht in ca. 1446 v. C.

Lange tijd is verdedigd dat de Uittocht uit Egypte plaatsvond in ca. 1446 v. C., op basis van 1 Koningen 6:1. Tegenwoordig is er veel meer zekerheid over de dateringen van de Egyptische farao's. Volgens de thans gangbare chronologie regeerde in het jaar 1446 v. C. farao Thoetmoses III in Egypte. Vanwege de volgende redenen kan hij niet de farao geweest zijn tijdens wie de Uittocht plaats had:

1. Rond 1445 v. C. maakte Thoetmoses III grote veldtochten naar Azië. Dat zou niet mogelijk geweest zijn als de elitetroepen van de farao omkwamen in de Schelfzee en alle eerstgeboren zonen in Egypte stierven. Na zo'n enorm verlies aan mankracht zou een Egyptische farao lange tijd geen grote veldtochten hebben kunnen maken.

2. Thoetmoses III werd in 1425 v. C. opgevolgd door zijn oudste zoon Amenhotep II. Volgens de Bijbel stierf de oudste zoon van de farao kort voor de Uittocht (Ex. 12:29).

3. Als de Uittocht plaatsvond in ca. 1446 v. C. dan verdronk de farao niet in de Schelfzee, want Thoetmoses III regeerde nog ruim 20 jaar daarna. Uit Exodus 14:6, 7

en 8:17 blijkt dat de farao aan het hoofd van zijn leger Israël achterna trok. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat de krijgshaftige farao Thoetmoses III aan de oever van de Schelfzee bleef toekijken hoe zijn leger Israël achterna trok, het pad op dat in de zee was ontstaan en zelf op de oever bleef toekijken.

Conclusie

Bij de vroege datering zijn verschillende gegevens in het boek Exodus niet in overeenstemming met wat we weten uit historische bronnen. De onhoudbaarheid van deze datering leek nog duidelijker bewezen te worden door nieuwe argumenten van de voorstanders van de late datering.

Argumenten voor de late datering van de Uittocht

1. De Israëlieten moesten volgens Exodus 1:11 voor de farao de steden Pithom en Raämses bouwen. Voorraadsteden worden ze genoemd. Waarschijnlijk is een betere vertaling: vestingsteden. De naam Raämses wijst erop dat deze stad gebouwd werd in opdracht van farao Ramses II (1279-1213 v. C.). Aangenomen moet daarom worden dat de Israëlieten nog tijdens Ramses II in Egypte verbleven en dat de Uittocht plaatsvond tijdens Ramses II.

De egyptoloog Montet groef in de jaren dertig in het Noordoosten van de Nijldelta het tempelgebied van de stad Tanis op. Montet nam aan dat Tanis de plaats van Raämses was. Er werden namelijk in Tanis tal van beelden gevonden met cartouches van Ramses II. Er werd geen voorwerp gevonden dat ouder was dan de tijd van Ramses II. De Israëlieten kunnen dus niet voor Ramses II bij het bouwen aan Raämses slavenarbeid verricht hebben. De conclusie van Montet luidde: de Israëlieten waren nog in Egypte tijdens Ramses II. De Uittocht moet tijdens de regering van Ramses II plaatsgevonden hebben, dus pas in de 13e eeuw v. C..

2. De Amerikaanse archeoloog Nelson Glueck deed in de jaren dertig onderzoek naar nederzettingen in gebieden ten oosten van de Jordaan. Hij kwam tot de conclusie dat er tussen ca. 1900 en ca. 1300 v. C. vrijwel geen mensen woonden in dat gebied. Ook in de gebieden van de latere koninkrijken Edom en Moab bestond volgens Glueck in de genoemde periode zo goed als geen bewoning.

In Numeri en Deuteronomium wordt meermalen geschreven over de koninkrijken Edom en Moab. De Israëlieten stuitten in het gebied ten oosten van de Jordaan op de sterke tegenstand van de koninkrijken van Sihon en Og en veroverden daar vele steden (Deut. 3:4-10). De Intocht kan daarom pas na 1300 v. C., in de 13e eeuw v. C., gedateerd worden.

3. Bij opgravingen in de jaren dertig werden in een aantal steden in Palestina verwoestingslagen gevonden die gedateerd werden rond 1220 v. C.. Dat is een aanwijzing dat de Israëlieten toen Kanaän zijn binnengevallen en steden als Lachis, Bethel, Debir en Hazor verwoest hebben.

Dit leken sterke argumenten. Latere opgravingen toonden aan dat ze onhoudbaar waren.

Weerlegging

1. Raämses

In 1966 begonnen onder leiding van de Oostenrijkse archeoloog M. Bietak opgravingen in Tell el-Dab'a, in het oosten van de delta, ongeveer 25 km ten zuiden van Tanis. Na de uitgebreide opgravingen in Tell el-Dab'a staat vast dat daar het zuidelijk gedeelte van Pi-Ramesse, het in Exodus 1:11 genoemde Raämses lag en niet op de plaats van Tanis.

De verklaring voor het feit dat in Tanis zoveel standbeelden en steenblokken gevonden werden met de cartouches van Ramses II erop is dat sinds ca. 1070 v. C. op grote schaal stenen losgebroken werden uit gebouwen in Pi-Ramesse en overgebracht werden naar Tanis voor de bouw van de nieuwe hoofdstad. Ook vele standbeelden werden naar het 25 km noordelijker gelegen Tanis vervoerd. De stad Pi-Ramesse raakte namelijk na ca. 1100 v. C. in verval, omdat de Nijlarm, waaraan de stad gelegen was verzandde.

De overplaatsing van de standbeelden gebeurde soms zo ruw dat verscheidene standbeelden die gevonden werden in Tanis hun oorspronkelijk voetstuk verloren bleken te hebben. Van een standbeeld van Ramses II - vervaardigd uit natuursteen en gevonden in Tanis - bleken de tenen vervangen te zijn door tenen van klei. De oorspronkelijke tenen van natuursteen werden in 1955 ontdekt in Pi-Ramesse, in Qantir, 2 km ten noorden van Tell el-Dab'a.

Daarmee was onomstotelijk bewezen dat monumenten in Tanis, met de cartouches van Ramses II erop, verplaatst waren vanuit Pi-Ramesse.

Een belangrijk argument voor de stelling dat de Uittocht moet hebben plaatsgevonden tijdens Ramses II bleek op een misvatting van geleerden te berusten.

Tijdens de opgravingen in Tell el-Dab'a bleek dat reeds eeuwen voor Ramses II op die plaats een stad bestond. Tijdens de opgravingen in Tell el-Dab'a bleek dat daar ca. in 1500 v. C. een fort van tichelstenen gebouwd werd dat tevens als paleis dienst deed. Deze vesting zal behoord hebben bij de voorraadstad die gebouwd werd in het begin van de slavenarbeid van het volk Israël. De voorraadstad was bedoeld als uitvalsbasis van het Egyptische leger. Thoetmoses I (1493-1481 v. C.) maakte veldtochten naar Palestina en Syrië.

De naam van de voorraadstad is door een latere redacteur van Exodus gewijzigd in het in zijn tijd bekende Raämses. Dat de stad door een latere redacteur zo genoemd werd, is geen bewijs voor de datering van de tijd waarin daar door Israëlieten slavenwerk verricht werd.

2. De argumenten van Glueck

Edom, Moab en de Oost-Jordaanse koninkrijken kunnen niet bestaan hebben voor de 13e eeuw v. C.. Latere opgravingen ten oosten van de Jordaan hebben de conclusies van Glueck volledig weerlegd. Nieuwe plaatsen in het gebied ten oosten van de Jordaan werden onderzocht, maar ook werd een aantal plaatsen waar Glueck onderzoek had gedaan, opnieuw bestudeerd. De conclusie op grond van uitvoerig onderzoek luidde dat er in het gebied ten oosten van de Jordaan geen sprake was een onderbreking van de bewoning tussen ca. 1900 en 1300 v. C.. Er hebben in dat gebied ook in de 14e en de 15e eeuw steden bestaan. Er zijn intussen al meer dan 50

nederzettingen uit deze periode ontdekt (zie verder het artikel *Bestonden er geen steden ten oosten van de Jordaan voor ca. 1250 v. C.?*).

3. De verwoestingslagen

Uit nauwkeurig archeologisch onderzoek is de laatste jaren ook gebleken dat er geen sprake was van een reeks van verwoestingen van steden in Kanaän rond 1220 v. C.. Nauwkeuriger onderzoek leidde tot de conclusie dat de data van de verschillende verwoestingen ver uiteenlopen. Er ligt zeker 80 jaar tussen de eerste en de laatste verwoesting. De verwoestingen in de 13e eeuw hebben dus niets te maken met de veldtochten van de Israëlieten die in korte tijd plaatsvonden.

Hazor

De verwoesting van de laatste Kanaänitische stad Hazor (laag XIII) werd door Y. Yadin op grond van in die laag gevonden Myceens IIIB aardewerk gedateerd in ca. 1230 v. C.. Later bleek dat het gebruik van Myceens IIIB aardewerk doorloopt tot zeker 1190 v. C.. In Deir‘Alla is namelijk dat type aardewerk gevonden in een verwoestingslaag waarin ook een vaas gevonden werd met een cartouche van de vrouwelijke farao Twosret (ca. 1188-1186 v. C.). Uit vondsten in Oegarit bleek dat Myceens IIIB aardewerk zeker nog tot 1200 v. C. in gebruik was. De verwoesting van laag XIII in Hazor werd daarom door V. Fritz gedateerd in het begin van de twaalfde eeuw vo. C..

Na de verwoesting van het laatste Kanaänitische Hazor, in ca. 1200 v. C., werd deze plaats gedurende enkele eeuwen niet of slechts spaarzamelijk bewoond. Als de verwoesting van laag XIII toegeschreven zou moeten worden aan de Israëlieten onder leiding van Jozua en toen het laatste Kanaänitische Hazor verwoest was, zou het verhaal in Richteren 4 een onbetrouwbaar verhaal zijn. In dit hoofdstuk gaat het over de onderdrukking van Israël door koning Jabin, die regeerde te Hazor en over de strijd van Barak en Debora tegen hem, meer dan een eeuw na de Intocht. In Richteren 4:14 staat dat de Israëlieten op den duur koning Jabin wisten te vernietigen. Eeuwenlang na de verwoesting van laag XIII was de plaats waar Hazor lag vrijwel onbewoond. Er was geen sprake meer van een Kanaänitische stad. Ook in het licht van de gegevens uit Richteren 4 kan laag XIII in Hazor dus niet door de Israëlieten onder leiding van Jozua verwoest zijn.

Lachis

De verwoesting van de Laat Brons stad Lachis (laag VI) werd aanvankelijk gedateerd in ca. 1220 v. C.. Die verwoesting ging gepaard met een zware brand en werd in verband gebracht met de aanval op Lachis onder leiding van Jozua. De datering ca. 1220 v. C. werd gebaseerd op opschriften op een kom die in de verwoestingslaag gevonden werd. De opschriften zijn geschreven in een schrift daterend uit de tijd van farao Merenptah of een latere farao en luiden: "Jaar 4, maand van de overstroming, dag 6" en "jaar 4, maand 2 van de zomer, dag 1."

Volgens W.F. Albright zijn het dateringen uit de tijd van Merenptah. Op grond van de oude datering van Merenptah zou diens vierde jaar ca. 1230 v. C. geweest zijn en de verwoesting van Lachis zou in of kort na dat jaar plaatsgevonden hebben. Thans dateert men Merenptah van 1213-1203 v. C. en het vierde jaar zou 1210 v. C. zijn.

In 1980 werd in een bergplaats onder dezelfde laag VI een stuk brons gevonden met een cartouche van farao Ramses III (1184-1153 v. C.). Eerder waren al scarabeeën met de naam van Ramses III erop gevonden. Deze vondsten maakten het noodzakelijk om de opvatting te herzien dat Lachis tegen het eind van de 13e eeuw v. C. verwoest werd.

Het stuk brons met de cartouche van Ramses III erop was een gedeelte van een bronzen voorwerp en lag samen met andere stukken brons in een bergplaats, waarschijnlijk met de bedoeling ze weer te smelten. Het bronzen voorwerp kan pas na de troonsbestijging van Ramses III naar Lachis gebracht zijn. Daarna verliep enige tijd voor het afgedankt werd. Tijdens Ramses III stond Lachis nog onder sterke invloed van Egypte. Daarom is het waarschijnlijk dat de verwoesting van het laatste Kanaänitische Lachis door een grote brand pas ca. 1150 v. C. plaatsvond.

Aan het einde van de 13e eeuw v. C. heeft een beperkte verwoesting in Lachis plaatsgevonden waarbij enkele gebouwen in laag VII verbrandden.

Debir

W.F. Albright leidde in de jaren 1926-1932 opgravingen in Tell Beit Mirsim dat hij identificeerde met Debir. Hij ontdekte een verwoestingslaag daterend uit het laatste deel van de 13e eeuw en schreef die toe aan de Israëlieten. Bij latere opgravingen kwamen Israëlische archeologen, onder andere M. Kochavi, tot de conclusie dat Tell Beit Mirsim niet de plaats is van het vroegere Debir. Vrijwel algemeen wordt nu Debir thans geïdentificeerd met Khirbet Rabud, dat ruim 6 km naar het zuidoosten ligt. Daar bleek geen verwoestingslaag daterend van ca. 1200 v. C. te zijn.

A. Mazar concludeert in Archaeology of the Land of the Bible: "De dateringen van de verschillende verwoestingen verschillen aanzienlijk. Er is dus geen sprake van een verwoestingsgolf gedurende dezelfde militaire campagne."

Verwoestingen die over een periode van bijna honderd jaar verspreid zijn, kunnen niet het gevolg zijn van de veroveringstochten onder leiding van Jozua, omdat die slechts zeven jaar duurden.

De drie belangrijkste argumenten ter verdediging van het dateren van de Uittocht in de 13e eeuw v. C. bleken na nader onderzoek onhoudbaar te zijn.

Andere argumenten tegen datering van de Uittocht in de 13e eeuw v. C.

Als de Israëlieten tijdens Ramses II, in 1260 v. C., uit Egypte vertrokken zou zijn, dan zouden ze ruim een jaar later in Kades Barnea aangekomen zijn. Israël verbleef bijna 38 jaar (Deut. 2:14) in de omgeving van Kades Barnea, ongeveer 80 km verwijderd van de Egyptische forten ten zuiden van de garnizoensstad Gaza.

Er lagen in de 13e eeuw v. C. 20 Egyptische forten aan de Horusroute langs de kust tot aan Gaza (in de tijd van het Nieuwe Rijk, 1539-1069 v. C.) in totaal 60 plaatsen langs deze route. In Haruvit, ten oosten van el-Arisj, is een groot Egyptisch bestuurscentrum ontdekt, daterend uit de 14e eeuw v. C.. Daar werd in de 13e eeuw v. C. een groot fort gebouwd. In Deir el-Balah, aan het einde van de Horusroute, lag een belangrijke Egyptische basis, daterend uit de 14e eeuw v. C.. In de 13e eeuw werd een fort gebouwd. Verder zijn Egyptische forten ontdekt in het noorden van de Negev, daterend uit de tijd van Seti I en Ramses II. In Tell-el Ajjul (ca. 6 km zw van Gaza) en

in Tell el-Far‘ah (Z) (25 km zw van Gaza) bestonden Egyptische bestuurscentra. Er bestond dus tijdens Seti I en Ramses II een netwerk van Egyptische militaire en bestuurscentra langs het noorden van de Negev.

Farao Seti I

J. Weinstein merkte in zijn artikel '*The Egyptian Empire in Palestine*' op dat de Egyptische betrokkenheid bij Kanaän in de 13e eeuw v. C. anders was dan in vroegere eeuwen toen men Palestina alleen economisch benutte met inzet van zo weinig mogelijk militairen. Er bestonden in de 14e eeuw slechts in enkele steden kleine garnizoenen. In de 13e eeuw trokken vele Egyptische bestuursambtenaren en militairen naar Palestina. De Egyptische controle van Palestina was omvangrijker dan in eerdere tijden.

Ook I. Singer concludeerde in een artikel over Merenptahs veldtocht in Kanaän dat recente opgravingen in Palestina duidelijk gemaakt hebben dat er pas sinds de 19e dynastie en tijdens het begin van de 20e dynastie sprake was van een direct Egyptisch bestuur over grote delen van Kanaän, terwijl de farao's van de 18e dynastie slechts vanuit enkele bestuurscentra, zoals Gaza en Jaffa, invloed uitoefenden.

De Egyptische aanwezigheid in Kanaän tijdens Seti I en Ramses II blijkt uit vele inscripties en scarabeeën. Verder is er ook veel Egyptisch aardewerk uit deze periode gevonden. Tijdens Ramses II waren er Egyptische tempels in Afek, Gaza, Askelon, Serabit el-Khadim en Timna.

Tijdens Ramses II waren de mijnen in Serabit el-Khadim in gebruik. Op stèles in de tempel van Serabit el-Khadim wordt vermeld dat de mijnen bewaakt werden door Egyptische soldaten. Ook de mijnen in Timna, ten noorden van de Golf van Aqaba, werden tijdens Ramses II geëxploiteerd. Zowel in Serabit el-Khadim als in Timna bestonden tempels die gewijd waren aan de Egyptische godin Hathor. Deze tempels werden gebruikt door het Egyptische mijnpersoneel. De eerste koningsnaam die in Timna voorkomt is die van Ramses II. Dat alles bewijst dat Egypte toen een flinke greep had op met name het noordelijk deel van de Sinaï. Hoe zouden de Israëlieten dan in dat gebied in die tijd jarenlang ongestoord hebben kunnen rondzwerven? Waarom heeft Ramses II, als hij de farao van de Uittocht was, de Israëlieten die zich ophielden in de omgeving van Kades-Barnea niet aangevallen? Hij kon snel een groot leger mobiliseren. In zijn 19e regeringsjaar, in 1261 v. C., bracht hij tijdens een ernstige crisis tussen Egypte en het Hethietenrijk, een groot leger in Kanaän op de been. Uit een inscriptie (vierde wintermaand, dag 1, jaar 18) op een stèle van Ramses II, gevonden in Beth-Sean, blijkt dat hij toen troepen legerde in Beth-Sean en Megiddo. Zou hij dan niet tegen Israël, dat op een voor hem zo smadelijke manier uit Egypte ontsnapt was en onder handbereik was - slechts 50 km ten zuidwesten van het Egyptische bestuurscentrum in Tell el-Farah - opgetrokken zijn?

Conclusie: De datering van de Uittocht in de 13e eeuw v. C. is onhoudbaar.

2. Was Ai lang voor de Intocht verwoest?

De onjuiste localisering van Ai

De meeste archeologen en theologen gaan ervanuit dat de ruim 2 km ten zuidoosten van het huidige Arabische dorp Beitin gelegen ruïneheuvel et-Tell de plaats van het vroegere Ai is. De identificatie van Ai met et-Tell is vrijwel algemeen aanvaard, zodat op vrijwel alle kaarten van Palestina op de plaats van et-Tell Ai aangegeven is.

In de jaren 1933 tot 1935 vonden daar onder leiding van Judith Marquet-Krause opgravingen plaats. In 1964, 1966 en 1968-1972 leidde J. Callaway uitgebreide archeologische onderzoeken in et-Tell. Na deze opgravingen staat vast dat op de plaats van et-Tell vanaf ca. 3100 v. C. een vrij grote stad lag die al in ca. 2250 v. C., dus eeuwen voor de Intocht van de Israëlieten, geheel verwoest werd. Aardewerk daterend uit Midden en Laat Brons is in et-Tell niet gevonden. Daaruit blijkt dat de plaats van ca. 2250-1200 v. C. onbewoond was.[1]

Als et-Tell de plaats zou zijn waar Ai lag, zou deze plaats in de tijd van de Intocht al eeuwen lang een puinhoop geweest zijn en niet veroverd zijn door Jozua, terwijl in Jozua 8 uitvoerig verhaald wordt over de verovering van Ai door de Isralieten. Vanaf ca. 1200 tot ca. 1050 v. C. bestond er op de ruïneheuvel et-Tell een Isralitisch dorp, waarvan Vroeg IJzer aardewerk gevonden is. Na ca. 1050 v. C. bleef de plaats voorgoed onbewoond.[2]

De conclusie dat Ai op de plaats van et-Tell lag, is het gevolg van het feit dat Bethel vrijwel algemeen geïdentificeerd wordt met Beitin. Uit Joz. 7:2 en 8:12 blijkt namelijk dat Ai dicht bij Bethel lag. Sommige geleerden gaven als verklaring voor het verhaal in Jozua 8 dat de schrijver van het boek Jozua de verovering van Ai met die van Bethel verward heeft. Een andere hypothese is dat het bestaan van de ruïneheuvel et-Tell aanleiding was tot een volkslegende dat de stad die daar gelegen had door de Israëlieten was verwoest en dat de schrijver van het boek Jozua die legende gebruikte voor een verzonnen verhaal over een verovering van Ai door Jozua.[3]

We geven hierna een samenvatting van een aantal artikelen van dr. D. Livingston waarin werd aangetoond dat de identificatie van Ai met et-Tell en van Bethel met Beitin niet juist is.

Is Beitin wel de plaats van Bethel?

De kern van de kwestie of et-Tell wel de plaats van Ai was, is de vraag waar Bethel lag. Als argument voor de stelling dat Bethel lag op de plaats van het huidige Arabische dorp Beitin is onder andere aangevoerd dat de Arabische naam Beitin afgeleid is van Bethel. Taalkundig is dat mogelijk. De letter l in het Hebreeuws wordt in het Arabisch vaak een n, zodat de naam Bethel in het Arabisch Beitin geworden kan zijn. Dat is echter nog geen bewijs dat Bethel ook op de plaats van het huidige Beitin lag. Meermalen is het voorgekomen dat een naam van een plaats gebruikt werd voor een plaats in de omgeving.

Ook het archeologisch onderzoek leverde een argument op ten gunste van de identificatie van Beitin met Bethel. In 1934 vonden onder leiding van de Amerikaanse archeoloog W.F. Albright opgravingen plaats in Beitin tijdens welke een verwoestingslaag werd opgegraven. Albright concludeerde dat die laag dateerde uit

ca. 1230 v. C. en schreef de verwoesting toe aan de veroveringen van de Israëlieten in de tijd van Jozua.

Uit Richteren 1:22-25 blijkt echter dat Bethel, toen nog Luz geheten, pas na de dood van Jozua, geruime tijd na de Intocht dus, door middel van een list in handen van de Efraïmieten kwam. Gezien de wijze waarop Bethel in het bezit van de Israëlieten kwam, is er geen enkele reden om te veronderstellen dat de stad toen verwoest is. Ook in het boek Jozua staat niet dat Bethel tijdens de veldtochten onder leiding van Jozua verwoest werd.

De archeoloog B.G. Wood kwam na onderzoek van aardewerk dat in Beitin gevonden werd tot de conclusie dat de opgegraven verwoestingslaag dateert uit de 12e eeuw v. C..[4] Het door Albright in Beitin opgegraven aardewerk dateert dus niet uit de tijd van de veroveringen in de tijd van Jozua of die van kort na zijn dood, ook niet als men de late datering voor de Intocht (ca. 1220 v. C.) aanneemt, waarvan we overigens de onhoudbaarheid al meermalen aangetoond hebben.

Dr. J. Livingston voerde een reeks van argumenten aan om de identificatie van Bethel met Beitin af te wijzen. Hij publiceerde in 1970 een artikel met als titel: '*The location of Biblical Bethel and Ai reconsidered*' (De plaats van van het in de Bijbel genoemde Bethel en Ai heroverwogen).[5]

Livingston wees op een aantal bijbelteksten waaruit blijkt dat Beitin niet de plaats kan zijn waar het vroegere Bethel gelegen heeft.

1. Abraham bouwde een altaar op het gebergte ten oosten van Bethel (Gen. 12:8). Ten oosten van Beitin ligt geen gebergte. Ten oosten van de plaats el-Bireh, ongeveer 3 km ten zuiden van Beitin, ligt wel een berg, de Jebel et-Tawil, die 907 meter hoog is.[6]

2. Bethel lag op de grens tussen het gebied van Benjamin en dat van Efraïm (Joz. 16:1-2 en Joz. 18:11-13). De natuurlijke grens ligt echter ten zuiden van Beitin. Als Bethel gelegen heeft op de plaats van het tegenwoordige Beitin, zou de grens tussen de gebieden van de beide stammen juist daar een opmerkelijke uitstulping naar het noorden vertonen. El-Bireh ligt echter precies bij de natuurlijke grens tussen het gebied van Benjamin en dat van Efraïm en komt dus veel meer in aanmerking als de plaats van de grensstad Bethel.[7]

3. Beitin ligt niet aan de hoofdweg naar het noorden, maar aan een zijweg. Het is niet waarschijnlijk dat Jerobeam, die in Bethel een tempel liet bouwen, een tempel opgericht heeft op de plaats waar nu Beitin ligt (1 Kon. 12:29). El-Bireh ligt op een kruispunt van wegen, aan de hoofdweg naar het noorden, en is daarom ook tegenwoordig een levendige stad. Het was een geschikte plaats voor een tempel. Resten van de tempel van Jerobeam zijn in Beitin niet gevonden.[8]

Tegen het eerste punt van Livingstone is als argument in te brengen dat in Gen. 12:8 in de Hebreeuwse grondtekst het woord `har' staat dat ook als bergland vertaald kan worden en niet behoeft te slaan op een bergtop. Abraham had met zijn gevolg in het bergland ten oosten van Bethel en ten westen van Ai een kampeerplaats ingericht. In de buurt ervan bouwde Abraham een altaar voor God (Gen. 12:8).

Dat dat altaar op een berg lag, blijkt uit Genesis 13:10. Abraham is jaren later, na zijn terugkeer uit Egypte, samen met Lot, weer bij het altaar dat hij bij Bethel opgericht had (Gen. 13:3-4). Abraham ging "naar de plaats van het altaar dat hij daar vroeger

gemaakt had en Abraham riep daar de naam des Heren aan." Bij het altaar keken Lot en Abraham uit over het land Kanaän. "Toen sloeg Lot zijn ogen op en zag dat de gehele streek van de Jordaan rijk aan water was. Voordat de Here Sodom en Gomorra verwoest had, was zij (de Streek) tot Zoar toe als de hof des Heren, als het land Egypte" (Gen. 13:10). Het altaar moet dus op een berg gelegen hebben. Vanaf de Jebel et-Tawil kan men het noordelijk deel van de Dode Zee zien, een afstand van ca. 35 km.[9] Tussen Beitin en et-Tell ligt geen hoogte vanwaar men het noordelijk deel van de Dode Zee kan zien. Gezien dit alles is Gen. 13:10 een aanwijzing dat de berg waarop Abraham en Lot stonden de Jebel et-Tawil was. Bethel moet dan op de plaats van het huidige el-Bireh gelegen hebben.

De Streek was de aanduiding voor het zuidelijk deel van het Jordaandal tot aan de monding van de Jordaan in de Dode Zee (zie ook Gen. 19:17, 25 en 29). In de Streek, een vruchtbaar gebied, lagen onder andere Sodom en Gomorra.[10] De Streek ligt in een uiterst aardbevingsgevoelig gebied en is in de tijd van Abraham ten gevolge van een aardbevingsramp verzonken en vormt thans het noordelijk deel van de Dode Zee. In het reisverslag van Theodosius, geschreven in het jaar 570, worden de resten van Sodom en Gomorra ten zuiden van Jericho gelokaliseerd.[11]

Reisverslagen

Livingston gaf verder citaten uit enkele reisverslagen die duidelijke argumenten leveren tegen de identificatie van Beitin met Bethel. Hij maakte ook studie van berichten over vondsten van Romeinse mijlstenen in Palestina. Op deze mijlstenen werd steeds de afstand van Jeruzalem vermeld. In het vervolg gaat het steeds om mijlstenen op de weg vanaf Jeruzalem naar het noorden.

De Palestina-reiziger Cunningham Geikie schreef in zijn in 1888 verschenen boek `**The Holy Land and the Bible**', deel II, dat hij twee Romeinse mijlstenen bij Rama had gezien, die nog op hun oorspronkelijke plaatsen stonden, toen hij vanuit Jeruzalem naar Rama reisde.

De vijfde mijlsteen met het nog leesbare opschrift "vijf mijl vanaf Aelia" erop, werd gevonden langs de hoofdweg op ruim een mijl ten zuiden van Rama. Aelia is de korte naam voor Colonia Aelia Capitolina, de naam die de Romeinen gaven aan de door hen na de Bar Kochba-opstand (132 tot 135 na Chr.) herbouwde stad Jeruzalem. De zesde mijlsteen moet dus dicht bij Rama gestaan hebben.[12]

De kerkvader Hiëronymus schreef in zijn commentaar op het boek Hosea dat Rama bij de zevende Romeinse mijlsteen lag. Rama moet dus gelegen hebben tussen de zesde en de zevende mijlsteen. Daar Rama ongeveer op de helft tussen Jeruzalem en el-Bireh lag, moet de Romeinse mijlsteen met het opschrift "12 mijl vanaf Aelia" bij el-Bireh gelegen hebben.

De genoemde gegevens zijn geheel in overeenstemming met wat bisschop Eusebius, die leefde van 269-339 na Chr., schreef in zijn **Onomasticon,** een beschrijving van plaatsen in Palestina, over "Rama, in het gebied van de stam Benjamin, bij de zesde mijlsteen vanaf Aelia".[13]

Rama lag op enige afstand ten oosten van de weg vanaf Jeruzalem, naar het noorden. Er waren twee zijwegen naar Rama, met afslagen respectievelijk ten noorden en ten

zuiden van de stad. Bij de zuidelijke toegangsweg stond de zesde mijlsteen en bij de noordelijke de zevende.

Eusebius vermeldt in zijn Onomasticon dat Bethel 12 mijl ten noorden van Jeruzalem ligt. Beitin ligt 14 mijl ten noorden van Jeruzalem. Het ruim 3 km zuidelijker gelegen el-Bireh ligt 12 mijl vanaf Jeruzalem en moet dus de plaats zijn van het vroegere Bethel.[14]

Al

Als argument om et-Tell te beschouwen als de plaats van Ai is aangevoerd dat de Arabische naam et-Tell identiek zou zijn met het Hebreeuwse '*ha-`Ai*', wat ruïne zou betekenen. Deze gelijkstelling wordt echter sterk betwijfeld. Volgens A. Zevi is er helemaal geen etymologisch verband tussen `ha `Ai' en het woord dat ruïne betekent. Ha `Ai werd uitgesproken als ghay en het Hebreeuwse woord voor ruïne is '*`iy*'. In de Septuagint is de naam van Ai: Aggai. Dat versterkt de stelling over de uitspraak van de naam. Er is dus geen enkel verband tussen de beide Hebreeuwse woorden.[15] Bovendien wordt het argument erg verzwakt door het feit dat er minstens tien plaatsen in Palestina zijn met de naam et-Tell.[16]

Er zijn ook teksten in de Bijbel te noemen waaruit blijkt dat et-Tell niet de plaats van Ai geweest kan zijn. Ten noorden van Ai ligt volgens Jozua 8:11 een dal, terwijl ten noorden van et-Tell geen dal ligt.

Uit de opgravingen in et-Tell is gebleken dat het Israëlitische dorp dat in ca. 1200 v. C. gesticht werd op de ruïneheuvel et-Tell na ca. 1050 v. C. nooit meer bewoond is geweest. In de tijd voor de Babylonische ballingschap, die begon in 587 v. C., was Ai echter bewoond. Onder de ballingen die terugkeerden uit de ballingschap (ca. 538 v. C.) waren namelijk ook mannen afkomstig uit Ai (Ezra 2:28 en Neh. 7:32). In de dagen van Nehemia (ca. 445 v. C.) was Ai ook weer bewoond (Neh. 11:31). In die tijd was et-Tell al vele eeuwen geen bewoonde plaats meer. Alleen al vanwege deze duidelijke gegevens in de Bijbel kan et-Tell niet de plaats van Ai geweest zijn.

Reactie

Prof. dr. A.S. Rainey reageerde op de publikatie van Livingston in een artikel met als kop: '*Bethel is still Beitin*'. Eerst wees hij erop dat taalkundig gezien de naam Bethel in het Arabisch Beitin geworden kan zijn. We wezen er al op dat dit geen bewijsvoering voor de lokalisering van een plaats is.

Vervolgens merkte hij op dat Bethel volgens de gegevens in de Bijbel een belangrijke plaats ten noorden van Jeruzalem was die al in de tijd van de aartsvaders (Midden Brons) en tijdens de Intocht (Laat Brons) bestaan moet hebben. Rainey wees erop dat Beitin één van de weinige plaatsen ten noorden van Jeruzalem is die aan deze voorwaarden voldoet.[17] Rainey vermeldt niet dat in el-Bireh nog geen opgravingen plaatsvonden hebben, zodat zijn conclusie voorbarig is. Bovendien is bij oppervlakteonderzoek in el-Bireh gebleken dat deze plaats bijna in alle perioden bewoond was. El-Bireh kan dus archeologisch gezien zeker de plaats van Bethel geweest kan zijn.[18]

Rainey ging ook in op de opmerking van Livingston over de ligging van Beitin terzijde van de hoofdweg. Hij gaf toe dat een verbinding met een hoofdweg belangrijk is voor een stad in de oudheid, maar stelt dat nabijheid ervan een ander punt is. Het

was uit oogpunt van veiligheid beter voor een stad om op enige afstand van de hoofdweg te liggen. Hij wijst op Jeruzalem, Gezer en Megiddo die ook niet aan de hoofdweg liggen.[19]

Volgens Rainey werd de afstand die vermeld werd op een Romeinse mijlsteen in Palestina gemeten vanaf het voetstuk van een standbeeld dat stond aan de binnenzijde van de Damascuspoort, in de noordelijke muur van het toenmalige Jeruzalem. In dat geval zou de afstand van 12 Romeinse mijlen naar Bethel in overeenstemming zijn met de opgave van Eusebius, als de mijlsteen gestaan zou hebben bij de afslag van de hoofdweg naar Bethel.[20]

Het 0-meetpunt is bij de Damascuspoort afgebeeld op de **Madebakaart**, een kaart van Palestina en de omringende gebieden, bestaande uit mozaïeksteentjes aangebracht op de vloer van een Byzantijnse kerk in Madeba, in Transjordanië. Deze kaart werd vervaardigd in de zesde eeuw na Chr. en ontdekt in 1884. (Kaart niet digitaal aanwezig)

Op de Madebakaart zijn Gibeon en Rama dichtbij elkaar aangegeven, terwijl tussen Gibeon en Rama enerzijds en Bethel en de in de buurt ervan gelegen plaatsen enige afstand bestaat. Dat pleit volgens Rainey ook voor de identificatie van Bethel met Beitin.[21] De Madeba-kaart is echter niet steeds precies op de juiste schaal vervaardigd en niet altijd een juiste weergave van de precieze lokaties. Er zijn nogal wat onjuistheden aan te wijzen op de kaart, onder andere wat het verloop van beken in Transjordanië betreft en met name in het gedeelte waarop de Nijldelta is afgebeeld.[22]

In zijn reactie op de opmerkingen van Rainey met als titel `*Traditional site of Bethel questioned*' merkte Livingston op dat Rainey geen opgravingsresultaten kan noemen die bewijzen dat Beitin de plaats is van Bethel. Beitin voldoet alleen aan enige voorwaarden wat betreft de perioden dat de stad bestaan moet hebben. Dat er veel aardewerk uit Midden Brons en Laat Brons gevonden is in Beitin, wil niet zeggen dat het niet ook in el-Bireh te vinden is als daar opgravingen plaatsvinden. Albright heeft zelf toegegeven dat er geen onafhankelijk bewijs bestaat dat Beitin de plaats van Bethel is. Argumenten ontleend aan de huidige archeologische vondsten in Beitin moeten dan ook buiten de discussie blijven.[23]

Volgens Livingston kan de mijlsteen bij Bethel niet ergens in de buurt van de stad gestaan hebben. Als bij andere plaatsen de afstand vanaf Jeruzalem wordt genoemd, is het Griekse voorzetsel `apo' gebruikt dat vertaald kan worden als: op een afstand van zoveel mijlen neemt men de afslag naar. Bij Bethel wordt echter een voorzetsel genoemd dat dichtbij betekent. De afstand van Bethel naar Jeruzalem wordt ook steeds met 12 mijl aangegeven, of men nu uit het noorden of uit het zuiden kwam. De mijlsteen moet dus dicht bij Bethel gestaan hebben.[24]

Beginpunt meting afstanden vanaf Jeruzalem

Livingston wees erop dat de **milliarium aureum** (de gouden mijlsteen, het 0-mijl-punt) gestaan moet hebben in het centrum van Jeruzalem bij de tempel van Zeus of bij de tempel van Venus. Ook in Rome stond de 0-mijlsteen in het midden van de stad. De derde mijlsteen werd gevonden bij Shafat, wat betekende dat de eerste mijlsteen niet ver buiten de Damascuspoort stond, zodat ook daaruit blijkt dat de eerste mijlsteen in het centrum van Jeruzalem stond. Vanaf het centrum van Jeruzalem is het precies 12 mijl naar het centrum van el-Bireh.[25]

Livingston ontkent dat de **milliarium aureum** (het 0-punt) zich bevond aan de binnenzijde van de Damascuspoort. Hij merkt op dat de archeologen Vincent en Clermont-Ganneau de derde mijlsteen bij de plaats Safat vonden en dat ze op grond daarvan concludeerden dat de milliarium aureum niet bij de Damascuspoort gestaan kan hebben. Als men de afstanden op een kaart aangeeft komt men voor het 0-punt namelijk terecht in het centrum van het toenmalige Jeruzalem.

Mijlstenen hadden een hoogte van ca. 2,5 meter en aan de bovenkant waren ze ongeveer half zo groot als aan de onderkant. De pilaar die op de Madebakaart getekend werd bij de Damascuspoort heeft niet die vorm en kan volgens Livingstone niet als de milliarium aureum bedoeld zijn.

Bij de twee toegangswegen tot Rama, respectievelijk de noordelijke en de zuidelijke stonden de mijlstenen 6 en 7. Rama ligt op namelijk op enige afstand van de hoofdweg. De afstand van de Damascuspoort tot een punt aan de weg tegen Rama is slechts 5,5 Romeinse mijl. Als het 0-mijlpunt in het centrum van Jeruzalem was, wat ook in Rome het geval was, dan was de afstand tot het punt bij Rama zes en een halve mijl, precies de afstand tussen de zesde en de zevende mijlsteen. De afstand vandaar naar el-Bireh is ca. 5,5 Romeinse mijl. Dat betekent dat de zesde mijlsteen vlak bij el-Bireh heeft gestaan.[26]

Nieuwe gegevens over de plaats van Bethel

In 1994 publiceerde Livingston resultaten van nieuw onderzoek over de ligging van Bethel. In een verslag van een reis naar het Heilige Land, geciteerd door Meron Benvenisti in `**The Crusaders in the Holy Land**' (1970), identificeerde een onbekende reiziger Bethel met el-Bireh. Hij schreef namelijk: *Mahomerie heette eerst Luza en daarna Bethel*". De Grote Mahomerie lag op de plaats van het huidige el-Bireh en was een vesting met een kerk die door de kruisvaarders gebouwd was op de ruïnes van een islamitisch heiligdom dat in verval geraakt was. Vandaar de naam Mahomerie. De resten van een kruisvaarderskerk in el-Bireh zijn kortgeleden opgegraven. Verder schreef de Duitse monnik Burchard in de 13e eeuw dat Bethel bij Ramallah lag. El-Bireh ligt vlak bij Ramallah.[27]

In het `**Reisverslag van de pelgrim van Bordeaux**' (uit het jaar 333) staat: "28 mijl van daar (Nabloes) aan de linker kant van de weg naar Jeruzalem ligt het dorp Bethar en een mijl vandaar is de plaats waar Jacob sliep tijdens zijn tocht naar Mesopotamië. Jeruzalem ligt 12 mijl verder."[28]

J. Wilkinson, die dit reisverslag redigeerde voor publikatie, stelde Bethar gelijk aan Bethaun of Beth-aven, genoemd in Jozua 7:2 en 18:12. Als el-Bireh Bethel is, dan is het volgende dorp Beitin. Dat laatste dorp was in de tijd van de pelgrim van Bordeaux blijkbaar bekend als Bethar, mogelijk het vroegere Beth-aven. Taalkundig kan de naam Beitin zich ontwikkeld hebben uit Bethar. Als Beitin echter de plaats van Bethel zou zijn, kan geen dorp dat iets noordelijker ligt aangewezen worden dat gelijk te stellen is met Bethar. Livingston komt dan ook tot de conclusie dat er geen enkele reden is om de gelijkstelling van Beitin met Bethel te handhaven.

Ook nog in de tijd van de kruisvaarders (1099-ca. 1250) werd Bethel geïdentificeerd met Mahomeria, een kruisvaardersvesting op de plaats van el-Bireh. In een gedetailleerde beschrijving van de kerkelijke indeling van Palestina in de tijd van de kruisvaarders wordt vermeld dat "het grote Mahomeria, Birra (el-Bireh)" behoorde tot

het kroongebied van Jeruzalem. Vermeld wordt verder dat Birra/Mahomeria stadsrecht kreeg en op een middelpunt van wegen lag (**Regesta regni Hiero Solymitani**, 74).[29] Islamitische Arabieren hadden in el-Bireh een heiligdom opgericht dat ze naar Mohammed Mahomeria noemden.

De Duitse monnik Burchard die in de dertiende eeuw door Palestina reisde stelde dat Bethel dicht lag bij Ramallah, dat grenst aan el-Bireh.[30]

Nog in de dertiende eeuw werd Bethel dus gelokaliseerd in el-Bireh. Het Arabische dorp Beitin werd pas in de 19e eeuw gesticht.[31] Al zou de naam Beitin ontleend zou zijn aan Bethel, dan staat daartegenover een zeer lange traditie dat el-Bireh de plaats van Bethel was. In Beitin bestond geen doorlopende plaatselijke traditie, omdat deze plaats gedurende ca. 1200 jaar onbewoond was.

Ai bewoond na de ballingschap

Uit Ezra 2:28 en Nehemia 7:32 en 11:31 blijkt dat Ai na de Babylonische ballingschapi ook weer bewoond was. In die tijd was et-Tell onbewoond. De vraag kan rijzen of de inwoners van Bethel en Ai wel betrokken waren bij die Ballingschap, omdat beide plaatsen lange tijd behoorden tot het grondgebied van het noordelijk koninkrijk Israël.

Koning Josia van Juda (641-609 v. C.) liet de tempel van Bethel verwoesten (2 Kon. 23:15-20) en lijfde het gebied rondom Bethel in bij Juda.[32] Bethel en het er dichtbij gelegen Ai behoorden dus in de tijd van Josia en ook na de Babylonische Ballingschap tot Juda. Zowel uit Ezra 2:28 als uit Nehemia 11:32 blijkt dat beide plaatsen kort voor en na de Babylonische Ballingschap bewoond waren.

Ai ligt bij Beth-Aven

Een duidelijke aanwijzing dat Khirbet Nisya, ten zuidoosten van de Jebel et-Tawil, de plaats van Ai was, is de vermelding in Jozua 7:2 dat Ai bij Beth-Aven ligt. Z. Kallai-Kleinmann lokaliseerde Beth-Aven in Tell-Maryam, dat ten zuid-oosten van Khirbet Nisya ligt.[33] In Jozua 18:12-13 staat dat de noordgrens van het gebied van Benjamin (samenvallend met een natuurlijke grens) van Jericho via "de woestijn van Beth-Aven" naar Luz (Bethel) en dus door de wadi Soeweinit liep.

Dat Beth-Aven op de plaats van Tell-Maryam lag, blijkt ook uit 1 Sam. 14:23. De daar beschreven strijd met de Filistijnen begon in de wadi Soeweinit tussen Geba en Michmas (1 Sam. 13:16 en 1 Sam. 14:5) en "strekte zich uit tot voorbij Beth-Aven" (1 Sam. 14:23). Beth-Aven moet dus dichtbij Michmas en Geba gelegen hebben. Khirbet Nisya ligt "dichtbij de woestijn van Beth-Aven". Via deze woestijn liep de natuurlijke grens naar Bethel. Een en ander is een sterke aanwijzing voor het identificeren van Khirbet Nisya met Ai.

Andere plaats voor Ai

De 2 km ten zuidoosten van el-Bireh gelegen ruïneheuvel Khirbet Nisya is volgens Livingston, daarin gesteund door prof. dr. J.J. Bimson, mogelijk het vroegere Ai. Er ligt ten noorden van Khirbet Nisya een groot dal. Ten zuiden van Khirbet Nisya ligt de wadi Soeweinit die afdaalt naar Jericho.[34] Er zijn bij opgravingen in Khirbet Nisya in 1979, 1981, 1982 en 1984 overblijfselen gevonden uit Midden Brons en uit de Perzische tijd. Dat laatste is in overeenstemming met de situatie die blijkt uit Ezra

2:28 en Nehemia 11:31.[35] Bij latere opgravingen werden ook aardewerk en door mensen gemaakte voorwerpen gevonden daterend uit Laat Brons, tijdens welke de Intocht plaatsvond, en IJzer II, de tijd voor de Babylonische ballingschap, toen Ai ook bestaan moet hebben. Ook de terreinomstandigheden in de omgeving van Khirbet Nisya voldoen tot in détails aan het verslag van de situatie rond Ai in Jozua 8.[36]

drs. J.G. van der Land

Noten

1. J. Callaway, *Excavating Ai (et-Tell): 1964-1972*, BA, 39, 1976, 2, p. 18-20.
2. Z. Zevit, *The problem of Ai*, BAR, 12, 1985, 2, p. 58.
3. Idem, p. 67.
4. B.G. Wood, **Palestinian pottery of the Late Bronze Age, an investigation of the terminal LB II B phase, Toronto 1985**, p. 468-472.
5. D. Livingston, *The location of Biblical Bethel and Ai reconsidered*, The Westminster Theological Journal, 33, 1970, p. 20-44.
6. Idem, p. 43.
7. Idem, p. 38.
8. Idem, p. 41-43.
9. D. Livingston, *The location of Biblical Bethel and Ai reconsidered*, The Westminster Theological Journal 33, 1970, p. 43.
10. M.J. Mulder, **Sodom en Gomorra, een verhaal van Dode Zee steden**, Kampen 188, p. 11.
11. Idem, p. 17-18.
12. Idem, p. 43.
13. Idem, p. 49.
14. p. 34-35.
15. Z. Zevit, a.w., p. 62.
16. Simons, a.w., p. 157.
17. A.F. Rainey, *Bethel is still Beitin*, The Westminster Theological Journal, 33, 1971, 178.
18. D. Livingston, *One last word on Bethel and Ai. Fairness requires no more*, BAR 16, 1989, 1, p. 11.
19. Idem, p. 181.
20. Idem, p. 184-186.
21. Idem, p. 186-187.
22. H. Donner, **The mosaic map of Madaba**, Kampen 1992, p. 36-37, 80.
23. D. Livingston, *Traditional site of Bethel questioned*, Westminster Theological Journal, 34, 1971, p. 42.
24. Idem, p. 45-47.
25. Idem, p. 48.
26. Idem, p. 48-49.
27. D. Livingston, *Further considerations on the location of Bethel at el-Bireh*, PEQ, 126, 2, 1994, p. 157.
28. Idem, p. 158.
29. G. Beijer, *Die Kreuzfahrergebiete von Jerusalem und S. Abraham (Hebron*), ZDPV 65, 1942, p. 198.
30. D. Livingston, *Further considerations on the location of Bethel at el-Bireh*, PEQ 126, 1994, p. 158.
31. J.L. Kelso, *Excavations at Bethel*, BA 19, 1956, 2, p. 43.

32. J. Maxwell Miller and J.H. Hayes, **A history of ancient Israel and Judah**, Philadelphia 1986, p. 401.
33. Z. Kallai-Kleinmann, *Notes on the topography of Benjamin*, IEJ 6, 1956, p. 183.
34. J.J. Bimson and D. Livingston, a.w., p. 48.
35. J.J. Bimson, *Is et-Tell the site of Ai?*, BAR, 11, 1985, 5, p. 78-79.
36. Livingston,'*Further considerations*', a.w., p. 159.

3. Bestonden er geen steden ten oosten van de Jordaan voor ca. 1250 v. C.?

In Deuteronomium 2:34 lezen we over de steden van het rijk van koning Sihon die door de Israëlieten ingenomen werden, onder andere Hesbon, Dibon en Aroër. Het

koninkrijk van Sihon werd in het zuiden begrensd door de Arnon en in het noorden door de Jabbok. In Deuteronomium 3:4 staat dat de Israëlieten onder leiding van Mozes 60 steden innamen in het koninkrijk van koning Og van Basan, dat ten noorden van de Jabbok lag. Dat waren versterkte steden met hoge muren (Deut. 3:5).

De conclusie van Nelson Glueck

Nelson Glueck kwam na archeologisch onderzoek in het gebied ten oosten van de Jordaan in de jaren dertig, in zijn in 1940 verschenen boek `**The other side of the Jordan**' tot de conclusie dat de koninkrijken van Sihon en Og niet bestonden voor het eind van de 13e eeuw v. C., omdat tussen ca. 1900 en ca. 1250 v. C. in die gebieden geen steden lagen en er slechts sprake was van een zeer beperkte semi-nomadische bevolking. Het was volgens Glueck in de genoemde periode een gebied waar in tenten wonende nomaden rondtrokken die geen blijvend aardewerk gebruikten, maar vergankelijke huiden om hun voorraden in op te bergen. Deze later geheel onjuist gebleken hypothese bracht velen ertoe het dateren van de Uittocht in de 15e eeuw v. C. los te laten en de late datering te aanvaarden.

Glueck publiceerde de resultaten van zijn onderzoeken, die plaatsvonden van 1933 t/m 1938, in de jaren 1934 t/m 1951.[1] In de herziene editie van zijn boek, verschenen in 1970, zwakte Glueck zijn beweringen over het bewoningsvacuüm ten oosten van de Jordaan enigszins af. Hij gaf toe dat in sommige delen van dat gebied sprake was van enige stedelijke bewoning gedurende Midden Brons II (ca. 1875-1470 v. C.) en Laat Brons (ca. 1470-1200 v. C.). "In grote delen van Transjordanië, speciaal in de gebieden op enige afstand ten zuiden van de wadi Zerqa (de Jabbok) schijnt de Midden Brons I periode, de tijd van Abraham, gevolgd te zijn door een aanzienlijke teruggang in vaste bewoning gedurende Midden Brons II en Laat Brons I en II, hoewel niet zo radicaal als we eerst aannamen." "Het is natuurlijk mogelijk dat verdere opgravingen daar toch Midden Brons II en Laat Brons plaatsen zullen blootleggen." Glueck vermeldde verder dat een graftombe uit de Laat Brons tijd ontdekt was in Madeba en Laat Brons aardewerk in Jalul, ongeveer 5 km ten oosten van Madeba en op andere plaatsen.[2]

Prof. dr. H.J. Franken leverde in 1971 scherpe kritiek op Gluecks stellingname. Franken leidde opgravingen in Deir ‘Alla, in het Jordaandal, dat gedurende geheel Laat Brons bewoond bleek te zijn. In een artikel stelde Franken dat Glueck bepaald aardewerk identificeerde als afkomstig uit de IJzertijd, terwijl het ook uit de 14e eeuw v. C. afkomstig geweest kan zijn.[3]

In enkele van de Amarna-brieven (ca. 1360-1335 v. C.) wordt de stad Pella ook genoemd, evenals Astaroth, Bozrah, Kenath, die alle in het land van Basan liggen en verder Zaphon, dat ten zuiden van Pella in het Jordaandal ligt. Op grond daarvan had men kunnen weten dat de hypothese van Glueck onjuist was.

Opgravingen ten oosten van de Jordaan

De resultaten van recente opgravingen in het gebied ten oosten van de Jordaan hebben de conclusie van Glueck volledig weerlegd. Vele nieuwe plaatsen in dat gebied werden onderzocht. Bewijzen van Laat Brons bewoning werden gevonden zowel in noord- als in centraal-Transjordanië, waarbij het bestaan van vrij grote steden, op de plaats van Amman, Sahab, Tell Safut, Tell el-Husn (Pella), Tell Irbid, Tell es-Sa‘idiyeh (waarschijnlijk Zarethan), Tabaqat Fahl en Tell el-Mazar tijdens Laat Brons

aan het licht kwam. Uit de opgravingen bleek dat in de Laat Brons vestigingen in het gebied ten oosten van de Jordaan sprake was van eenzelfde cultuur als in steden in Palestina en Fenicië in die periode.[4]

Bij uitvoerige opgravingen in Tell-el-Husn (Pella) bleek dat hier zowel in Laat Brons I (1470-1400 v. C.) als in Laat Brons II (1400-1200 v. C.) sprake was van het bestaan van deze stad (Pehel genoemd).[5] Er werden in Amman, Irbid, Pella en Tel-es Sa`idiyeh graven uit Laat Brons gevonden en op vele plaatsen in het gebied ten oosten van de Jordaan werden grote hoeveelheden Laat Brons aardewerk gevonden.[6]

De conclusie van de archeoloog R. Dornemann, een expert op het terrein van de Transjordaanse archeologie, is dan ook dat het archeologisch onderzoek dat plaatsvond sinds de publikaties van Glueck heeft bevestigd dat in Transjordanië gedurende de gehele Midden en Laat Brons Tijd de stedelijke beschaving voortbestond, hoewel het aantal steden mogelijk afnam na de Vroeg Brons Tijd.[7]

De grote hoeveelheid vondsten van aardewerk - onder andere Myceens en Cypriotisch aardewerk die kenmerkend zijn voor Laat Brons - en scarabeeën uit dezelfde tijd maken het onmogelijk te ontkennen dat er gedurende de gehele Laat Brons Tijd steden bestonden in het gebied ten oosten van de Jordaan.

De conclusie van Glueck bleek zelfs niet te kloppen ten aanzien van verschillende plaatsen die hij zelf onderzocht had.[8] Tijdens een onderzoek in de jaren 1963-1966 werden 18 plaatsen uit Midden Brons II en bijna evenveel uit Laat Brons gevonden. In het gebied ten oosten van de Jordaan is al op ongeveer 200 plaatsen aardewerk uit Midden of Laat Brons opgegraven.[9]

Hesbon

Er bestaat nog veel onduidelijkheid over de preciese plaats van de steden die in Numeri 32 en Deuteronomium 3 genoemd worden in het gebied ten oosten van de Jordaan. Soms lagen vroegere steden niet op de plaats die later de naam draagt. Een voorbeeld daarvan is Hesbon, de hoofdstad van koning Sihon (Deut. 1:4 en Num. 21:26). Er hebben opgravingen plaatsgevonden in Tell Heshban, dat geïdentificeerd is als de stad Hesbon tijdens koning Mesa van Moab (ca. 850 v. C.). Er werd echter geen materiaal gevonden dat dateert van voor 1200 v. C.. In de tijd voor ca. 900 v. C. lag daar slechts een klein, onversterkt landbouwdorp. Pas in de tijd van koning Mesa werd daar een stad gebouwd.[10] Ook de aanhangers van de late datering van de Intocht kunnen Tell Heshban niet handhaven als de plaats waar de stad van koning Sihon van Hesbon lag.

Prof. S.H. Horn, die de opgravingen in Tell Heshban leidde, was van oordeel dat het Hesbon uit de tijd van koning Sihon niet op de plaats lag van het Hesbon in de tijd van koning Mesa, maar in de buurt ervan. Hij noemde de in de omgeving van Tell Heshban gelegen Tell Jalul, een grote, nog niet opgegraven ruïneheuvel, als de mogelijke plaats van het vroegere Hesbon.[11] In Tell Jalul is aan de oppervlakte Midden en Laat Brons aardewerk gevonden.[12]

Dibon

Het kwam meermalen voor dat na de verwoesting van een plaats de naam ervan gegeven werd aan een later in de omgeving gebouwde plaats. Ook met Dibon moet dat het geval geweest zijn.

Het wordt in Numeri 21:30, 32:3 en 33:45 genoemd als een stad ten oosten van de Jordaan, in de tijd dat de Israëlieten op weg waren naar Kanaän. Uit opgravingen in Tell Dhiban is gebleken dat er tijdens Laat Brons II (ca. 1400-1200 v. C.) en IJzer I (1200-1000 v.C.) op die plaats geen stad bestond. Er bleek in Tell Dhiban niet eerder dan in de 9e eeuw v. C. sprake zijn geweest van bewoning.

Uit verschillende Egyptische teksten blijkt echter dat de stad Dibon al tijdens Laat Brons bestond. In een routelijst uit de regeringsperiode van farao Thoetmosis III (ca. 1479-1425 v. C.), op een muur in de tempel van Amon in Karnak, komt Dibon voor.[13]

In een stedenlijst uit de regeringsperiode van Ramses II (1279-1213 v. C.) wordt Qarho genoemd, een andere naam voor Dibon. In de inscriptie op de beroemde Mesa-steen noemt de Moabitische koning Mesa Dibon regelmatig Qarho. Dibon en Qarho worden afwisselend gebruikt als namen voor de stad. Ramses II noemt op zijn topografische lijst de stad Qarho. In een andere inscriptie maakt hij melding van het feit dat hij de stad Dibon liet plunderen tijdens zijn veldtocht in Moab.[14]

Verder wordt Dibon genoemd in een inscriptie op de oostelijke muur van de binnenplaats van de tempel te Luxor. Daarin wordt een verslag gegeven van de veldtocht in het zevende regeringsjaar van Ramses II, onder andere tegen de Moabieten. Dibon wordt in de tekst aangeduid als Tabunu.[15]

Dibon moet in de tijd van de Intocht dus op een andere plaats gelegen hebben dan het Dibon dat gebouwd werd in de tijd van koning Mesa.

In een routelijst uit de tijd van Amenhotep III (1391-1353 v. C.) in zijn dodentempel te Soleb wordt de plaatsnaam Hareseth genoemd. Gezien het feit dat het gaat om een route ten oosten van de Dode Zee moet dat Kir-Hareseth, een belangrijke stad in Moab en waarschijnlijk het tegenwoordige Kerak, geweest zijn. Zie over deze routelijsten verder het artikel **Dibon en Hebron tijdens de Intocht**, in BGA II, 1 (maart 1995).

drs. J.G. van der Land

Noten

1. N. Glueck, **Explorations in Eastern Palestine**, 4 vol., New Haven 1934-1951.
2. N. Glueck, **The other side of the Jordan, second edition**, Cambridge 1970, p. 140-141.
3. H.J. Franken, *Explorations in Eastern Palestine*, VT, 21, 1971, p. 119-123.
4. J.A. Sauer, *Transjordan in the Bronze and Iron Ages: A critique of Glueck's synthesis*, BASOR, 263, 1986, p. 6-9.
5. R.H. Smith, *Pella*, in: **The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land**, Jeruzalem 1993, IV, p. 1174-1180.
6. R.H. Dornemann, **The archaeology of the Transjordan in the Bronze and Iron Ages**, Milwaukee 1983, p. 20.
7. Idem, p. 165.
8. J.R. Kautz, *Tracking the Ancient Moabites*, BA, 44, 1981, 4, p. 29 en p. 31-33; J.A. Sauer, a.w., p. 3.
9. W.H. Stiebing, **Out of the Desert, Archaeology and the Exodus/Conquest narratives**, Buffalo 1989, p. 75.

10. L.T. Geraty, *Heshbon*, in: **The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land**, Jeruzalem 1993, II, p. 626-630.
11. S.H. Horn, *Heshbon*, in: **The Interpreter's Dictionary of the Bible. Supplementary Volume**, Nashville 1976, p. 410-411.
12. R. Ibach, in: L.T. Geraty, **Heshbon**, Ferrien Springs 1978, p. 215-222.
13. C.R. Krahmalkov, *Exodus itinerary confirmed by Egyptian evidence*', BAR 20, 1994, 5, p. 56.
14. Idem, p. 57.
15. K.A. Kitchen, *Some new light on the Asiatic wars of Ramesses II*, JEA, 50, 1964, p. 53-64.

4. Wie was Abraham?

De afkomst van Abraham luidt als volgt: *Heber* was de vader van Peleg, Gen. 10. Peleg, Rehu, Serug, Nahor, Terah, Abram, Gen. 11:18-26.

Abraham was een *Hebreeër*, maar woonde in **Ur of Oer der *Chaldeeën*** bij Haran tussen de rivieren de Eufraat en de Tigris.
Flavius Josephus, de beroemde Joodse schrijver ziet Arpachsad als de voorvader van de Chaldeeën. (Genesis 10:23). Het Hebreeuws woord voor Chaldeeën is *kasjdiem*, (meervouw). Het komt in het enkelvoud (kesed) overeen met de laatste drie medeklinkers (k-s-d) van het woord 'Arpaksad'. Deze Chaldeeën waren Semieten (Genesis 10:22).
De stammen van de Chaldeeën woonden in Noord-Mesopotámië, of liever in het Hebreeuws: **Aram**-Naharaim. In dit gebied lag Ur, thans Urfa, waar Abraham woonde toen de Heere hem riep. Ur der Chaldeeën lag ca. 50 km. ten noorden van Haran, aan de *overkant* van de Eufraat, Jozua 24:2, 3. *Want Ur lag in Mesopotámië op de weg van de Tigris naar Nifibis, gelijk Abarbinel aanmerkt*, schrijft S. Patrick over Genesis 11:28. De Septuagint echter laat in Genesis 11:29 en 31 de benaming 'Oer' helemaal weg en spreekt slechts van "de streek van de Chaldeeën".
De aanhaling van Berossos door Flavius Josephus is interessant: "Berossos bedoelt onze vader Abraham zonder hem te noemen, wanneer hij zegt: "In de tiende generatie na de vloed was er onder de Chaldeeën een man rechtvaardig en groot, en bekwaam in de hemelse wetenschap." Flavius Josephus haalt ook nog Nicolaus van Damascus aan: "Abraham regeerde in Damascus, terwijl hij een vreemdeling was, die met een leger uit het land ten noorden van Babylon kwam, dat *het land der Chaldeeën* genoemd wordt." Het land lag ten noorden van Babylon, dus niet binnen de grenzen.

De Chaldeeën breiden zich in de loop der eeuwen uit en vestigden zich eerst vanaf ca 878 v. Christus in Zuid-Mesopotámië, in Babylonië. Noemenswaard is het dat er een duidelijke relatie was tussen het verder weg gelegen Zuid-Mesopotamische Oer en het veel noordelijker gelegen Haran. Dat bleek uit de opvallende overeenkomst in ontwerp en bouw van beide steden en in de gezamenlijke verering van de God Nannar/Sin.
In Babylonië lag ook een grote Akkadische stad Ur, onderscheiden van Ur in Noord-Mesopotámië want die stad lag aan ***deze*** kant van de Eufraat, namelijk vanuit Israël gezien. De Chaldeeën waren een *Aramese* stam, althans dat blijkt uit hun taal. Toen in 626 voor Christus de Chaldeeën de macht overnamen in Babel werd het Aramees de rijkstaal in het eerste wereldrijk op aarde. Het grootste deel van Daniël is in het Aramees geschreven. In de Bijbel wordt het Hebreeuws woord Aramees steeds vertaald als Syrisch, zie Daniël 2:4.

De stad Oera (Ur in Haran) wordt veelvuldig genoemd in de literatuur van Ras Shamra (Oegarit). De koning van Oegarit beklaagt zich bij de koning van de Hethieten in Hattoesas over Hethitische kooplieden uit Oera, het huidige Edessa. De Hethitische koning gelastte deze kooplieden alleen in de zomer handel te drijven in Oegarit en de stad in de winter te verlaten. Iets derelijks komt voor in een spijkerschrifttekst van Hattoesilis III: "De kooplieden van de Hethitische koning kwamen uit de stad Oera." Ook in de Ebla-literatuur wordt een Oer genoemd in dit gebied. Deze stad Oera bracht veel kooplieden voort die lange handelsreizen maakten en ook Abraham zou dan een dergelijke handelsreiziger / handelsvorst zijn geweest.

Ook in de Ebla-literatuur wordt een Oer genoemd in dit gebied. In 1964 werd een archief ontdekt van de oude stad Ebla, in Noord-West-Syrië. Op kleitabletten komt een inscriptie voor: *Ur in het gebied van Haran.* Urfa is de Aramese naam. In het stroomgebied van de Balikh, een zijrivier van de Eufraat, komen steden voor waar de

namen van Abrams familie in doorklinken. Er werden inscripties gevonden met Hebreeuwse namen, o.a. Eber, een koning, Abram, Michaël Israël, David etc. Ook de namen van 5 steden die in dezelfde volgorde staan als Gen 14:2, Sodom, komen erin voor. De naam van God wordt uitgedrukt als JAH, de verkorte vorm van JHWH; in andere teksten als en El (of Eel), een verkorte vorm van Eloach (enkelvoud) of Elohiem (meervoud)!

Abraham wordt niet een Chaldeeër, maar een *Hebreeër* genoemd, een zogenaamde *Ibri.* Gen. 14:13. De betekenis van het woord 'Eber' is: *iemand die* (een rivier of weg) *oversteekt*. De Septuagint heeft in het Grieks in Genesis 14:13: 'Abram *to peratè'* en dat is een letterlijke vertaling van *Ibri* (Grieks peran: de overkanter).
Een grote vraag is, of Abraham Hebreeër genoemd werd naar zijn voorvader Heber, óf omdat hij van de *overkant* van de rivier Eufraat afkomstig was.
In de Joodse en Christelijke literatuur wordt de eerste mening als zeker aangenomen. Maar voor de tweede optie zijn ook goede argumenten. In Genesis 40:15 zegt Jozef: "Ik ben diefelijk ontstolen uit het land der Hebreeën." In Egypte werd een gedeelte van het land Kanaän dus *het land van de Hebreeën* genoemd. Het is onwaarschijnlijk dat deze benaming alleen gegeven werd door een klein aantal mensen, de nakomelingen van Abraham. Het valt ook op dat de benaming Hebreeër het meest in de Bijbel voortkomt terwijl Jacobs zaad in Egypte verbleef. Het schijnt dat de Egyptenaren vanuit hun oogpunt gezien, de Hebreeën zo noemden vanwege hun afkomst en oversteek over de Eufraat.

W. Westerbeke

Voor literatuur: zie **Bijbelse Chronogie;** en:

OM HET WOORD GODS EN DE GETUIGENIS VAN JEZUS CHRISTUS
Onderzoek naar het ontstaan van de Bijbel en de bronnen van de Statenvertaling

http://www.theologienet.nl/

5. Nippoer de stad van Heber?

Mogelijk was Abraham toch wel een stadsmens, een echte Soemeriër[4] en duidt de benaming *Ibri* op een stadsafkomst. Het bijbelse achtervoegsel 'i' kan op een persoon worden toegepast en betekent dan 'inwoner/nakomeling van', zoals ook in de Duitse en Nederlandse taal met het achtervoegsel 'ing'. Een *Gileadi* is dus een bewoner van de streek Gilead. *Ibri* zou taalkundig/etymologisch dus kunnen duiden op een inwoner van een streek of plaats met de naam "oversteken/oversteekplaats." Er is een stad in

Soemerië met precies die naam: Nippur (Ni.Ib.Ru). Dat de 'n' wegviel bij de vertaling van Soemerisch naar Akkadisch/Hebreeuws is niet vreemd, want dat kwam vaak voor. *Ni-ib-ri*, een inwoner van Nippur. Algemeen wordt aangenomen dat Oer Abrahams woon- én geboorteplaats is, maar nergens in de Bijbel wordt dat vermeld. Abraham wordt door God opgeroepen zijn land (de streek van Haran), het huis van zijn vader Terach en zijn verwanten te verlaten. Oer was de woonplaats, maar was het ook zijn geboorteplaats?

Nippoer was een heilige stad, het religieuze centrum van Soemerië. Het was een stad van astronomen/priesters. Een Soemerische tekst zegt van deze stad: "De stad der aarde, de verhevene, uw schone plaats waar het water zoet is. U grondvestte de Dur-An-Ki in het midden van de vier hoeken van de wereld." De Doer-An-Ki was, letterlijk vertaald, een "verbinding-hemel-aarde", een heiligdom waar de God Enlil autoriteit had.[5]

Opvallend is dat in Nippur heel wat namen gevonden zijn met het voorvoegsel *Ab* (vader) en dat waren vaak belangrijke mensen zoals priesters (vaak zonen van koningen) en bestuurders. De aanhaling van Berossos door Flavius Josephus is veelzeggend: "Berossos bedoelt onze vader Abraham zonder hem te noemen, wanneer hij zegt: "In de tiende generatie na de vloed was er onder de Chaldeeën een man rechtvaardig en groot, en bekwaam in de hemelse wetenschap." Flavius Josephus haalt ook nog Nicolaus van Damascus aan: "Abraham regeerde in Damascus, terwijl hij een vreemdeling was, die met een leger uit het land ten noorden van Babylon kwam, dat het land der Chaldeeën genoemd wordt.'[6]

Hier kan een verbinding liggen met de afstamming van Heber, want vaak heet een stad naar de beroemde stamvader: bijvoorbeeld Arpachsad en zie ook de namen Nahor en Haran. *Nippoer zou dan genoemd kunnen zijn naar Heber* en deze laatste naam is dan de Hebreeuwse versie.

Later werd Abraham van een Soemeriër een westelijke Semiet door de besnijdenis (Gen. 17) en onder het verbond dat God met hem sloot. Ook werd zijn naam anders. Eerst heette hij Ab.Ram (Ib.ru.um = Vaders geliefde), later Abraham, een West-Semitische naam. Ook Sara (koningin) onderging een naamsverandering: Sarai. Deze naam Sara doet koninklijke afkomst veronderstellen en is meer een titel dan een eigennaam. De dochter van Abrahams broer Haran had ook een koninklijke titel: Milka (vorstin). In het Akkadisch: Sarratoe en Malkatoe. Dergelijke namen vinden we ook in de bekende cultus van de maangod Sin die schutsgod was van Oer in Zuid-Mesopotamië en van Haran in Noord-Mesopotamië. Sarratoe was namelijk de vrouw van Sin en Malkatoe was een titel van de dochter van Sin, de godin Isjtar/Inanna/Astarte. Van dergelijke goden vinden we in het boek Genesis geen enkel spoor terug.

De vraag mag gesteld worden: was Abraham een man die buiten de stad leefde, een nomade, een schapenfokker, een ambachtsman die zich verder nog bekwaamde in vormen van leerbewerking of had hij meer van een hooggeplaatst bestuurder met militaire bevoegdheden afkomstig uit een stad? Het is inderdaad zo dat Abraham schapen, runderen, ezels, slaven, slavinnen, ezelinnen en kamelen bezat en ook ontving (Gen. 12:16), maar niet noodzakelijk omdat hij een nomade was, maar omdat hij een aanzienlijk iemand was die op steun kon rekenen in vele handelscentra. Deze steun had hij ook nodig voor levensonderhoud en voor de strijd tegen de koningen van het oosten.

Genesis 14:1 en 2

In Genesis 14 maakt de Bijbel melding van een oorlog tussen een groep van vier en een groep van vijf koningen. De eerste groep vormden een alliantie van oosterse koningen en de laatstgenoemde groep bestond uit Kanaänitische koningen. Deze geschiedenis heeft onder de geleerden heel wat debat veroorzaakt, want het verbindt de geschiedenis van de bijbelse Abraham met een specifieke internationale gebeurtenis. Men heeft zich de vraag gesteld waarom de namen van deze oosterse koningen niet zijn gevonden in de literatuur van Mesopotamië. De volgende vraag is dan: kunnen we deze geschiedenis wel als historisch beschouwen en hoe historisch is dan de rest van het verhaal van Abraham?

De drie koningen

In 1897 hield Theophilus Pinches in London in 1897 een lezing waarin hij de ontdekking meldde van Babylonische kleitabletten waarop de namen van drie koningen stonden geschreven. Deze tabletten liggen nu in het British Museum en behoren tot de zogenaamde Spartoli Collectie. De tekst ervan is gepubliceerd in 'Journal of the Transactions of the Victoria Institute'.

De volgende namen worden genoemd: Koedoer-Laghamar, koning van Elam, Eri-Akoe en Toed-Ghoela. Deze namen zijn duidelijk te herkennen in de namen die genoemd worden in Genesis 14:1 en 2. De tabletten beschrijven een oorlog van grote omvang.

Wat betreft de namen: Koedoer betekent 'dienaar' en deze titel is een veelvuldig voorkomende component in Elamitische koningsnamen. Eri-Akoe betekent 'dienaar van Akoe'. De naam Akoe is een variant van de godsnaam Nannar/Sin. De betekenis van Toed-Ghoela is onbekend, maar we weten wel dat meerdere Hethitische koningen Toedhalias heetten. Deze Tidal is koning van de volken (Go'im), dat wil zeggen van een leger dat uit meerdere nationaliteiten bestond, een internationale troepenmacht dus.

Kunnen we de koningen van het oosten nu opsporen in de buiten-bijbelse geschiedschrijving? Er is inderdaad een mogelijkheid. Als we Genesis 14:1 in de Septuagint lezen, dan wordt Amrafel *Amarfal* (amarfal) genoemd. Het toevoegsel -pal (de -p en -f klanken zijn vaak identiek in Semitische talen) betekent 'zoon' en was algemeen bekend in Mesopotamië. Het werd vaak gebruikt in koninklijke namen.

Amarpal was de koning van Sinear/Babylonië. Zijn naam doet denken aan de grote koning van Oer tijdens de 3e dynastie, Amar-Sin, maar in de 19e eeuw v. C. was Oer al gevallen door Elamitische agressie. Wie deze Amarpal is, weten we niet. Mogelijk ene Amoed-pi-el die wordt genoemd in de tabletten van Mari en een machtige koning was in Babylon in de eeuw vóór Hammoerabi.[7]

In die tijd, omstreeks de 19e eeuw v. C., was de grote stad Oer gevallen en waren de steden Isin en Larsa machtig. Kedorlaomer koos de zuidelijke opmarsroute van Mesopotamië naar Kanaän door Gilead en Moab (ontdekt in 1929 door Albright) en kwam in het gebied van de Dode Zee. Hij kwam tot El-Paran waarvan de ligging niet precies bekend is, maar dat in de Sinaï-woestijn gezocht moet worden.

Om de één of andere reden keerde het leger weer om in noordelijke richting en teisterde het gebied van de Amalekieten en de Amorieten bij Kades-Barnea. Toen

kwamen de Kanaänitische koningen in actie en rukten op naar Kedorlaomer en ze troffen elkaar in het dal Siddim, het gebied ten zuiden van de huidige Dode Zee.

De strijd met deze Kanaänitische koningen was dus een latere fase in de gehele oorlog en niet het hoofddoel. Waarschijnlijk was dat hoofddoel El-Paran dat met de versterkte oase Nakhl geïdentificeerd kan worden, dichtbij een belangrijk knooppunt van verschillende routes, midden in de Sinaï. Wat dit grote expeditieleger daar helemaal moest zoeken in de verlaten en droge woestijn om daarna weer terug te keren, is een raadsel. Zochten ze strijd met de Egyptenaren?[8]

De Kedorlaomer-tekst

De expeditie van de koningen van het oosten staat vermeld in de Kedorlaomer-tekst behorend tot de Spartoli-collectie. De namen vermeld op deze tabletten lijken veel op de bijbelse namen, maar ook wordt dezelfde tijdseenheid van dertien jaar genoemd: de tijd dat de vijf koningen trouw waren geweest aan het verbond met Kedorlaomer.

In deze tekst wordt allereerst de inname van Babylon genoemd. Koedoer-Laghamar, de Elamiet, krijgt van de goden opdracht om Babylon, de stad van de vijandige god Mardoek, in te nemen en te plunderen. Toen werd er actie ondernomen tegen de god Naboe, de zoon van Mardoek die streed voor zijn vader. Deze Naboe (of Nebo) had een alliantie tussen een koning en de God van Oer, Nannar/Sin, verbroken. Dit gebeurde in het 13e jaar. In het nu volgende citaat wordt de kwestie van de opstand in Kanaän op religieuze wijze bekeken vanuit het oogpunt van een Babylonische schrijver die de God Mardoek vereert:

"Voor de goden (verscheen) de zoon van zijn vader;

Op die dag (zei) Shamash, de schitterende,

tegen de heer van de goden, Mardoek:

"De trouw van zijn hart is (door de koning) verraden.

In het dertiende jaar heeft hij een samenzwering tegen mijn vader georganiseerd; de koning heeft het vertrouwen opgezegd.

Dit alles heeft Naboe veroorzaakt."

Naboe had dus rebellie ontketend. Men stelde een coalitie samen om deze opstand en ontrouw aan het verbond te bestraffen. Koedoer-Laghamar was de leider. De eerste order was dat Borsippa, het garnizoen van Naboe, zou worden vernietigd en dat gebeurde ook. Daarna werd ten strijde getrokken tegen de rebellerende koningen in Kanaän. De Babylonische tekst noemt de doelen en de namen van de aanvallers: Eri-Akoe zou Sheboe (Beer-Sheba) aanvallen; Toed-Ghoela moest naar het Gaza-gebied trekken. Het leger kwam aan in het Transjordaanse gebied. Vanuit het noorden trokken de troepen naar het zuiden. Rabattoem (Rabbath-Ammon, de hoofdstad van de Ammonieten) wordt als doel genoemd. Daarna trok het leger naar het zuiden, om de Dode Zee heen. Vervolgens werd Kades-Barnea ingenomen. Vervolgens Gaza en Beer-Sheba in de Negev.

Met slechts 318 man (hier *chanikim* genoemd, een Egyptische benaming voor bewapende knechten van een Palestijns machthebber) wist Abraham deze grote legermacht te verslaan. Dat is niet onmogelijk, want ongetwijfeld richtte Abraham zijn

aanval op de achterhoede waar de buit en de gevangenen werden meegevoerd. Verder was het een nachtelijke aanval bij verrassing en de vijand zou het aantal aanvallers gemakkelijk overschatten, want Abraham had zijn 318 man verdeeld in groepen zodat het leek alsof er een grote legermacht tot de aanval overging. Denk aan Gideon (Richt. 7:16-25). Verder moeten we niet vergeten dat Abraham ook bondgenoten had: Eskol, Aner, Mamre met hun knechten. Er worden geen aantallen genoemd, maar waarschijnlijk vormden deze bondgenoten geen onbelangrijke versterking![9]

drs. H. van Winkelhoff

NOTEN

1. J.G. van der Land, *Van Abraham tot David. De oudste geschiedenis van het volk Israël*, Amsterdam 1993.
2. C.H. Gordon, *Abraham and the merchants of Oera*, JNES 17, 1958, p. 28-31.
3. C. Westermann, *Genesis 2*, BKAT, Neukirchen 1981, p. 160-163.
4. A. Jeremias, *The Old Testament in the light of the Ancient Near East*, 1911.
5. J.B. Pritchard, *de Mythe van Zu*, ANET, Princeton 1969, p. 18.
6. Flavius Josephus, Joodse Oudheden, boek I, hoofdstuk VII.
7. D.J. Wiseman, *Hammurabi*, *Pictorial Encyclopedia on the Bible*, vol. III, Grand Rapids, p. 26.
8. W.F. Albright, *Yahweh and the Gods of Canaan*, New York 1968, p. 69.
9. H.F. Vos, *Genesis and archaeology*, Grand Rapids 1985, p. 61.

6. Kwamen getemde kamelen al voor in de tijd van Abraham?

Het gebruik van kamelen als lastdieren was volgens de Bijbel al in de tijd van Abraham gebruikelijk. De farao van Egypte gaf Abraham onder andere kamelen bij diens vertrek uit Egypte (Genesis 12:16). In Genesis 24:10, 32 en 63 kunnen we lezen dat Abraham zijn knecht Eliëzer kamelen als lastdieren meegaf toen hij naar het noorden van Mesopotamië vertrok om een vrouw te zoeken voor Isaäk.

Meermalen hebben bijbelkritische geleerden beweerd dat getemde kamelen zo vroeg nog niet voorkwamen en dat het noemen ervan in het boek Genesis anachronismen, niet in de tijd passende zaken zijn, later toegevoegd aan de verhalen of het bewijs leveren dat de verhalen niet betrouwbaar zijn. Het houden van getemde kamelen met

als doel ze als lastdier te gebruiken zou pas na ca. 1100 v. C. gebruikelijk zijn geworden. Sommige geleerden kwamen tot deze conclusie omdat ze geen teksten ouder dat van ca. 1100 v. C. waren tegengekomen waarin over getemde kamelen werd geschreven. Voor het eerst in Assyrische teksten daterend uit de 11e eeuw v. C. worden kamelen als lastdieren genoemd. Onder andere W.F. Albright, eens een beroemd beoefenaar van de bijbelse archeologie, deelde de visie dat de vermeldingen van kamelen in Genesis anachronismen zijn. Volgens hem werden kamelen op internationale handelsroutes niet veel ver voor de 12e eeuw v. C. gebruikt.[1]

J. Romer, schrijver van het boek '**Geschiedenis en Archeologie van de Bijbel**', in 1989 in Nederlandse vertaling uitgegeven door TELEAC, beweerde zelfs dat tot een paar eeuwen voor Christus voor karavanen slechts weinig gebruik gemaakt werd van kamelen als lastdieren. Ook beweerde hij dat de passages in Genesis waarin gesproken wordt over het gebruik van kamelen pas veel later toegevoegd zijn aan de verhalen.[2] Opmerkelijk is dat het bijbelkritische boek van Romer wordt aanbevolen in de NBG-uitgave '**Het verhaal van de Bijbel**'.

Archeogische vondsten inzake getemde kamelen

Archeologisch onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat de genoemde kritiek op de betrouwbaarheid van de desbetreffende gedeelten van het boek Genesis onhoudbaar is. Eerst enkele opmerkingen over de herkomst van de kameel en over de twee soorten kamelen. De eerste soort is de Bactrische kameel (camelus Bactrianus) die twee bulten heeft en van oorsprong thuishoort in de hooggelegen woestijngebieden van Centraal Azië. Het kan daar koud zijn en er komt sneeuw voor. Deze soort heeft zich aan het klimaat in dat gebied aangepast en heeft lange haren en kortere poten dan de dromedaris. De tweede soort (camelus dromedaris) komt van oorsprong voor in de Arabische woestijnen, heeft één bult, en wordt ook aangeduid als drommedaris. Deze kamelen zijn gewend aan de langdurig hete woestijnen in Arabië en Noord-Afrika. Beide soorten zijn nauw verwant.[3]

De geleerden verschillen van mening over het tijdstip waarop getemde kamelen voorkwamen. R. Bulliet is van oordeel dat het temmen van kamelen al plaats vond voor 2.500 v. C..[4] Volgens F.E. Zeuner begon het temmen van kamelen in de periode tussen 2900 en 1900 v. C..[5] Volgens beide geleerden is er dus al sprake van getemde kamelen voor de tijd van Abraham, die we dateren van ca. 1900-1725 v. C..

Het oudste archeologisch bewijs voor het temmen van kamelen is een vondst in Umm an-Nar, een plaats op een eiland in de Perzische Golf voor de kust van Oman. Daar zijn 200 beenderen en tanden van kamelen opgegraven te midden van voorwerpen die uit ca. 2700 v. C. dateren.[6] Ondanks deze vroege bewijzen van het voorkomen van getemde kamelen zijn de meeste geleerden van oordeel dat het gebruik van de dromedaris in karavanen op internationale handelsroutes niet veel eerder plaatsvond dan in de 12e eeuw v. C..

Het vroegste bewijs van het temmen van de Bactrische kameel is een vondst in Shahr-i-Sokhta in het oosten van Iran. Daar is een aardewerken kruik gevonden gevuld met kamelenmest en fragmenten van weefsel van kamelenhaar. De kruik dateert van ca. 2500 v. C..[7]

In 1977 schonk Edith Porada aandacht aan een cylinderzegel dat in Syrië gevonden werd en waarop twee kleine figuren zijn afgebeeld, rijdend op een dier met twee

bulten, duidelijk een kameel. Het zegel dateert van de achttiende eeuw v. C.. De twee figuurtjes zijn waarschijnlijk afbeeldingen van een mannelijke en een vrouwelijke godin.[8] Het is een aanwijzing dat er toen al getemde kamelen waren waarop men reed. Een onweerlegbaar bewijs is het echter niet. Het is ook mogelijk dat men toen de kameel als in het wild levend dier kende en dat men met de afbeelding te kennen gaf dat goden op zulke dieren kunnen rijden.

Collan en Porada trokken de conclusie dat het gebruik van de Bactrische kameel als lastdier op internationale handelsroutes eerder voorkwam dan gewoonlijk aangenomen wordt.[9]

Kamelen in Egypte

M. Ripinsky beschreef in 1985 een aantal vondsten in Egypte waaruit blijkt dat het gebruik van kamelen als lastdier daar al vroeg voorkwam. In 1905 werd in een graftombe daterend uit de tijd van de eerste dynastie (ca. 3000 v. C.) een vaas van kalksteen gevonden in de vorm van een liggende drommedaris. Dat zou een aanwijzing kunnen zijn dat toen al getemde kamelen voorkwamen. Volgens Zeuner is het een voorstelling van een drommedaris met een last. H.S. Smith van de Universiteit van Londen was het er niet alleen mee eens dat de tombe dateert uit de tijd van de eerste dynastie, maar wees er ook op dat afbeeldingen van kamelen al voorkwamen in de pre-dynastieke periode in Egypte (voor 3.000 v. C.).[10]

In 1930 werd in Maadi bij Caïro een aardewerken kop van een kameel gevonden daterend uit de tijd voor de eerste dynastie. Dit levert geen bewijs dat er toen al sprake was van getemde kamelen. In de wadi Natash el-Raiyan in de oostelijke woestijn ontdekte men in dezelfde tijd een rotsgravure van een drommedaris, samen met afbeeldingen van andere dieren, ook daterend uit dezelfde periode.

In een gipsmijn vond men onder een laag van een halve meter gipspoeder een koord van kameelhaar. Het aardewerk uit dezelfde laag werd gedateerd in de tijd van de derde of het begin van de vierde dynastie (ca. 2640-2500 v. C.). Vermoedelijk werd het kameelharen koord gebruikt door een mijnwerker om zijn kleding bijeen te houden. Ook deze vondst bewijst alleen dat toen de kameel al bekend was in Egypte. Er kan een kameel gevangen zijn waarvan men het haar heeft gebruikt.

Vroege bewijzen van getemde kamelen

In een graftombe in Rifeh werd al in het begin van deze eeuw een standbeeldje gevonden van een kameel die twee waterkruiken draagt. De graftombe was in gebruik tijdens de 19e dynastie, in de 13e eeuw v. C., en is later niet weer gebruikt. De waterkruiken zijn ook van het type dat in 13e eeuw gebruikelijk was. In Benha vond men een glazuren afbeelding van een kameel die waterkruiken draagt. Beide vondsten zijn bewijzen dat al in 1300 v. C. kamelen in Egypte als lastdieren gebruikt werden.

Een duidelijk bewijs van het feit dat het temmen van kamelen al vroeg voorkwam was de vondst in 1912, in de omgeving van Aswan, van een rotstekening waarop een man was afgebeeld die een dromedaris met zich meetrekt aan een touw, terwijl er zeven letters in hiëroglyphenschrift bij staan. Op grond van het schrift dateerde G. Möller de inscriptie in de tijd van de zesde dynastie (2320-2150 v. C.). G. Schweinfurth kwam op grond van de stijl van de tekening op dezelfde tijd voor de afbeelding.[11] Deze vondst, die weinig bekend geworden is, leverde een duidelijk bewijs voor het feit dat

in Egypte al ca. 2200 v. C. getemde kamelen voorkwamen, ver voor de tijd van Abraham. De bewering dat het voorkomen van kamelen in verschillende verhalen in het boek Genesis anachronismen zijn, is dan ook te wijten aan onvoldoende kennis van zaken bij bepaalde wetenschappers.

drs. J.G. van der Land

Noten

1. P. Wapnish, *Camel Caravans and Camel Pastoralists at Tell Jemmeh*, JANES 13, 1981, p. 104-105.
2. J. Romer, **Geschiedenis en archeologie van de Bijbel**, Utrecht 1989, p. 18.
3. Wapnish, a.w., p. 104.
4. R. Bulliet, *The Camel and the Wheel*, Cambridge Mass. 1975, p. 56.
5. F.E. Zeuner, **A History of Domesticated Animals**, Londen 1963, p. 344.
6. P. Wapnish, a.w., p. 105.
7. Idem, p. 106.
8. R.D. Barnett, *Lachish, Ashkelon and the Camel*, in: J.N. Tubb, **Palestine in the Bronze and Iron Ages. Papers in Honor to Olga Tuffnell**, Londen 1985, p. 16.
9. D. Collon and E. Porada, *23rd Rencontre Assyriologique Internationale*, Archaeology 30, 1970, p. 343-345.
10. M. Ripinsky, `*The Camel in Dynastic Egypt'*, JEA 71, 1985, p. 136.
11. Idem, p. 138.

7. De Merenptah-stèle en het ontstaan van Israël

Eén van de intrigerende vragen in de archeologie van het Oude Nabije Oosten is de vraag hoe het volk Israël is ontstaan. Volgens de Bijbel heeft God de nakomelingen van Abraham uitgekozen tot Zijn volk, hen uitgeleid uit Egypte en hen het land Kanaän in bezit gegeven. Hiertegenover zijn inmiddels vele theorieën gesteld om te proberen de oorsprong van Israël op een andere wijze verklaren. Bij de beoordeling van deze theorieën kan de stèle van farao Merenptah (1213-1203 v. C) een belangrijke rol spelen, omdat in een inscriptie op deze stèle melding wordt gemaakt van een Egyptische overwinning op het volk Israël. De tekst op de stèle heeft tot dusver

onvoldoende aandacht gekregen. Recent onderzoek ervan werpt nieuw licht op het ontstaan van de Israëlieten. De resultaten ervan kunnen gezien worden als een bevestiging van wat de Bijbel vertelt.

Het ontstaan van Israël volgens de Bijbel

De Bijbel beschrijft Gods handelen met de mensen in de geschiedenis. Zo vermeldt de Bijbel dat het volk Israël op het moment van de Uittocht een klein slavenvolk (ca. 600 familiegroepen of afdelingen[2] (Numeri 1:46), dat afstamde van Abraham. Na een verblijf van 40 jaar in de woestijn trok dit volk van zo'n 30.000[3] personen uiteindelijk Kanaän binnen.

Hoewel Israël maar klein was (Deut. 4:38; 7:17 en 22) - ja zelfs het kleinste onder de volken (Deut. 7:7) - zorgde God ervoor dat zij Kanaän in bezit kregen. Hij deed dat echter geleidelijk om te voorkomen dat het land een woestenij zou worden (Ex. 23:29-30 en Deut. 7:22).

Rond 1360 v. C. had de Egyptische farao nauwelijks aandacht voor zijn vazallen in Palestina en Syrië. De wanhopige verzoeken van stadskoningen in Kanaän aan de farao van Egypte (de Amarna-brieven), om hulp tegen de Habiroe die hun steden aanvielen en plunderenden, bleven daarom zonder resultaat en Jozua kon tal van steden onder de voet lopen. Het volk Israël was echter te klein om alle veroverde steden blijvend te bezetten. De gevluchte bewoners konden daarom na enige tijd terugkeren naar hun steden. Kort na 1300 v. C. herstelde Egypte zijn heerschappij in de kustvlakte en de Kanaänitische steden bloeiden weer als tevoren.

Slechts in het centrale heuvelland slaagde het volk Israël erin zich vaste voet te verwerven (Joz. 23:5: Richt. 1: 27-36), maar het werd daar voortdurend bedreigd door vijanden, zoals beschreven is in het boek Richteren. In de kustvlakte bleef Egypte tot ongeveer 1150 v. C. veel invloed houden en bleken de Kanaänieten en de Filistijnen - met name dank zij het gebruik van ijzeren wapentuig - onverslaanbaar voor Israël. Pas nadat David, door dienst te nemen bij de Filistijnen, zich hun militaire kennis had eigen gemaakt en de leiding op zich genomen had, lukte het de Israëlieten om in ongeveer 1000 v. C. ook de kustvlakte te veroveren, en tenslotte het gehele beloofde land vanaf de beek van Egypte tot Dan in bezit te nemen.[4]

Ontstaanstheorieën

De belangrijkste wetenschappelijke theorieën over het ontstaan van het volk Israël kunnen verdeeld worden in 4 groepen:

1. de veroveringstheorie;
2. de vreedzame infiltratie-theorie;
3. de boerenrevolutie-theorie;
4. de Kanaänitische herder-theorie.

De aanhangers van **de veroveringstheorie** veronderstellen dat de Israëlieten van buiten Kanaän afkomstig zijn, het land zijn binnengedrongen en het vanuit het heuvelland veroverd hebben. Daarbij worden verschillende richtingen genoemd (vanuit het zuiden of vanuit het oosten), en verschillende momenten (bijvoorbeeld tijdens Ramses II, 1279-1213 v. C.).

Volgens **de vreedzame infiltratie-theorie** is Israël ontstaan door het infiltreren in Kanaän van groepen rondzwervende half-nomadische clans die geleidelijk zijn samengegroeid, waarbij de Jahweh-cultus een leidende rol kreeg bij het ontwikkelen van een eigen identiteit. Aanvankelijk vestigden deze clans zich in het heuvelland, maar om het groeiende aantal mensen een woonplaats te kunnen bieden werd tenslotte ook het lager gelegen land geleidelijk op een vreedzame manier in bezit genomen.

De **verdedigers van de boerenrevolutie-theorie** veronderstellen dat het volk Israël niet afkomstig is van buiten Kanaän, maar ontstaan is uit groepen Kanaänitische boeren die zich niet langer wilden onderwerpen aan de onderdrukking van de Kanaänitische stadsvorsten. Ze zouden zich aanvankelijk hebben teruggetrokken in het heuvelland, omdat ze daar veilig waren voor de strijdwagens van de stadsvorsten die slechts in het laagland bruikbaar waren. Nadat ze voldoende macht hadden opgebouwd zouden ze tenslotte ook het laagland hebben ingenomen.

De **Kanaänitische herder-theorie** is een variant van de boerenrevolutie-theorie. Ook in deze theorie wordt verondersteld dat de oorsprong van het volk Israël niet ligt buiten Kanaän, maar daarbinnen. Dit keer zijn het geen opstandige boeren, maar rondtrekkende Kanaänitische herders die zich geleidelijk zijn gaan vestigen in het heuvelland, en tenslotte ook het laagland in bezit hebben genomen.

Het archeologisch materiaal

Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat de Laat-Brons nederzettingen in het centrale heuvelland zijn opgevolgd door nederzettingen met een nieuwe bouwwijze van de huizen, een nieuw soort aardewerk en een nieuwe technologie (cisternen) om water op te slaan. Het nieuwe type nederzettingen wordt aangeduid als IJzer I nederzettingen. Ook op tal van plaatsen die nog niet eerder bewoond waren, zijn in het begin van de IJzertijd, ca. 1200 v. C., dergelijke nieuwe nederzettingen ontstaan. Het gaat om zoveel IJzer I nederzettingen dat gesproken kan worden van een ware golf.[5] Belangwekkend is dat de botten van dieren die gevonden zijn in deze nieuwe nederzettingen, grotendeels afkomstig zijn van schapen en geiten en niet van varkens, waarvoor de omgeving, in die tijd sterk begroeid met bomen, overigens zeer geschikt was.[6]

Het ontstaan van de vele nieuwe nederzettingen wordt door sommigen verklaard als het gevolg van de vestiging van de Israëlieten in het centrale heuvelland waarmee een einde gekomen zou zijn aan de Laat-Brons cultuur. Bij het dateren van de overgang van Laat-Brons naar IJzer I menen sommigen dat er sprake is van een abrupte overgang die nauwkeurig in de tijd bepaald kan worden, namelijk in ca. 1175 v. C..[7] Laat-Brons Beitin moet kort voor 1175 v. C. verwoest zijn en daar werd één van de vroegste IJzer I nederzettingen gesticht. Door de IJzer I laag in Tell Beitin te dateren op 1175 v. C. meent Bimson, in navolging van B.G. Wood, dat de IJzer I nederzettingen alle ontstaan zijn na ca. 1175 v. C.[8] Er kan dan geen verband zijn tussen de ondergang van de Laat Brons-cultuur en de komst de Israëlieten, want uit de Israël-stèle blijkt dat de Israëlieten al geruime voor ca. 1210 in Kanaän waren.

Anderen menen dat de overgangen tussen archeologische perioden geleidelijk zijn verlopen. Wanneer de stijl van het aardewerk verandert, wordt het oude aardewerk niet weggegooid en wanneer de bouwtrant van huizen zich wijzigt, worden bestaande huizen niet verlaten. Volgens hen is de overgang van Laat-Brons naar IJzer I daarom

een geleidelijke ontwikkeling geweest die zich in de 13e en 12e eeuw v. C. heeft afgespeeld.[9]

Bovendien blijkt uit onderzoek dat type aardewerk of bouwtrant van huizen niet eenduidig aan een bepaald volk kan worden toegeschreven. Handel en verkeer zorgden er voor dat aardewerk, of een bepaalde bouwtrant op brede schaal in een uitgestrekt gebied door een veelheid van volken toegepast werd. Hierdoor wordt het lastig om IJzer I aardewerk te bestempelen als typisch 'vroeg-Israëlitisch aardewerk'. Ook de wateropslag-techniek en de bouwtrant van huizen is meer een kenmerk van een bepaalde regio dan een identificerend kenmerk van een bepaalde bevolkingsgroep.[10]

Dit betekent dat het niet mogelijk is om de veranderingen in de bouwtrant van huizen, in de stijl van het aardewerk en van de methode van wateropslag eenduidig toe te schrijven aan het arriveren of ontstaan van de Israëlieten in Kanaän, laat staan dat hieruit afgeleid kan worden hòe Israël ontstaan is. Om over deze zaken uitspraken te doen zijn aanvullende gegevens nodig zijn. De Merenptah-stèle vormt daarbij een zeer belangrijke bron.

De Merenptah-stèle

De oudste vermelding van Israël als volk is te vinden op de zogenaamde Merenptah-stèle. Op de stèle, die dateert van zijn vijfde regeringsjaar, wordt vermeld dat farao Merenptah (1213-1203 v. C.) heeft afgerekend met de Libirs, mogelijk al in de eerste jaren van zijn regering. De tekst wordt afgesloten met een overwinningslied. In de ode komen de volgende regels voor: "Israël ligt braak; zijn zaad bestaat niet meer". De eerstvolgende buitenbijbelse vermelding van Israël als volk is pas te vinden op de Mesa-stèle uit ca. 840 v. C..

Velen hebben inmiddels getracht om deze vroegste vermelding van Israël als volk te ontkrachten. De veronderstelling dat niet het woord 'Israël' moet worden gelezen, maar 'Isarel' of 'Jezreal' blijkt op taalkundige gronden niet houdbaar te zijn.[11] Ook de veronderstelling dat met het woord 'Israël' een stad of streek wordt bedoeld, kan is niet te verdedigen, omdat in de hiëroglyfentekst het woord 'Israël' voorafgegaan wordt door het teken voor een vreemd volk, namelijk een werpstok (teken voor vreemdeling), drie verticale lijntjes (teken voor meervoudsvorm) met daarboven een zittende man en vrouw (teken voor een groep mensen). De veronderstelling dat de schrijver zich vergist heeft en dat eigenlijk een vreemde stad of streek wordt bedoeld (werpstok met het teken voor heuvel), is onhoudbaar, omdat elders in de tekst ook vreemde volken zijn aangeduid, waarbij geen vergissing is gemaakt. Bovendien wordt Israël aangeduid met de term voor een volk dat een gemeenschap vormt die uit stammen bestaat. Er is dan ook geen enkele reden om eraan te twijfelen dat het volk Israël is bedoeld.[12]

De naam Israël in hiëroglyfenschrift op de Merenptah-stèle

Tekst op de stèle

De tekst van de ode luidt als volgt:

De vorsten staan naar voren getreden, en roepen Vrede,
Niet één onder de Negen Bogen heft zijn hoofd op,

Gebroken ligt Libië,
De Hethieten zijn tot vrede gebracht,
Geplunderd is Kanaän tot diepe ellende,
Overwonnen is Askelon,
Gevangen genomen is Gezer,
Yanoam is gemaakt tot wat niet bestaat.
Israël is braak gelegd,
Zijn zaad bestaat niet meer,
Hoerroe is weduwe geworden door Egypte.
Alle landen tesamen zijn tot vrede gebracht.
Iedereen die rusteloos was is vastgebonden
door de koning van Opper- en Neder-Egypte,
Ba-en-Re-mery-Amoen zoon van Re,
Merenptah-hotep-hir-Maat, schonk het leven,
zoals Re, dagelijks.[13]

Met 'de Negen Bogen' worden steeds de 9 traditionele tegenstanders van Egypte aangeduid.

Structuur van de tekst

Nadere beschouwing van de tekst levert op dat de ode parallellen bevat en dat deze parallellen bewust gerangschikt lijken volgens de volgende ringstructuur:

A

B

C

D

C’

B’

A’

Indien deze veronderstelling juist is, dan ontstaan door het op deze wijze groeperen van de verschillende regels van de ode, nadere verbanden. Zo krijgen de regels waarin over Israël gesproken wordt een bepaalde plaats ten opzichte van andere regels, waaruit gevolgtrekkingen gemaakt kunnen worden over geografische plaats en positie van Israël ten opzichte van andere landen en volken. De vraag is echter welke regels van de ode gecombineerd moeten worden tot A, A’, B, B’ etc. Tal van voorstellen voor dergelijke combinaties zijn inmiddels gedaan en vervolgens bestreden.[14] In een recente studie heeft M.G. Hasel alle tot dusver geopperde structuren en hun zwakke punten geanalyseerd, en een voorstel gedaan voor een structuur die de gevonden zwakten ondervangt.[15] De door hem voorgestelde structuur is als volgt:

A Binden van vijanden

B Landen/naties

C Regio's

D Stadsstaten/volken

C’ Regio's

B’ Landen/naties

A’ Binden van vijanden

Hierbij wordt verondersteld dat de schrijver van de ode een zodanige opbouw heeft gekozen dat het overwinnen van vijanden eerst algemeen wordt beschreven vanuit de grenzen van de invloedssfeer van Egypte, en dat vervolgens de beschrijving meer in detail plaatsvindt en zich richt op de meer nabij wonende vijanden, en dat vervolgens de omgekeerde beweging wordt gevolgd.

Binnen deze structuur combineert hij de volgende regels:

A De prinsen staan naar voren getreden, en roepen Vrede!

Niet één onder de Negen Bogen heft zijn hoofd op.

B Gebroken ligt Libië; de Hethieten zijn tot vrede gebracht.

C Geplunderd is Kanaän tot diepe ellende.

Overwonnen is Askelon,

D Gevangen genomen is Gezer,

Yanoam is gemaakt tot wat niet bestaat.

Israël is braak gelegd,

zijn zaad bestaat niet meer.

C Hoerroe is weduwe geworden door Egypte.

B’ Alle landen tesamen zijn tot vrede gebracht.

A’ Iedereen die rusteloos was, is vastgebonden

door de koning van Opper- en Neder-Egypte.

Ba-en-Re-mery-Amoen, zoon van Re,

Merenptah-hotep-hir-Maat, schonk het leven,

zoals Re, dagelijks.

De laatste 4 regels zijn te beschouwen als een standaardformulering, die buiten de structuur van de ode valt.

De onderdelen A en A’ geven een algemene beschrijving van het hoofddoel van Merenptah: het binden van alle vijanden (de 'Negen Bogen') en vormen het kader. De hierbinnen liggende structuur B-C-D-C’-B’ beschrijft dit binden van de vijanden nader, waarbij de beschrijving eerst van 'buiten' naar 'binnen' (geografisch) en van 'algemeen' naar 'gedetailleerd' verloopt, en vervolgens omgekeerd.

Eerst wordt gemeld dat de ver weg gelegen vijandelijke naties Libië en de Hethieten zijn verslagen (B). Vervolgens richt de beschrijving zich op de meer nabij gelegen vijandelijke regio Kanaän (C), en tenslotte op de binnen deze regio gelegen stadsstaten en het volk Israël (D). Hiermee is het centrale punt van de ode bereikt.

Vervolgens richt de beschrijving zich weer naar buiten door te melden dat Hoerroe (de noordelijke regio binnen de Noord-Oostelijke invloedssfeer van Egypte) weduwe is geworden, namelijk doordat Kanaän (de zuidelijke regio binnen de Noord-Oostelijke invloedssfeer van Egypte) verslagen is (C'). Hierna richt de beschrijving zich nog verder naar buiten en wordt algemeen door te melden dat alle landen tot vrede gebracht zijn (B').

Conclusie

Belangrijke gevolgtrekking die uit deze structurering gemaakt kan worden is dat Kanaän (C) correspondeert met Hoerroe en dat Kanaän niet - zoals door sommige geleerden eerder werd verondersteld[16] - correspondeert met Israël. Israël heeft volgens deze structurering van de ode zijn plaats binnen Kanaän samen met de steden Askelon, Gezer en Yanoam. Deze vier vormden blijkbaar in de regio Kanaän de belangrijkste tegenstanders van Egypte.

Het gedeelte D vormt het centrale deel van de ode: de overwinning op de machtige stadsstaten Askelon, Gezer en Yanoam, en op het volk Israël. Voor Egypte was het van groot belang om de in de kustvlakte gelegen handelswegen naar het Noorden te beheersen en de daar gelegen steden onder Egyptische controle te brengen. Het belang van het verslaan van deze steden blijkt uit de ere-titel van farao Merenptah '*bedwinger van Gezer*' Bij het onder controle brengen van de handelsroutes in de kustvlakte werd ook het volk Israël in het heuvelland aangevallen, mogelijk omdat Israël vanuit het heuvelland de handelswegen zou kunnen bedreigen, bijvoorbeeld door de watervoorziening van de kustvlakte af te snijden.[17] Een andere reden zou kunnen zijn dat Egypte een alternatieve handelsroute wilde openleggen via het heuvelland.

In de ode wordt over het volk Israël gemeld dat het braak is gelegd en dat zijn zaad niet meer bestaat. De toevoeging "zijn zaad bestaat niet meer" zou kunnen worden opgevat worden als: zijn nageslacht is uitgeroeid. In verschillende Egyptische teksten wordt echter vermeld dat het vernietigen van het graan van een overwonnen volk een beproefde methode van Egypte was om dat volk te belemmeren in het opnieuw opstaan tegen Egypte. De overlevenden zouden moeten worstelen om niet alsnog van honger te sterven, de akkers weer in te zaaien en nakomelingen voort te brengen. Al met al zou het jaren duren voordat men weer voldoende mensen en middelen had opgebouwd om het Egypte lastig te kunnen maken. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat de toevoeging letterlijk genomen moet worden als "zijn graan is vernietigd". Uit de vermelding dat Israël braak ligt en zijn graan vernietigd is, blijkt dat Israël in 1210 v. C. een gevestigd volk van landbouwers was en dat Egypte om de macht van de Israëlieten te breken de beproefde tactiek van het vernietigen van het graan heeft toegepast.

Tot voor kort werden de zogenaamde krijgs-reliëfs in de tempel van Karnak toegeschreven aan Ramses II. Thans echter worden ze geïdentificeerd als afbeeldingen die horen bij de regeerperiode van farao Merneptah. Het gaat om vier afbeeldingen die lijken te corresponderen met de regels D uit de ode. Drie afbeeldingen zouden betrekking hebben op de drie genoemde steden; daarbij is overigens alleen nog de

naam van Askelon te lezen. De vierde afbeelding zou corresponderen met de strijd tegen de Israëlieten. Deze afbeelding toont mogelijk Israëlieten die aangevallen worden door strijdwagens. Dit zou erop wijzen dat Israël rond 1210 v. C. als volk in staat was om een georganiseerd leger op de been te brengen; iets wat niet past in de theorieën die uitgaan van een geleidelijk ontstaan van Israël in de periode tussen 1200-1000 v. C.. Vandaar dat de koppeling van de krijgs-reliëfs van Karnak met de Merenptah-stèle met kracht bestreden wordt.

De implicaties van de stèle van Merenptah

De tekst op de stèle heeft belangrijke implicaties. Uit de ode blijkt namelijk dat Israël al rond 1210 v. C. door Egypte beschouwd werd als een volk. Nader onderzoek van de tekst levert bovendien op dat Israël in 1210 v. C. niet gevormd werd door enkele groepjes rondtrekkende nomaden, maar dat het een gevestigd volk van landbouwers was dat door Egypte op één lijn werd gesteld met de machtige stadsstaten Askelon en Gezer. Dit betekent dat de theorieën die er vanuit gaan dat het volk Israël geleidelijk ontstaan is tussen 1200 en 1000 v. C. ingrijpend bijgesteld moeten worden: de veronderstelde ontwikkelingen moeten zich veel eerder afgespeeld hebben.

De uit de ode blijkende aanwezigheid van Israël in het heuvelland van Kanaän rond 1210 v. C., als een gevestigd volk van landbouwers, is in overeenstemming met de gegevens die door de Bijbel worden verstrekt. In een periode van zo'n 150 jaar heeft Israël zich, sinds de intocht in Kanaän, blijkbaar ontwikkeld van een klein herdersvolk tot een gevestigd volk van landbouwers. Op het eerste gezicht lijkt deze periode van 150 jaar lang. Uit het boek Richteren blijkt echter dat het volk Israël, dankzij de tijdelijke uitschakeling door Jozua van een groot aantal tegenstanders, weliswaar vaste voet kon krijgen in het heuvelland van Kanaän, maar dat het daarna voortdurend bedreigd werd in zijn voortbestaan. Hierdoor zal de demografische ontwikkeling tot een volk dat wat omvang betreft een machtsfactor kon vormen, slechts langzaam hebben kunnen verlopen.[18]

Ook het verlaten van de nomadische leefwijze zal zich niet in korte tijd, maar in loop van enkele generaties voltrokken hebben, waarbij geleidelijk steeds meer Israëlieten een bestaansvorm kozen als landbouwer. Daarom duurde het bijna 150 jaar voordat het volk Israël een machtsfactor van belang werd voor Egypte die het de moeite waard wordt om te vermelden. De archeologische gegevens zijn in overeenstemming met deze ontwikkeling.

De Laat Brons nederzettingen die in het heuvelland worden gevonden, kunnen (deels) toebehoord hebben aan Israëlieten die nog een semi-nomadisch bestaan hadden en zich nog niet als landbouwer gevestigd hadden.[19] Het ontstaan van de grote aantallen IJzer I nederzettingen in het heuvelland kan gezien worden als een weerspiegeling van de ontwikkeling van herdersvolk naar een volk van landbouwers in de periode 1350-1200 v. C.. Bij de verdere ontwikkeling zullen ook na 1200 v. C. nieuwe nederzettingen zijn gesticht. Bijvoorbeeld in Beitin, waar een IJzer I nederzetting is gevonden die gedateerd wordt op 1175 v. C.[20] Het gebied van Israël bleef echter beperkt tot het heuvelland, omdat de Egyptenaren tot ongeveer 1125 v. C. de kustvlakte beheersten en de Kanaänieten en Filistijnen met hun ijzeren wapens en met ijzer versterkte strijdwagens tot ongeveer 1000 v. C. een beslissende militaire voorsprong op Israël behielden.[21]

Eindconclusie is dat de gegevens die het onderzoek van de gedenksteen van Merenptah oplevert een belangrijke bevestiging vormen van wat de Bijbel vertelt over het ontstaan van het volk Israël.

dr. W.M. de Jong

Noten

1. De Septuagint-tekst gaat hier terug op een oudere grondtekst dan onze vertalingen.
2. Het Hebreeuwse woord èlef (meervoud alafim) kan zowel vertaald worden met eenheid of familiegroep (o.a. Joz. 22:21 en Richt. 6:15) als met duizend. Uit Numeri 1 kan afgeleid worden dat zowel het aantal familiegroepen ('alafim') als het aantal strijdbare mannen werd geteld. Het totaal aantal familiegroepen blijkt 598 en het totaal aantal strijdbare mannen 5.550. In Numeri 1:46 stond waarschijnlijk oorspronkelijk vermeld: 598 *familiegroepen* met 5 *duizend* 550 strijdbare mannen. Een latere redacteur had waarschijnlijk geen weet meer van de twee betekenissen van alafim en de 598 alafim (= *familiegroepen*) opgeteld bij de 5 alafim (= *duizend*) tot 603 alafim, met als gevolg dat in onze vertalingen in totaal 603.550 strijdbare mannen vermeld worden. Op vele andere plaatsen heeft de dubbele betekenis van 'alafim' bij latere redacteuren tot verwarring geleid en tot correcties waardoor er aantallen kwamen te staan die strijdig zijn met duidelijke teksten als Deuteronomium 4:38, 7:7, 17, 22, waaruit blijkt dat Israël een klein volk was.
3. J.G. van der Land, **Van Abraham tot David**, Amsterdam 1993, p. 104-105.
4. Voor nadere détails over het voorgaande: J.G. van der Land, **Van Abraham tot David**, Amsterdam 1993.
5. J.J. Bimson, *Merenptah's Israel and recent theories of Israelite origins*, JSOT 49, 1991, p. 4.
6. R.S. Hess, *Early Israel in Canaan: A survey of recent evidence and interpretations*, PEQ 125, 1993, p. 138.
7. Bimson, a.w., p. 10-13.
8. Idem, p. 12-13.
9. Hess, a.w., p. 129.
0. Idem, p. 127.
11. M.G. Hasel, *Israel in the Merneptah Stela*, BASOR 296, 1994, p. 46.
12. Bimson, a.w., p. 14.
13. Hasel, a.w., p. 50.
14. Idem, p. 47-50.
15. Idem, p. 50.
16. Bimson, a.w., p. 22.
17. I. Singer, *Merneptah's campaign to Canaan*, BASOR 269, 1988, p. 3-6.
18. J.G. van der Land, *Het aantal Israëlieten tijdens het Oude Testament*, BGA I, 1994, 1, p. 3-7.
19. Hess, a.w., p. 131.
20. Bimson, a.w., p. 12-13.
21. W.M. de Jong, *Jozua en de ijzeren strijdwagens*, BGA III, 1996, 2, p. 13-15.

8. Moab al vroeg in Egypte bekend

Nelson Glueck kwam, na archeologisch onderzoek in het gebied ten oosten van de Jordaan, in de jaren dertig tot de conclusie dat daar vanaf ca. 1900 v. Chr. tot ca. 1250 v. C. geen steden bestonden en dat daar in die periode slechts een gering aantal nomaden verbleef.[1] Daar de Israëlieten kort voordat ze de Jordaan overtrokken vele steden in de koninkrijken van Sihon en Og veroverden, konden deze koninkrijken volgens Glueck niet bestaan hebben voor ca. 1250 v. C.. Deze conclusie was één van de redenen dat velen het dateren van de Intocht van de Israëlieten in Kanaän in ca. 1400 v. C. loslieten en de late datering - ca. 1220 v. C. - aanvaardden.

Later bleek de conclusie van Glueck onjuist te zijn. Opgravingen sinds ca. 1965 in het gebied ten oosten van de Jordaan hebben aangetoond dat daar tijdens Laat Brons (ca. 1470-1200 v. C.) tal van steden bestonden. De vele vondsten van Myceens en Cypriotisch aardewerk die kenmerkend zijn voor Laat Brons leverden het bewijs dat er tijdens de Laat Brons periode ten oosten van de Jordaan een stedelijke beschaving bestond.[2]

De vroege datering van de Intocht, die in overeenstemming is met verschillende gegevens in de Bijbel, is dus niet in strijd met gegevens die gebaseerd zijn op archeologisch onderzoek.

Als de Intocht al in ca. 1360 v. C. plaatsvond, moet ook het koninkrijk Moab al in die tijd bestaan hebben. Door archeologisch onderzoek is dat nog niet aangetoond, maar uit Egyptische inscripties blijkt dat Moab al in die tijd bekend was.

Moab tijdens Laat Brons?

Archeologisch onderzoek heeft in het gebied ten oosten van de Jordaan tot nu toe alleen voor het gebied ten noorden van de Arnon het bestaan van Laat Brons steden aangetoond. Het koninkrijk Moab was in de tijd van de Intocht beperkt tot het gebied ten zuiden van de Arnon. In dat gebied zijn nog slechts weinig bewijzen gevonden van het bestaan van nederzettingen tijdens Laat Brons.

Moab was in de tijd van de Intocht een klein koninkrijk met een agrarisch karakter en weinig steden, maar als tijdens Laat Brons een koninkrijk Moab bestond, moeten er overblijfselen van Laat Brons nederzettingen zijn. Ten noorden van het huidige dorp Yarut is enig Laat Brons aardewerk gevonden. Daar lag waarschijnlijk in die tijd een nederzetting. Ook in Gebel Dafyas zijn Laat Brons bewoningsresten aangetroffen. Een cyclopische muur in Khirbat al-Balu dateert waarschijnlijk uit Laat Brons.[3] Archeologisch onderzoek heeft nog te weinig resultaten opgeleverd om de conclusie te kunnen trekken dat er een koninkrijk Moab bestond tijdens Laat Brons. In Moab is nog maar weinig archeologisch onderzoek gedaan.

Moab wordt al genoemd in Egyptische inscripties uit Laat Brons. Op een standbeeld van Ramses II (1279-1213 v. C.), aan de westkant van de ingang in het poortgebouw van de tempel van Amon in Luxor, bevindt zich een lijst met geografische namen waarin Moab als nummer 14 wordt vermeld. De naam Moab wordt gevolgd door het teken voor een land. Als nummer 10 wordt het Hethietenrijk en als nummer 13 Assyrië genoemd. Het noemen van Moab betekent dat de Egyptenaren in de tijd van Ramses II het land de moeite van het vermelden waard vonden.[4]

Op de oostelijke muur van de grote hof van de genoemde tempel, tussen de oostpoort en het poortgebouw, is een strijdtoneel uit de tijd van Ramses II afgebeeld. De tekst daarbij luidt: "stad, die de sterke arm - leven, heil, gezondheid - veroverd heeft in het land Moab: Btrt". De naam Moab is in deze inscriptie op dezelfde wijze gespeld als in de lijst op het standbeeld van Ramses II. Volgens de egyptoloog Kitchen is Btrt (Butarta) de op de Peutingerkaart vermelde plaats Raba Batora. Butarta kan via Botarat in het Grieks Batora geworden zijn.[5] Over de ligging van Butarta bestaat geen eenstemmigheid. Zowel er-Rabba als de Jabal Batra worden als mogelijke lokaties genoemd. Op geen van beide plaatsen is nog Laat Brons aardewerk gevonden.[6] Op de Jabal Batra liggen de ruïnes van de plaats Khirbat Batra, 17 km ten zuidoosten van Kerak.

Over de inscriptie waarin de verovering van Butarta genoemd wordt, is later een andere tekst aangebracht. Daarin wordt de verovering van Sabduna, 7 km ten zuidwesten van de Kades, aan de Orontes, vermeld. Ramses II leverde in zijn vijfde regeringsjaar (1275 v. C.) bij Kades strijd met de Hethieten. Daaruit is af te leiden dat Butarta al voor het vijfde regeringsjaar van Ramses II veroverd werd. In zijn vierde regeringsjaar maakte Ramses II een veldtocht naar Palestina. Tijdens deze veldtocht zal zijn leger door Moab getrokken zijn. Moab was dus al in 1275 v. C. bekend bij de Egyptenaren.[7]

Oudere vermelding van Moab?

Zeer waarschijnlijk was Moab al in het begin van de 14e eeuw v. C. bekend in Egypte. Op de zuidelijke muur van de zuilenhal van een tempel in Amara West en op een muur in een tempel in Aksa zijn topografische lijsten te zien uit de tijd van Ramses II. De beide lijsten bevatten 20 namen die overgenomen moeten zijn van een lijst die farao Amenhotep III (1386-1353 v. C.) liet aanbrengen in een tempel in Soleb, in Nubië. De beide lijsten uit de tijd van Ramses II zijn namelijk vrijwel identiek met de lijst in Soleb. In de laatste lijst zijn de namen op enkele plaatsen onherkenbaar beschadigd, terwijl ook in de lijst in Aksa enkele namen onleesbaar geworden zijn. De naam Moab is alleen in de lijst in Amara West op plaats 17 te lezen, waarbij er enige onzekerheid bestaat over één teken van de naam. Op plaats 17 van de lijst van Soleb staat een beschadigde naam. Daar de lijsten vrijwel parallel lopen, moet op plaats 17 in de lijst in Soleb de naam Moab gestaan hebben. Dat houdt met grote waarschijnlijkheid in dat Moab al tijdens Amenhotep III bekend was.[8]

Dibon

De noordgrens van het koninkrijk Moab is meermalen gewijzigd. Aanvankelijk strekte Moab zich uit tot aan de noordkant van de Dode Zee. Hesbon en Dibon waren Moabitische steden. Volgens Numeri 21:13 werd het gebied ten noorden van de Arnon kort voor de Intocht door koning Sihon op de Moabieten veroverd zodat Dibon en Hesbon in zijn bezit kwamen. Het gebied ten noorden van de Arnon kwam in de tijd van de Intocht in het bezit van de Israëlieten. In de tijd van de richteren heroverden de Moabieten hun oude gebied weer. Koning David maakte de Arnon weer tot de noordgrens van Moab. Waarschijnlijk kwam het gebied ten noorden van de Arnon kort na de dood van Salomo weer in het bezit van de Moabieten. In ca. 880 v. C. veroverde koning Omri van Israël een deel van het Moabitische gebied ten noorden van de Arnon. De grens werd toen waarschijnlijk de wadi Hedan, een zijtak van de Arnon die naar het noordoosten loopt. Dibon bleef dus in handen van de Moabieten.

Egyptische inscripties

Uit Egyptische inscripties blijkt dat tijdens Laat Brons een stad Dibon bestond. Op dezelfde plaats in de tempel in Luxor waar de verovering van Butarta is vermeld, wordt bij een tekening van een versterkte stad de plundering van 'tbniw' vermeld. Omdat deze tekst volgt op die over Butarta wordt daarmee waarschijnlijk Dibon bedoeld, maar er bestaat verschil van mening over deze conclusie.[9] In een stedenlijst uit de tijd van Ramses II (1279-1213 v. C.) wordt Qarho genoemd, waarschijnlijk een gedeelte van Dibon waar de koninklijke citadel lag. In de inscriptie op de Mesa-steen vermeldt koning Mesa ook Qarho.

Mogelijk wordt Dibon nog eerder genoemd. In een topografische lijst uit de tijd van farao Thoetmosis III (ca. 1479-1425 v. C.), op een muur in de tempel van Amon in Karnak, komt 'tipinu' voor. Verderop wordt een plaats 'yarutu' vermeld, dat gedentificeerd wordt met de ruïnes ten noorden van het huidige dorp Yarut in Moab. Gezien het feit dat 'yarutu' kort erna wordt vermeld, is het waarschijnlijk dat met 'tipinu' Dibon bedoeld wordt. Deze identificatie wordt niet algemeen aanvaard. Mogelijk kan de in de lijst genoemde plaats 'harkur' met Kerak geïdentificeerd worden.[10]

In de tijd van de Intocht was Dibon een stad in het koninkrijk van koning Sihon. Uit opgravingen in Tell Dhiban is gebleken dat daar aan het eind van Vroeg Brons (ca. 2500-2200 v. C.) een nederzetting bestond, maar dat de plaats tijdens Midden en Laat Brons onbewoond was. Pas na ca. 1200 v. C. was er in Tell Dhiban weer sprake van bewoning. De stad Dibon tijdens de Intocht moet dus op een andere plaats gelegen hebben dan het Dibon dat later gebouwd werd door de Isralieten. Later werd Dibon veroverd door de Moabieten. Koning Mesa (ca. 850 v. C.) bouwde er een paleis. De overblijfselen van de door Mesa versterkte stad zijn opgegraven.

Hesbon

Tijdens opgravingen in Tell Hesban werd daar geen spoor van bewoning tijdens Laat Brons gevonden. Vermoedelijk lag Hesbon, de hoofdstad van koning Sihon, op de plaats van Tell Jalul, 10 km ten zuidoosten van Tell Hesban. Zeer waarschijnlijk lag daar tijdens Laat Brons een stad. In Tell Jalul vinden opgravingen plaats die mogelijk duidelijkheid zullen geven over het bestaan van een stad op die plaats tijdens het Laat Brons.[11]

Tijdens recent archeologisch onderzoek in Tell Hesban bleek dat daar in ca. 1250 v. C. een dorp gesticht werd. Dat is de oudste nederzetting op die plaats, die gebouwd moet zijn door de Rubenieten en de naam Hesbon kreeg.

De thans beschikbare archeologische gegevens over Moab zijn nog hoofdzakelijk op oppervlakteonderzoek gebaseerd en kunnen geen uitsluitsel geven over de omvang en de aard van Laat Brons nederzettingen in Moab.

De schriftelijke gegevens uit Egypte over Moab maken duidelijk dat het voorbarig is om op grond van beperkte archeologische gegevens te concluderen dat er tijdens in de 14e eeuw v. C. nog geen koninkrijk Moab bestond.

drs. J.G. van der Land

Noten

1. N. Glueck, **The other side of the Jordan**, New Haven 1940, p. 114.
2. R.H. Dornemann, **The Archaeology of the Transjordan in the Bronze and Iron Ages**, Milwaulkee 1983, p. 165.
3. U. Worschech, **Die Beziehungen Moabs zu Israel und Ägypten in der Eisenzeit**, Wiesbaden 1990, p. 24-43.
4. S. Timm, **Moab zwischen den Mächten. Studien zu historischen Denkmälern und Texten**, Wiesbaden 1989, p. 5-8.

5. Idem, p. 14-15.
6. Worschech, a.w., p. 27.
7. Timm, a.w., p. 20-21.
8. Idem, p. 9-13.
9. U. Worschech, *Egypt and Moab*, BA 60, 1997, 4, p. 231.
10. Idem, p. 230-231.
11. L.T. Geraty, '*Heshbon: The First Casualty in the Israelite Quest for the Kingdom of God*', in: H.B. Huffmon, **The Quest for the Kingdom of Godd: Studies in Honor of George E. Mendenhall**, Wimona Lake 1983, p. 239-248.

9. De Filistijnen

De herkomst van de Filistijnen

Inleiding

De Filistijnen zijn nadrukkelijk aanwezig in het Oude Testament en wel voornamelijk als de grootste vijand van het volk Israël. Hun aanwezigheid in zuidelijk Palestina is in de tijd van de laatste richters en de eerste koningen een grote bedreiging geweest voor met name de zuidelijke stammen. Na de nederlagen van de Filistijnen tegen David vermindert hun machtspositie aanzienlijk.

In de afgelopen twintig jaar is veel geschreven over de Filistijnen, vooral op grond van de resultaten van de recente opgravingen in Asdod, Ekron en Askelon, drie van de

bekende Filistijnse steden die samen met Gath en Gaza de Filistijnse pentapolis vormden.[1] Deze opgravingen hebben - naast nieuwe interpretaties van de literaire bronnen over de periode waarin de Filistijnen een sterke militaire macht vormen - nieuwe inzichten opgeleverd over hun cultuur, hun herkomst en hun aanwezigheid in Israël en Egypte.

In dit artikel wordt ingegaan op de herkomst van de Filistijnen. Hun vestiging in Israël en hun plaats temidden van Kanaänieten, Egyptenaren en Judeeërs komen in twee volgende artikelen aan de orde.

In z'n algemeenheid kan gezegd worden dat de theorieën over de herkomst van de Filistijnen in de loop van de tijd niet ingrijpend zijn gewijzigd. Ook in oudere literatuur vindt men de gedachte, dat de vestiging van de Filistijnen in de tijd van de enorme volksverhuizing in de 13e en 12e eeuw v. C. heeft plaatsgevonden en dat de Filistijnen tot de 'Zeevolken' behoren, zoals Egyptische teksten deze invallers noemen.[2]

De recente visies op opgravingen en literaire bronnen hebben dit beeld aangevuld en verder onderbouwd, voor wat betreft het thema van dit artikel.

De historieboeken van het oude Testament leveren verreweg het meest gedetailleerd inzicht in de cultuur en machtspositie en - minder uitvoerig - in de herkomst van het Filistijnse volk.

Het Oude Testament

In het Oude Testament kwamen de Filistijnen nadrukkelijk voor in de periode tussen de richter Jefta en de regering van David. De Filistijnen bedreigden het zuiden van Israël en onderdrukten het volk Israël met name in de tijd van de richters Simson en Samuël. De belangrijkste oorzaak van hun expansie was de kwaliteit van hun wapens.[3] Tijdens de regering van Saul (einde 11e eeuw v. C.) wisselden de kansen, maar pas tijdens het koningschap van David - een tijd lang een dienaar van de Filistijnse koning Achis - werden de Filistijnen teruggedrongen en werd zelfs een deel van hun grondgebied veroverd. David nam zelfs veel Filistijnen op in zijn leger.[4] Daarna speelden ze tot aan de ballingschap van Juda een marginale rol, om vervolgens geheel te verdwijnen. Globaal kan de periode van hun grootste betekenis worden gedateerd als 1150 tot 1000 v. C..

Toch is dit niet de enige periode waarin van de Filistijnen melding wordt gemaakt. Ook in het boek Genesis worden ze genoemd. Allereerst in de volkerenlijst (Gen. 10:19), waar ze als nakomelingen van de Casluchieten worden vermeld. Daarnaast wordt in Genesis 21 en Genesis 26 gesproken over een koning van de Filistijnen, Abimelech, die te Gerar heerst en met wie Abraham en Isaäk in aanraking komen.

Zijn dit dezelfde Filistijnen die zeven eeuwen later Juda bedreigden? Waarschijnlijk niet. De vestiging van de Filistijnen in de 12e eeuw v. C. is duidelijk terug te vinden in het type aardewerk en de architectuur in Zuidwest-Palestina en in de historische bronnen uit die tijd, die aangeven dat in het begin van de 12e eeuw vele volkeren vanuit het Noorden (de Zeevolken, onder meer de 'Peleset'- de Filistijnen) binnendringen tot in Egypte. De Egyptische annalen spreken niet eerder over de Filistijnen dan in deze periode. Een doorlopende vestiging van Filistijnen in deze regio is archeologisch (nog?) niet aanwijsbaar.

De vraag blijft natuurlijk, welk volk dan als zodanig werd omschreven. Het is mogelijk, dat al in de tijd van de aartsvaders handelsposten uit de Minoïsche cultuur langs de kust van Palestina bestonden. Later kende men deze plaatsen en volken niet meer, waardoor de naam van de latere Filistijnen (die er dichtbij woonden) ervoor in de plaats kwam. Mogelijk geldt dit ook voor Ex. 13:17, waar het volk Israël niet door het land der Filistijnen, maar "langs de weg van de woestijn der Schelfzee" wordt omgeleid na de uittocht uit Egypte.[5]

Kafthor

Behalve hun geschiedenis in Palestina geeft het Oude Testament ook aanwijzingen over de herkomst van de Filistijnen. In Jeremia 47:4 worden ze "de rest van het eiland Kafthor" genoemd, terwijl in Amos 9:7 de uittocht van Israël uit Egypte wordt vergeleken met die van de Filistijnen uit Kafthor.

De grote vraag is, wat met Kafthor wordt bedoeld. Het wordt meestal op één lijn gesteld met Keftiu, dat in de Egyptische bronnen voorkomt. Ook in Oegarit en Mari vindt men verwijzingen naar deze naam.

Meestal wordt Kafthor als Kreta aangeduid. Daarnaast worden ook Cyprus en het Zuidwesten van Klein-Azië genoemd. De Septuagint en andere oudere vertalingen vertalen het als Cappadocië. Van de uitgebreide literatuur die hierover bestaat kunnen hier slechts hoofdlijnen worden genoemd.[6]

Kreta

Al in de oudste literatuur over de Filistijnen wordt Kreta aangewezen als land van oorsprong. Een onderbouwing van deze gedachte wordt geleverd door de oude naam van de Filistijnse stad Gaza: Minoa, een naam die aan diverse handelsposten werd gegeven die vanuit Kreta zijn gesticht.[7] Daarnaast is bekend uit de Odyssee dat zich op het eiland veel volken bevonden rond 1200 v. C.. Tegen Kreta als land van herkomst is vooral het argument van belang dat op dat eiland ijzer niet en koper schaars te vinden is. Tin komt er evenmin voor.[8] De Filistijnen stonden ook in hun eigen tijd bekend als metaalbewerkers van hoog niveau en hielden deze kennis angstvallig voor zich (1 Sam. 13:19), wat moeilijk te rijmen is met de gegevens over Keftiu als koper-exporterend land.

Cyprus

Cyprus als land van herkomst wordt vooral in de recente literatuur veel genoemd. J. Strange geeft aan, dat zowel Cyprus als de Filistijnse cultuur op hoog niveau metaalbewerking kenden en dat het aardewerk afkomstig uit Cyprus sterke gelijkenis vertoont met dat uit Filistea (Myc. IIIC:1b). Daarnaast is ook uit literaire bron bekend dat op Cyprus - net als op Kreta - rond de 13e en 12e eeuw v. C. verschillende volken verbleven.[9] De vele namen die aan het eiland worden gegeven in de verschillende culturen uit die tijd maken de gelijkstelling met Kafthor echter erg moeilijk.[10]

V. Karageorghis voegt aan de argumenten ten gunste van Cyprus toe dat opgravingen op dat eiland (bij Pyla en Maa) duidelijk maken dat hier een gemengde bevolking (uit Kreta, Griekenland en Anatolië) gedurende 25 jaar versterkte dorpen bewoonde aan het eind van de 13e eeuw v. C.. De bewoners waren rijk, maar verkozen duidelijk een verdedigbare plaats boven een lokatie die handel en landbouw begunstigt. Na circa 25 jaar werden beide plaatsen verlaten of verbrand. Maa werd herbouwd door de

veroveraars, die eveneens het aardewerk van het type Myc. IIIC:1b vervaardigden.[11] Karageorghis maakt ook melding van mythen op Cyprus waarin Griekse helden steden op dat eiland stichtten.[12]

Raban en Stieglitz tenslotte vergeleken ook de architectuur van het eiland met die van het Filistijnse land (met grote blokken natuursteen: ashlar-blokken). Dat het Filistijnse schrift lijkt op het Cypriotisch-Minoïsch uit die tijd is ook een argument voor de stelling dat Cyprus het land van herkomst van de Filistijnen is.[13]

De (misschien tijdelijke) aanwezigheid op Cyprus of Kreta komt in een breder verband te staan als we de gebeurtenissen van rond 1200 v. C. in dit deel van de Middellandse Zee erbij betrekken. De literatuur uit het Laat Brons en de opgravingen ondersteunen het enorme belang van dit bredere verband.

De Zeevolken

In het voorgaande werd al aangegeven dat op Cyprus veel vreemde volken huisden en dat het blijkbaar een gevaarlijke tijd was voor de bewoners van het oostelijk Middellandse Zee gebied. De oorzaken van de enorme onrust in de periode vanaf circa 1300 tot 1170 v. C. zijn nog steeds niet geheel zeker. De Egyptische reliëfs spreken over de 'Zeevolken' die vanuit het Noorden de kusten van Palestina en Egypte onveilig maken en complete koninkrijken laten instorten. Als mogelijke oorzaken van de volksverhuizingen in deze tijd worden genoemd hongersnood in Griekenland en Anatolië, invallen van stammen vanuit de Balkan, aardbevingen etc.[14]

In elk geval zijn de instorting van het Hethitische rijk (kort na 1200 v. C.), de val van Troje (1185 v. C.), de invallen in Egypte (circa 1207 en 1175 v. C.) onderdeel van een grote catastrofe in ca. 1200 v. C., die volken uit het Noorden naar het Zuiden stuwde en die een enorme verwoesting aanrichtte in de culturen van het Laat Brons (ca. 1550 tot 1200 v. C.). Griekenland was aan het eind van de volksverhuizingen een verarmd gebied geworden, terwijl de welvarende en hoogstaande culturen naar het zuiden lijken te zijn verplaatst.[15] Aan het eind van deze periode, in de 12e eeuw v. C., verschenen de Filistijnen in het Zuidwesten van Palestina. Hun komst betekent het einde van de dominerende invloed van Egypte op de regio. Ook hier wordt na hun komst het Myc. IIIC:1b aardewerk aangetroffen.

De Egyptische reliëfs (in Medinet Haboe) vermelden dat de Peleset (de Filistijnen) betrokken waren bij de tweede inval op Egypte, die plaatsvond in het achtste jaar van Ramses III (circa 1175 v. C.). Na deze invallen hebben de Filistijnen zich blijkbaar in het Zuidwesten van Palestina gevestigd.

Odysseus en Goliath

Naarmate de bereidheid is toegenomen om de heldendichten van Homerus serieus te nemen als geschiedschrijving, zijn steeds meer verbanden gelegd tussen enerzijds de Griekse helden die na de val van Troje dwaalden door het oostelijk deel van de Middellandse Zee en anderzijds de Filistijnen.

De Griekse helden doolden rond en belandden op Kreta, op Cyprus, in Libië en Egypte. De strijd van deze zwervende groepen tegen de Egyptenaren wordt beschreven in Odyssee, boek XVII, 420-460, en boek XIV, 250-290, waar de muiters - komend vanuit Kreta! - Egyptische akkers verwoestten, mannen doodden en

vrouwen en kinderen wegvoerden. Maar voetvolk en strijdwagens kwamen spoedig en namen bloedig wraak.

Stager wijst op de overeenkomst tussen Griekse helden als Achilles en Odysseus enerzijds en diverse hoofdpersonen uit de late richterentijd anderzijds: Goliath, Jefta en Simson. Van de richter Samgar, die een vroege inval van Zeevolken/Filistijnen smoorde met een ossenstok, kan wellicht hetzelfde gezegd worden. Opvallend zijn de enorme kracht (Goliath, Simson), de eenzaamheid (Simson) en de typisch Grieks-Myceense wapenrusting (Goliath).[16] De 'noodlottige' besluiten van Jefta kunnen hieraan wellicht worden toegevoegd.

Hoe men ook deze verhouding interpreteert, op z'n minst kan gesteld worden dat er frappante overeenkomsten zijn tussen de verhalen uit de Griekse heldentijd en de Bijbelse geschiedenis over de periode die daar direct op volgt, namelijk 1150-1000 v. C..

De Hethieten

Het rijk van de Hethieten is naast vele Myceens-Griekse stadstaten ten onder gegaan in de periode van de invallen van de Zeevolken. In het voorgaande zijn de Filistijnen vooral in verband gebracht met de eilanden in de Middellandse Zee en de Myceens-Griekse cultuur. Een hiervan afwijkende theorie die zeker vermeldenswaard is, is die van de Hethitische herkomst van de Filistijnen.

M. Riemschneider verdedigt deze theorie met de volgende argumenten:[17]

1. Joodse en christelijke bijbelvertalingen uit de tweede tot en met vijfde eeuw vertalen Kapthor als Cappadocië, dat binnen het Hethitische rijk lag.[18]

2. Sargon II noemde de inwoners van de Filistijnse stad Asdod in 711 v. C. Hethieten.

3. Evenals de Filistijnen in Palestina hadden ook de Hethieten in Anatolië een monopolie op ijzer, dat ze zorgvuldig in stand hielden;

4. De Hethieten noemden hun koningen net als de Filistijnen en de stammen van Israël richters ('tarawanas');

5. De Filistijnse hoofdgod Dagan is ook een god van de Hethieten: 'Dagan-zipas', evenals hun tweede god Baäl-Zebub: 'Zababa' of 'Ziparwa';

6. aardewerktypen die wij als Filistijns betitelen komen overal voor aan de Oostkust van de Middellandse Zee en zijn dus moeilijk te gebruiken als bewijs.[19]

Samenvatting

De Filistijnen worden gezien als een exponent in de grote volksverhuizing van de periode rond 1200 v. C., die de ondergang van vele rijken heeft betekend. Als één van de Zeevolken zijn ze vanuit het Noorden, mogelijk via Kreta, of - veel waarschijnlijker - Cyprus naar het Zuiden gegaan en hebben daar verwoestingen aangericht, maar ook een nieuwe cultuur gevestigd.[20] Hun aardewerk, architectuur, militaire macht en bepaalde overeenkomsten met de Griekse helden van Homerus wijzen op Myceens Griekenland als land van herkomst.[21] Daarnaast bestaan er ook krachtige argumenten voor een Hethitische afkomst: hun goden, hun richter-koningen

en de oude bijbelvertalingen die Kafthor als Cappadocië vertalen. In de recente literatuur vindt deze laatste theorie echter weinig navolging.

Overigens kan opnieuw worden gesteld dat de oude theorieën over de herkomst van de Filistijnen niet ingrijpend zijn veranderd. Wel hebben de recente opgravingen en de nieuwe interpretatie van literaire bronnen veel nieuwe argumenten opgeleverd of oude genuanceerd.

drs. J. Bosland

Noten

1.T. Dothan, *Ekron of the Philistines*, BAR 16, 1990, 1, p. 26-36 en T. Dothan, *What we know about the Philistines*, BAR 8, 1982, p. 4, p. 20-44.
2. R. Kittel, **Geschichte des Volkes Israel, II**, Gotha 1922, p. 86-87 en A.R. Burn, **Minoans, Philistines and Greek, B.C. 1400-900**, Londen 1930, p. 145-165.
3. De strijd tussen Filistijnen en Israëlieten wordt vaak gezien als een strijd tussen ijzer en brons. Pas tijdens koning David vervaardigden de Israëlieten ijzeren wapens.
4. Diverse helden van David zijn Filistijnen, bijvoorbeeld Benaja. Ook de Krethi en de Plethi - Davids lijfwacht - bestond uit Filistijnen (2 Sam. 15:18).
5. C.C. Stavleu verdedigt het standpunt dat deze Filistijnen uit de patriarchale tijd tot hetzelfde volk behoorden als dat in de latere richteren- en koningentijd. Hun afwezigheid in Egyptische bronnen bijvoorbeeld verklaart hij uit hun zeer geringe omvang als volk; C.C. Stavleu, *De Filistijnen in het boek Genesis*, in: **Verkenningen in Genesis**, Kampen 1986, p. 103-107.
6. In zekere zin speelt een vergelijkbaar probleem rond het woord Filistijnen. J. Strange stelt dat de Israëlieten alle Zeevolken Filistijnen noemden, terwijl op Cyprus juist de Tjekker en Dananoi in de herinnering bleven; J. Strange, **Capthor/Keftiu, A new Investigation**, Leiden 1980, p. 165.
7. R. Castleden, **Minoans, Life in Bronze Age Crete**, Londen 1990, p. 122.
8. J. Strange, a.w., p. 114.
9. V. Karageorghis, *Exploring Philistine Origins on the Island of Cyprus*, BAR 10, 1984, p. 2, 28.
10. J. Strange, a.w., p. 167.
11. V. Karageorghis, a.w., p. 18-27.
12. Idem, p. 27.
13. A. Raban and R.R. Stieglitz, *The Sea Peoples and their Contributions to Ccivilization*, BAR 17, 1991, 6, p. 34-42, 91-92.
14. Zie de opsomming in: J. van Gestel, **Oude beschavingen. De Egeïsche wereld**, Amsterdam 1993, p. 141-143.
15. V. Karageorghis, a.w., p. 27-28.
16. L.E. Stager, *When Canaanites and Philistines ruled Ashkelon*, BAR 17, 1991, 2, p. 40-42.
17. M. Riemschneider, *Die Herkunft der Philister*, Acta Antiqua IV, 1956, p. 17-29.
18. De Septuagint, de Vulgata, de Peschita en de Targum (M. Riemschneider, a.w., p. 20).
19. Het is niet duidelijk of Riemschneider hier doelt op het type Myc. IIIC:1b, dat vooral tijdens opgravingen die plaatsvonden ruim na het verschijnen van zijn artikel massaal is aangetroffen in de Filistijnse steden.
20. Vooral Karageorghis, a.w., en Raban, Stieglitz, a.w., wijzen op de grote betekenis

van de Filistijnen. Hun cultuur stond op hoger plan dan die van hun buurvolken. Na de beperking van hun machtspositie nemen Israël en de Feniciërs de hoge levensstandaard en de nieuwe technologieën over, die de Filistijnen brachten (Raban, Stieglitz, a.w., p. 42).
21. De inscriptie die in 1996 in Ekron is gevonden en die misschien aantoont dat Achis - een Filistijnse koning ten tijde van David - vernoemd is naar Anchises, de vader van Aeneas uit de Ilias, kan als een nieuw bewijs dienen. Zie het artikel van W.M. de Jong, *Koninklijke inscriptie uit Ekron*, BGA V, 1998, 1, p. 13-15.

10. Nieuwe visie op de verwoesting van Jericho

Resultaten van opgravingen die plaatsvondenin de ruïneheuvel Tell es-Sultan, de plaats van de oude stad Jericho, hebben regelmatig een rol gespeeld in de discussie over de betrouwbaarheid van de verhalen over de Intocht van Israël in Kanaän in het boek Jozua.

In de jaren dertig groef de archeoloog John Garstang in de ruïneheuvel Tell es-Sultan,, een ineengestorte stadsmuur op, die verwoest was door een hevige brand, die hij dateerde in ca. 1400 v. C.. Hij legde ook een stadsgebied bloot waarvan hij aannam dat het verdedigd werd door de opgegraven muur. Garstang dateerde de ondergang van die stad (Jericho IV) in ca. 1400 v. C. wat in overeenstemming leek te zijn met de datering van de Intocht op grond van gegevens in de Bijbel. Garstang schreef de verwoesting toe aan de Israëlieten onder leiding van Jozua.

In de jaren 1952 tot 1958 vonden onder leiding van de archeologe Kathleen Kenyon opnieuw opgravingen plaats in Jericho. Ze concludeerde dat de verwoesting van een

stadsmuur door een hevige brand, die Garstang had gedateerd in ca. 1400 v. C., in werkelijkheid plaatsvond aan het eind van Vroeg Brons (ongeveer 2250 v. C.).[1]

Volgens Kenyon werd de laatste versterkte stad Jericho verwoest door de Egyptenaren, bij hun achtervolging van de Hyksos na hun verdrijving uit Egypte, in ca. 1550 v. C..[2] Kenyon kwam verder tot de volgende conclusie: "Door de opgravingen is vast komen te staan dat er een Laat Brons stad heeft bestaan en er is een bescheiden aanwijzing gevonden inzake de datering van de verwoesting van die stad. Over het gehele oppervlak hebben huizen uit Midden Brons en uit de tijd daarna het lot van de verdedigingswerken gedeeld en zijn weggeërodeerd."[3]. Er waren volgens haar dus bewijzen van bewoning van een kleine stad Jericho uit de 14e eeuw v. C., blijkend uit het voorkomen van Myceens III aardewerk dat gedateerd werd tussen ca. 1380 en 1300 v. C.[4] Het stadje Jericho uit deze tijd was echter onverdedigd of de bewoners gebruikten de overgebleven delen van de verwoeste muren als verdediging. De laatste bewoning tijdens Laat Brons kan volgens Kenyon gedateerd worden in ca. 1300 v. C..

In ca. 1220 v.C., de tijd waarin vele bijbelkritische geleerden de Intocht van Israël dateren, bestond er geen stad Jericho meer. De geleerden concludeerden dan ook dat het verhaal in Jozua 6 over de verwoesting van Jericho niet berustte op een historische gebeurtenis. Kenyons datering van de verwoesting van de laatste versterkte stad Jericho in ca. 1550 v. C. gold jarenlang als onomstreden. Velen hebben daardoor het geloof in de historische betrouwbaarheid van de Bijbel verloren.

Nieuw onderzoek

In een artikel in het tijdschrift BAR van maart/april 1990 wierp de archeoloog Bryant Wood een verrassend nieuw licht op de gegevens die tijdens de opgravingen in Jericho onder leiding van Kathleen Kenyon verzameld waren.[5] Toen zij in 1978 overleed, waren de verslagen over de opgravingswerkzaamheden en het opgegraven aardewerk nog niet verschenen. Haar conclusies waren dan ook gebaseerd op voorlopige rapporten. Bryant Wood onderwierp de van 1981 tot en met 1983 verschenen verslagen aan een nauwkeurig onderzoek. In zijn artikel toonde hij aan dat de conclusie van Kathleen Kenyon over de datering van de verwoesting van Jericho niet in overeenstemming is met de vondsten.

Wood kwam tot de conclusie dat Kenyon terecht de datering van de door Garstang opgegraven muur afwees, maar dat zijn datering van het door hem opgegraven deel van Jericho juist was. Kenyon had namelijk vrijwel uitsluitend uit het ontbreken van uit Cyprus geïmporteerd, tweekleurig, luxe aardewerk, dat kenmerkend is voor de periode van 1550-1400 v. C., geconcludeerd dat Jericho in deze tijd onbewoond was en dat de stad dus ca. 1550 v. C. verwoest moest zijn.[6]

Wood merkte op dat het in Jericho ontbrekende aardewerk elders vooral ontdekt was in grote steden die gelegen zijn aan belangrijke handelswegen. Jericho was een kleine stad, ver van de belangrijke handelswegen gelegen. Wood concludeerde uit de opgravingsverslagen, die hij nauwgezet bestudeerde, dat Kenyon opgravingen verricht had in een arme wijk van de stad en resten van eenvoudige huizen gevonden had. Dat was een reden te meer waarom daar geen luxe aardewerk uit Cyprus gevonden werd. Bovendien baseerde Kenyon haar conclusies op een opgraving die slechts een oppervlakte had van ca. 60 m².[7] De datering van de verwoesting van Jericho IV in ca. 1550 v. C. was ook gebaseerd op de hypothese dat de Egyptenaren in die tijd bij hun

achtervolging van de Hyksos Jericho verwoestten. Uit Egyptische teksten is nooit gebleken dat de Egyptenaren toen verder zijn getrokken dan Saruhen, in het zuidwesten van Palestina.[8]

Wood ontdekte ook dat Garstang, die gegraven had in een ander deel van dezelfde laag, dicht bij `het paleis', een aanzienlijke hoeveelheid van het luxe aardewerk uit Cyprus gevonden had. Dat werd Wood duidelijk toen hij de rapporten van de opgravingen van Garstang bestudeerde. In de jaren dertig was men met dit soort aardewerk echter nog niet bekend, zodat het in de verslagen niet afzonderlijk vermeld werd.[9]

Een aanwijzing voor het bestaan van een versterkte stad Jericho na 1550 v. C. was de vondst in graftombes bij Jericho van Egyptische scarabeeën (amuletten in de vorm van de heilige mestkever) met de namen erop van Egyptische farao's. De vondsten betroffen een chronologisch aaneengesloten reeks scarabeeën vanaf de 18e eeuw tot de eerste helft van de 14e eeuw v. C.. De laatste van de reeks is een scarabee met de naam van farao Amenhotep III (1386-1348 v. C.) erop.[10]

Dat is een sterke aanwijzing dat de stad Jericho pas na 1386 v. C. verwoest werd. Het is niet waarschijnlijk dat al deze scarabeeën die een aaneensluitende serie vormen in een latere tijd in de hergebruikte graftombes gebracht zijn, want na de verwoesting door de Israëlieten woonden er lange tijd geen mensen in Jericho

Overeenkomsten met het boek Jozua

Wood wees in zijn artikel op opmerkelijke overeenkomsten tussen wat we lezen in Jozua 2 tot en met 6 en de vondsten bij de opgravingen. Het opgegraven Jericho was omgeven door twee muren. De stad was eerst omringd door een stadsmuur van kleistenen. Aan de voet daarvan was een bolwerk waarop huizen stonden. Rachab woonde in zo'n huis op de muur (Joz. 2:15). Aan de buitenrand van de heuvel waarop de stad gebouwd was, bevond zich een lager gelegen vestingmuur van natuursteen. Onderaan die muur werden grote aantallen stenen gevonden - afkomstig van de verdwenen stadsmuur - die bijna tot aan de bovenkant van de vestingmuur reikten. Na het gejuich van het volk Israël heeft zich waarschijnlijk een aardbeving voorgedaan, waarop de stadsmuur instortte en vele stenen naar beneden stortten over de vestingmuur heen, die op bepaalde plaatsen ook instortte, zodat de Israëlieten naar boven konden klimmen (Joz. 6:20).

Uit de opgravingen bleek dat Jericho door een zware brand verwoest werd (Joz. 6:24). Er werden op de vloeren van opgegraven huizen vaten gevonden met grote hoeveelheden graan erin. Dat is uitzonderlijk bij een opgraving van een ingenomen stad.

In die tijd was het gebruikelijk een stad in te nemen door haar uit te hongeren door middel van een beleg. In een veroverde stad werd nauwelijks voedsel meer aangetroffen en wat overbleef namen de veroveraars mee. Het werd de Israëlieten echter verboden iets voor zich zelf mee te nemen uit Jericho (Joz. 6:17-18). Dat verklaart waarom er nog veel graan in de verwoeste stad achterbleef. Alleen de metalen voorwerpen werden voor de schat van het huis van de Here bestemd (Joz. 6:24). Dat er veel graan in voorraad was, wijst erop dat de inname van de stad plaatsvond kort na de graanoogst, die in dat gebied in april valt. Toen de Israëlieten de Jordaan overstaken, was het oogsttijd (Joz. 3:15), zodat men van toen af kon leven van

de opbrengst van het land (Joz. 5:11). Nadat de Israëlieten het Paasfeest hadden gevierd met broden van de opbrengst van het land en de oogst overal binnengehaald was, vielen ze Jericho aan (Joz. 5:11).

Wood toont met zijn publikatie aan hoe zwak de argumenten zijn voor de datering van Kathleen Kenyon die zoveel indruk heeft gemaakt. We kunnen ervan leren dat nauwkeurig onderzoek van gegevens die bij een opgraving naar boven komen tot verrassende conclusies kan leiden. Opmerkelijk is dat de conclusies van Wood gebaseerd zijn op het materiaal dat onder de bekwame leiding van Kathleen Kenyon werd opgegraven. Alleen haar conclusies bleken onjuist te zijn.

drs. J.G. van der Land

Noten

1.K. Kenyon, **Digging up Jericho 1957**, Londen 1957, p. 176-185, p. 262.
2. Idem, p. 229.
3. K. Kenyon, **De Bijbel en de nieuwste archeologie**, Ned. vert., Maarssen 1980, p. 68.
4. Idem, p. 69.
5. B.G. Wood, *Did the Israelites conquer Jericho? A new look at the archaeological evidence*, BAR, 16, 1990, 2, p. 44-58.
6. K. Kenyon, **Archaeology in the Holy Land**, New York 1979, p. 182.
7. Wood, a.w., p. 50.
8. Idem, p. 51.
9. Idem, p. 52.
10. Idem, p. 52-53.

11. Waar lag het Gibea van Saul?

Waar lag Gibea, de woonplaats van koning Saul? Sinds de opgravingen onder leiding van W.F. Albright op de heuvel Tell el-Ful, 5 km ten noorden van Jeruzalem, namen de meeste geleerden aan dat deze heuvel de plaats was van het Gibea van Saul. Volgens sommigen lag daar ook het Gibea waar in de tijd van de richteren de schanddaad plaatsvond die leidde tot de strijd tegen de Benjaminieten (Richteren 19 en 20). Volgens anderen was het huidige dorp Jeba, dat ca. 5 km ten noorden van Tell el-Ful ligt, ten zuiden van de wadi Soeweinit, de plaats van Gibea uit de tijd van de richteren. In Richteren 20:33 wordt deze plaats Geba genoemd.

Verdedigd wordt ook dat Jeba zowel de plaats was van het Gibea waar Saul zetelde als van het Gibea uit de tijd van de richteren. Tenslotte wordt ook de omgeving van de stad Gibeon genoemd als woonplaats van Saul.

Vergelijking van teksten in het Oude Testament waarin Gibea, Geba of Gibeon genoemd worden, kan tot een oplossing leiden van de vragen die samenhangen met de vraag waar Gibea lag. Ook de resultaten van archeologisch onderzoek moeten hierbij betrokken worden.

Heuvel

De plaatsnamen Gibea, Geba en Gibeon zijn afgeleid van een Hebreeuws woord dat heuvel betekent. In enkele teksten is de plaatsnaam Gibeon door overschrijvers verward met Gibea of Geba. In 2 Samuël 5:25, 2 Samuël 21:6 en 2 Kronieken 13:2 staat in de Masoretentekst (MT) Geba of Gibea, terwijl de Septuagintvertaling Gibeon heeft.

In 2 Samuël 5:25 staat in de MT dat David de Filistijnen versloeg "van Geba af tot bij Gezer". De Septuagint heeft hier "van Gibeon tot het land van Gezer". Gezien de geografische situatie moet Gibeon juist zijn, zoals ook blijkt uit de paralleltekst 1 Kronieken 14:16 waar ook in de MT Gibeon staat.

In 2 Samuël 21:6 staat in de MT dat zeven afstammelingen van Saul werden opgehangen in het "Gibea van Saul". De Septuagint heeft hier "Gibeon van Saul". De Gibeonieten hingen de zeven mannen op "voor het aangezicht van de Here op de berg" (2 Sam. 21:9). Het meest waarschijnlijk is dat daarmee de heuvel bij Gibeon, waar de tabernakel stond, bedoeld wordt.

In 2 Kronieken 13:2 wordt de plaats genoemd waar de moeder van koning Abia vandaan kwam. Volgens de MT kwam zij uit Gibea, volgens de Septuagint uit Gibeon. In dit geval is niet uit te maken wat de juiste weergave van de oorspronkelijke tekst is.

Waar lag Gibea?

Gibea was in de tijd van de richteren een bekende stad in het gebied van Benjamin. In Gibea werd de bijvrouw van een Leviet, die in die stad overnachtte, verkracht en gedood (Richteren 19).

P.M. Arnold toont in zijn boek '**Gibeah. The search for a Biblical City**' aan dat Gibea en Geba varianten zijn van dezelfde plaatsnaam.[1] In Richteren 20:33 heet de stad Geba en elders in Richteren 19 en 20 Gibea. De Israëlieten deden twee maal een aanval op Gibea, waar de Benjaminieten zich ophielden, en leden zware verliezen. De derde keer legden de Israëlieten een hinderlaag bij Gibea. De overige Israëlieten lokten de Benjaminieten uit de stad. Daarna deden de soldaten die in de hinderlaag lagen een aanval op Gibea.

Vanuit Tell el-Ful heeft men een goed uitzicht op de omgeving. Er was daar geen gelegenheid om in een hinderlaag ongezien te blijven. De wadi Soeweinit, een diepe kloof die het gebied van Benjamin scheidde van het gebied van Efraïm, bood goede mogelijkheden om soldaten in een hinderlaag te leggen waarvandaan men gemakkelijk een verrassingsaanval op Gibea kon doen.[2]

De ligging van Gibea blijkt ook uit 1 Samuël 14 waar Sauls overwinning op de Filistijnen beschreven wordt. In de NBG-vertaling staat in 1 Samuël 14:2: "Saul nu zat

aan de grens van Gibea onder de granaatappelboom te Migron. En het krijgsvolk dat bij hem was, telde ongeveer 600 man".

Granaatappelboom is niet de juiste vertaling. Bedoeld wordt de zogenaamde granaatappel-rots, waaronder zich een spelonk bevindt die tegenwoordig 'el-Jaia' genoemd wordt. Daarin is plaats voor minstens 600 mannen. Deze spelonk bevindt zich 2 km ten oosten van het huidige dorp Jeba in de zuidelijke helling van de wadi Soeweinit. Met Migron wordt de wadi Soeweinit bedoeld. Migron is afgeleid van een woord dat voortstorten betekent en was waarschijnlijk de oude Hebreeuwse naam voor de wadi Soeweinit.[3]

Gibea lag ten zuiden van de wadi tegenover het 2 km noordelijker gelegen Michmas waar de Filistijnen gelegerd waren (1 Sam. 13:16; 1 Sam. 14:5). Jonathan en zijn wapendrager klommen tegen de steile rotswand op. Ze overvielen een wachtpost van de Filistijnen aan de rand van de kloof en doodden ongeveer 20 man. Dat leidde tot grote verwarring in het legerkamp van de Filistijnen. De uitkijkposten van Saul in Gibea zagen dat en meldden het aan Saul (1 Sam. 14:16).

Saul kan zich dus niet met zijn mannen in Tell el-Ful bevonden hebben. Op een afstand van 7 km was niet te zien geweest dat er grote verwarring heerste in het Filistijnse legerkamp bij Michmas. Vanuit Jeba is Michmas goed te zien. Saul hield zich schuil in de grote spelonk bij Gibea (Jeba), terwijl in 1 Samuël 13:16 staat dat Saul zich met zijn soldaten bij Geba bevond. De namen Geba en Gibea worden dus gebruikt voor dezelfde plaats.[4]

Gibea of Geba, genoemd in Richteren 20, 1 Samuël 13:16 en 1 Samuël 14:2 en 5, moet dus gelegen hebben op de plaats van het huidige Jeba tegenover Michmas. Dat sluit niet uit dat er nog een ander Gibea was waar Saul zijn zetel had.

Opgravingen onderzoek in Tell el-Ful

De Amerikaanse archeoloog W.F. Albright leidde in 1922/1923 en in 1933 opgravingen in Tell el-Ful, een heuvel die 5 km ten noorden van de oude stad Jeruzalem ligt. De heuvel steekt ca. 30 meter boven de omgeving uit.

In publicaties over de eerste opgravingen in Tell el-Ful meldde Albright dat hij fundamenten opgegraven had van een vesting die dateerde uit 13e of de 12e eeuw v. C.. Het zou gaan om overblijfsels van Gibea uit de tijd van de richteren, onder andere een verbrandingslaag. Dat de stad Gibea in brand gestoken werd, blijkt uit Richteren 20:40.[5]

Na de opgravingen van 1933 was het enige wat overbleef van het Gibea uit de tijd van de richteren een klein stenen bouwsel, enige scherven van voorraadkruiken uit die tijd en mogelijk een verbrande laag.

Er werden in een tweede laag in Tell el-Ful funderingen gevonden van een toren die volgens Albright de zuidwestelijke toren was van een vesting uit de tijd van Saul. Albright publiceerde een schetstekening van de veronderstelde vesting en beweerde dat in Tell el-Ful kasemat-muren gevonden waren.

Albright maakte bekend dat hij het Gibea van Saul gevonden had. Dat veroorzaakte een opwinding die, als gevolg van de stelligheid waarmee de resultaten gepubliceerd werden, bijna 40 jaar lang kritisch en nauwkeurig onderzoek verhinderde.[6]

H.J. Franken constateerde in 1963 dat het in Tell el-Ful opgegraven archeologisch bewijsmateriaal onvoldoende was voor een identificatie van die plaats met Gibea.[7] Er bleken daar slechts enkele fragmentarische overblijfselen van muren van huizen gevonden te zijn en enig aardewerk verspreid over een oppervlakte van ca. 15 vierkante meter. Mogelijk stond op de heuvel Tell el-Ful in de tijd van de richteren een groot huis of bestond er een kleine nederzetting, maar er was geen sprake van een stad.

Uit Richteren 19 blijkt dat Gibea in de tijd van de richteren zeker de omvang had van een gemiddelde stad in het heuvelland met enige honderden inwoners. Voor zo'n stad was er geen ruimte op de top van de steile heuvel Tell el-Ful, die 150 bij 90 meter beslaat.[8]

Nieuwe conclusies

De publicatie van een rapport over de opgravingen in 1964 in Tell el-Ful onder leiding van P. Lapp leidde tot een evenwichtiger visie op de vondsten. Tijdens deze opgravingen werden geen verdere overblijfselen van de veronderstelde vesting van Saul gevonden. De onderzoekers kwamen tot de conclusie dat de opgegraven muren niet van het kasemattype waren. In een rapport over deze opgravingen wordt geconcludeerd dat ieder bewijs van andere torens ontbreekt en dat het bestaan van een vesting slechts een hypothese is.

In hetzelfde rapport staat echter ook dat in Tell el-Ful archeologisch bewijsmateriaal van een vesting gevonden is. In het rapport is een reconstructietekening opgenomen van een vesting die zelfs groter was dan die Albright voorstelde. Het ontbreken van bewijsmateriaal daarvoor wordt toegeschreven aan opruimingswerkzaamheden in verband met een later bouwwerk.[9]

Volgens Lapp dateren de fundamenten van de toren van tussen 1025 en 950 v. C.. Ze kunnen dus ook uit de tijd van David en Salomo stammen. De toren kan in de tijd van Saul gebouwd zijn, maar dat bewijst niet dat daar het Gibea uit de tijd van Saul lag. De schamele vondsten uit de 11e eeuw v. C. in Tell el-Ful maken dat zeer onwaarschijnlijk. Er kan sprake zijn van een wachttoren uit de tijd van Saul, maar het is waarschijnlijker dat het gaat om een wachttoren ter verdediging van Jeruzalem uit de tijd van David.[10]

Geba

Als Tell-el Ful de plaats van Gibea zou zijn, moet er ook in de negende eeuw v. C. een stad gelegen hebben. De stad Geba werd in ca. 885 v. C. in opdracht van koning Asa (912-870 v. C.) versterkt.

Volgens Albright dateerden overblijfselen van een vesting in laag 3 uit de tijd van Asa. Tijdens de opgravingen van Lapp werd echter vastgesteld dat deze fundamenten dateerden uit de periode 650-586 v. C.. In de negende eeuw v. C. was Tell el-Ful onbewoond, terwijl Geba in die tijd een versterkte stad was. De profeet Hosea, die optrad in de tweede helft van de achtste eeuw v. C., profeteerde over Gibea (Hos. 5:8). Ook in deze tijd was de plaats onbewoond.[11]

Het Gibea van Saul

Arnold gaat ervan uit dat het Gibea uit de tijd van de richteren, het Gibea van Saul en het Gibea/Geba uit de negende en de achtste eeuw v. C. steeds dezelfde plaats betrof. Uit 1 Koningen 15:16-23 blijkt dat het Geba uit de tijd van Asa aan de noordgrens van het koninkrijk Juda lag. Nadat koning Baësa zich had teruggetrokken uit het noordelijk deel van het koninkrijk Juda, maakte koning Asa de wadi Soeweinit, een natuurlijke grens, weer tot de noordgrens van Juda. Hij liet de steden Mizpa en Geba versterken (1 Kon. 15:22). Beide liggen vlak ten zuiden van de genoemde wadi. Arnold concludeert daaruit dat Geba uit de tijd van Asa lag op de plaats van het huidige Jeba.

Volgens Arnold was Jeba ook de plaats van het Gibea van Saul. Boden uit de stad Jabes kwamen naar Gibea, waar Saul woonde, met een verzoek om hulp (1 Sam. 11:4). Arnold erkent dat Saul uit de omgeving van Gibeon afkomstig was, maar hij veronderstelt dat Saul later naar Gibea (Jeba) verhuisd was. Het verhaal over de veldtocht naar Jabes moet volgens hem later in de geschiedenis van Saul geplaatst worden. Saul zou Jabes pas te hulp gekomen zijn na zijn overwinning op de Filistijnen waarmee hij het grootste deel van het gebied van Benjamin onder zijn gezag bracht. Eerder zou Saul niet een veldtocht naar het Oost-Jordaanse Jabes hebben kunnen maken, omdat hij zijn gebied dan blootgesteld had aan een aanval in de rug door de Filistijnen.[12]

Er is geen reden om het verhaal over de veldtocht naar Jabes later in de regering van Saul te plaatsen. Saul was aan het werk op zijn akker toen de boden uit Jabes naar Gibea kwamen. Die gebeurtenis vond kennelijk plaats kort na zijn aanwijzing als leider van de Israëlieten, want toen de boden uit Jabes naar Gibea kwamen, was hij zijn land aan het ploegen. Het is niet aannemelijk dat Saul verhuisde naar Gibea (Jeba) en daar nog jaren zijn akker bleef bewerken. Bovendien was Gibea al de woonplaats van Saul voordat hij werd aangewezen als leider van de Israëlieten. Saul ging na afloop van de bijeenkomst in Mizpa "naar zijn huis in Gibea" (1 Sam. 10:26). Saul verhuisde dus niet later naar Gibea.

Saul was afkomstig uit de omgeving van de stad Gibeon. Zijn gebeente werd begraven in het graf van zijn vader Kis, in Zelah (2 Sam. 21:14). Zelah lag zeer waarschijnlijk op de plaats van het huidige Khirbet es-Salah, ca. 3 km ten zuidoosten van Gibeon en ruim een km ten zuidoosten van de heuvel Nebi Samwil bij Gibeon.[13] Uit het geslachtsregister van Saul in 1 Kronieken 8 blijkt de verbondenheid van de familie van Saul met Gibeon (1 Kron. 8:29).

De zoektocht van Saul

Ook uit het verhaal in 1 Samuël 9 en 10 over Sauls tocht op zoek naar de weggelopen ezelinnen van zijn vader wordt duidelijk dat Saul afkomstig was uit de omgeving van Gibeon en dat daar het Gibea van Saul gezocht moet worden.

Tijdens zijn zoektocht trokken Saul en zijn knecht door enkele landschappen in het zuiden van het gebied van Efraïm.[14] Eerst zocht hij in Salisa. In dat gebied zal de stad Baäl-Salisa gelegen hebben. Een man uit die stad kwam met broden, gebakken van de eerste gersteoogst, naar Gilgal, in het Jordaandal (2 Kon. 4:42). Het landschap Salisa zal dicht bij Gilgal, in het zuid-oosten van het gebied van Efraïm, gelegen hebben. Vervolgens trok Saul naar Sahalim dat ten westen van Salisa gelegen moet hebben.

Daarna kwam hij in het landschap Yimni. De meeste vertalingen hebben in plaats van Yimni: "het gebied van Benjamin". In de grondtekst staat echter Yimni. Dat het een gebied in het zuiden van Efraïm was, blijkt uit het feit dat Saul daarna in het Efraïmitisch gebied Zuf kwam.

Saul wilde toen naar huis terugkeren, maar zijn knecht wees in de richting van een stad waar een ziener woonde en stelde voor hem te raadplegen. Uit het vervolg blijkt dat de profeet Samuël bedoeld wordt die in Ramathaïm woonde. Deze stad lag in het landschap Zuf, in zuiden van het gebied van Efraïm.[15]

Ramathaïm, woonplaats van Samuël

Elkana, de vader van Samuël, woonde in Ramathaïm (1 Sam. 1:1). De toevoeging 'Zofim' is het gevolg van een overschrijffout. Een betere vertaling van 1 Samuël 1:1 is: "Er was een man uit Ramathaïm, een Zufiet, uit het gebergte van Efraïm".[16] Ramathaïm betekent "twee heuvels'. Op één heuvel lag de stad en op de andere heuvel had Samuël een altaar gebouwd. Ramathaïm wordt geïdentificeerd met Beit-Rima (19 km ten noorden van Beitin) of met Khirbet Raddana, ten westen van het huidige Ramalla.[17]

In het eerste boek van Samuël wordt Ramathaïm verder steeds Rama genoemd. Elkana, de vader van Samuël, ging terug naar zijn huis in Rama (1 Sam. 1:19 en 2:11). Daar werd Samuël geboren en groeide hij op. Er is geen reden om aan te nemen dat in volgende hoofdstukken waar Rama als woonplaats van Samuël vermeld wordt (1 Sam. 7:17, 8:4 enz.) Rama in het gebied van Benjamin bedoeld wordt. Samuël kreeg een openbaring dat een man "uit het gebied van Benjamin" naar hem toe zou komen (1 Sam. 9:15-16). Kennelijk woonde Samuël zelf niet in Benjamin.

Saul en zijn knecht werden op de offerhoogte bij Ramathaïm onthaald op een maaltijd en brachten daarna de nacht door in het huis van Samuël. Na zijn vertrek ging Saul naar huis. Samuël wist dat Saul op weg naar zijn woonplaats langs het graf van Rachel en de terebint van Tabor zou komen. De profeet voorspelde wat Saul op de beide plaatsen zou meemaken.

Het graf van Rachel

Het graf van Rachel lag niet ver van de grens tussen het gebied van Efraïm en dat van Benjamin, en dicht bij het daar gelegen Efrath.[18] Kort na het vertrek van Jakob en zijn familieleden uit Bethel stierf Rachel tijdens de geboorte van Benjamin (Gen. 35:16, Gen. 48:7). Een latere redacteur, die veronderstelde dat met Efrath het in zijn tijd bekende Bethlehem werd bedoeld, voegde in de beide teksten ten onrechte "dat is Bethlehem" toe. Rachels graf lag echter "in Zelzah, in het gebied van Benjamin" (1 Sam. 10:2). Bethlehem ligt in Juda.

Dicht bij zijn woonplaats gekomen, liep Saul langs 'de heuvel van God' (1 Sam. 10:5). Dat is een betere vertaling dan 'Gibea Gods'. Ook de Septuagint heeft 'de heuvel van God'. Dat moet de heuvel bij Gibeon geweest zijn waarop de tabernakel en het brandofferaltaar stonden. Waarschijnlijk was dat de heuvel Nebi Samwil.

Dat Saul dicht bij zijn woonplaats was gekomen, blijkt uit het feit dat velen hem daar kenden en zich afvroegen: "Wat is er toch met de zoon van Kis gebeurd?" (1 Sam. 10:11). Toen Saul bij de heuvel gekomen was, trok een groep profeten hem tegemoet. Saul raakte in geestvervoering. Nadat een eind aan zijn geestvervoering gekomen was, ging Saul de heuvel op. Daar ontmoette hij zijn oom (1 Sam. 10:14).

De plaats van de tabernakel

Tijdens de nederlaag van de Israëlieten bij Afek (in ca. 1085 v. C.) was de ark buitgemaakt door de Filistijnen. De stad Silo werd verwoest, zoals bleek uit opgravingen. De tabernakel en het brandofferaltaar zullen in veiligheid gebracht zijn en waarschijnlijk overgebracht zijn naar de heuvel bij Gibeon.

David liet in het begin van zijn regering over geheel Israël de ark naar Jeruzalem overbrengen. De tabernakel en het brandofferaltaar bleven staan op de hoogte bij Gibeon (1 Kron. 16:39; 21:29). Ongeveer drie jaar voor het eind van de regering van Saul ging David voor hem op de vlucht. David ging naar het heiligdom in Nob en sprak daar met de hogepriester Achimelech. In het heiligdom waren toonbroden en de efod (1 Sam. 21:1-6). Nob was dus de plaats van het centrale heiligdom van Israël. David kreeg toonbroden en het zwaard van Goliath mee. Vanwege die hulp liet Saul Achimelech en 84 andere priesters van Nob ter dood brengen. Ook vrouwen, kinderen en mannen in de priesterstad Nob werden ter dood gebracht (1 Sam. 22:18-20).

Volgens sommigen was de priesterstad Nob het Nob dat genoemd wordt in Jesaja 10:32. Dat lag op zichtafstand van Jeruzalem en was waarschijnlijk de Scopusberg, ten noorden van de Olijfberg. Het is onwaarschijnlijk dat de Israëlieten de tabernakel zo dicht bij de Kanaänitische stad Jebus geplaatst hebben. Het is niet aannemelijk dat de tabernakel tot de moord op de priesters van Nob bij Jeruzalem stond en dat Saul in zijn laatste regeringsjaren de tabernakel liet overbrengen naar de heuvel bij Gibeon. Dat vond zeker niet plaats tijdens Sauls opvolger Isboseth, die alleen macht uitoefende ten oosten van de Jordaan.

In de opsomming van de priestersteden in Jozua 21 komt geen plaats met de naam Nob voor. Waarschijnlijk werd de heuvel bij Gibeon, waar de tabernakel stond in het begin van de regering van David, in 1 Samuël 21:1 aangeduid als Nob en woonden de priesters in Gibeon dat een priesterstad was (Joz. 21:17).

Gibeon en Saul

De Gibeonieten klaagden tegenover David dat Saul geprobeerd had hen te vernietigen (2 Sam. 21:5). Daaruit blijkt dat Saul gewelddadig optrad in Gibeon. Waarschijnlijk werden in Gibeon niet alleen de priesters en hun familieleden, maar ook anderen gedood. Mogelijk was Gibeon de regeringszetel van Saul.[19] De tocht van Abner met zijn soldaten naar Gibeon was misschien een poging om de macht van koning Isboseth daar te herstellen (2 Sam. 2:12-17).[20]

De Gibeonieten vroegen aan David om ter genoegdoening van wat Saul hen aangedaan had zeven afstammelingen van Saul te mogen ophangen "in Gibeon van Saul" (Septuagint). De Masoreten-tekst heeft hier Gibea. De zeven werden opgehangen "voor het aangezicht van de Here, op de berg" (2 Samuël 21:9). Dat moet de heuvel bij Gibeon geweest zijn.

Volgens Arnold ging Saul na zijn vertrek van Samuël in diens opdracht naar de heilige heuvel bij Geba (Jeba) en brachten de Gibeonieten de zeven nakomelingen van Saul daarheen om ze op te hangen. Er zijn verschillende bezwaren tegen de veronderstelling dat Saul na zijn vertrek van Samuël naar Geba (Jeba) ging. Over een heilige heuvel bij Geba is niets bekend. Bovendien was Saul dicht bij zijn geboortedorp toen hij bij de heuvel van God was.

Als argument voert Arnold aan dat Samuël sprak over de heuvel Gods "waar de bezetting der Filistijnen ligt" (1 Sam. 10:5), terwijl in 1 Samuël 13:3 staat dat Jonathan de bezetting van de Filistijnen, die te Geba lag, versloeg. Daar Saul met 2.000 man bij Michmas gelegerd was en Jonathan met 1.000 man te Gibea, neemt Arnold aan dat de plaats waar Jonathan zijn actie uitvoerde het dicht bij Michmas gelegen Geba was.

Volgens 1 Samuël 14:14 was de overval van Jonathan op een Filistijnse wachtpost de eerste nederlaag die hij de Filistijnen toebracht. Daaruit blijkt dat Jonathan bij Geba geen Filistijnse bezetting versloeg. Er is een andere vertaling dan 'bezetting' mogelijk. Het Hebreeuwse woord 'nesib' in 1 Samuël 13:3 kan ook met gedenksteen vertaald worden. Waarschijnlijk was Jonathan met 1.000 man in de omgeving van Gibeon gelegerd en sloeg hij daar een Filistijnse gedenksteen aan stukken.[21]

Conclusie

Een definitief antwoord op de vraag waar het Gibea van Saul lag, is niet te geven. Verschillende gegevens in het eerste boek Samuël wijzen er echter op dat Saul in de omgeving bleef wonen waar hij vandaan kwam, dicht bij de heuvel waar de tabernakel stond, bij Gibeon.

Tell el-Ful is zeker niet de plaats van Sauls Gibea. De bezwaren tegen de identificatie van het Gibea van Saul met Jeba zijn genoemd. In Jeba hebben geen opgravingen plaatsgevonden. Bij oppervlakteonderzoek werd geen aardewerk gevonden uit IJzer I (1200-1000 v. C.). Dat wijst erop dat de plaats in de tijd van Saul niet bewoond was. Oppervlakteonderzoek op bewoonde plaatsen is echter niet altijd betrouwbaar. Een groot deel van de heuvel is bewoond, zodat archeologisch onderzoek in Jeba slechts beperkt mogelijk is. Pas na opgravingen in Jeba is de vraag te beantwoorden of de plaats bewoond was in de tijd van koning Saul.

drs. J.G. van der Land

Noten

1.P.M. Arnold, **Gibeah. The Search for a Biblical City**, Sheffield 1990.
2.Idem, p. 47-48.
3.Idem, p. 47, 57.
4.Idem, p. 30-31.
5.Idem, p. 44, 50.
6.Idem, p. 50.
7.Idem, p. 44.
8.Idem, p. 50-51.
9.Idem, p. 51-52.
10.Idem, p. 52.

11.Idem, p. 53.
12.Idem, p. 88-89, 96.
13.K. van der Toorn, *Saul and the Rise of Israelite State Religion*, VT 43, 1993, p. 520; J. Baldwin, **1 and 2 Samuel**, Leicester 1988, p. 91.
14.Baldwin, a.w., p. 88.
15.D. Edelman, *Saul's Journey through Mt. Ephraim and Samuels's Ramah (1 Sam. 9:4-5; 10:2-5)*, ZDPV 104, 1988, p. 50-54.
16.H.J. Stoebe, **Das erste Buch Samuel**, Gütersloh 1973, p. 88.
17.Van der Toorn, a.w., p. 521.
18.Stoebe, a.w., p. 197.
19.J. Blenkinsopp, **Gibeon and Israel. The Rise of Gibeon and the Gibeonites in the political and religious History of Early Israel**, Cambridge 1972, p. 6.
10.Idem, p. 84.
21.J.M. Miller, *Sauls' Rise to Power*, Catholic Biblical Quarterly 36, 1974, p. 159.

12. Hebron door de eeuwen heen

Inleiding

Hebron is één van de oudste steden van de wereld met een vóórtdurende bewoning. Uit de resultaten van archeologisch onderzoek en uit geschreven bronnen blijkt dat de stad vanaf ca. 2000 v. C. bijna ononderbroken bewoond is. De belangrijkste bron is de Bijbel (Tenach). Zoals bekend is het de stad van de aartsvaders Abraham, Isaäk en Jakob.

Geografie

Hebron ligt 32 km ten zuiden van Jeruzalem in het heuvelland van Juda, op 930 meter hoogte. Dit is het hoogste punt in de heuvels van Judea.

Het moderne Hebron ligt rondom de stad Hebron uit de oudheid - **tel Hebron** of **tel Rumeida** genoemd - dat tot ongeveer 400 v. C. bewoond werd. Daarna werd het stadje één km oostwaarts verplaatst in de richting van de **grot van Machpéla**, die eveneens op een heuvel ligt. De stad breidde zich vervolgens uit in de **vallei van Hebron**, gelegen tussen de tel en de grot van Machpela.

In Tel Hebron waren de voorwaarden aanwezig voor het ontstaan van een nederzetting, namelijk de aanwezigheid van een waterbron, een gunstig klimaat voor landbouw en een gunstige handelsroute. Naar het noorden ging de weg over de bergkam van Juda en Samaria naar Sichem (het huidige Nabloes) - de zogenaamde "**Weg van de Patriarchen**". Verder ging er zuidwestwaarts een weg naar Gaza en Egypte en één zuidoostwaarts naar de Rode Zee en Moab (afb. 1). Het laagland tussen Hebron en de kustvlakte (de Shefela) was dan ook het geografische, economische en militaire domein van Hebron. Zo blijkt uit de **El-Amarna brieven** dat de versterkte steden in de Shefela - Lachis en Azeka - onder het bestuur van Hebron stonden. Het blijkt eveneens tijdens de Israëlitische periode uit talrijke **zegelafdrukken in handvaten van kruiken van aardewerk** (beide zullen nader worden toegelicht).

Door het gunstige klimaat voor de landbouw zijn er ook heden ten dage talrijke graanvelden, boom- en wijngaarden en veel grazende kudden schapen en geiten rondom Hebron.

Naamgeving

De naam **Hebron** is afkomstig van 'haver', het Hebreeuwse woord voor 'vriend'. Abraham wordt "de vriend van God" genoemd (Jes. 41:8). Na de moslim-invasie in Palestina - in ongeveer 630 v. C. - neemt de islam deze traditie over: de Arabische naam voor Hebron is 'el Khalil', wat eveneens "vriend van God" betekent.

Een andere naam is **Kirjat-Arba**. Arba is het Hebreeuwse woord voor 'vier'. Dit duidt mogelijk op een verbond van vier nederzettingen, waartoe de families van Aner, Eskol, Mamre en Abraham behoorden, die tezamen de stad vormden (Gen. 14:13).

In het boek Jozua wordt 'arba' echter toegeschreven aan de naam van een beroemde lokale bewoner... die de grootste was onder de Anakieten (Joz. 14:15). Het beschrijft eveneens Arba als "de vader van Anak" (Anak = Enak - het Hebreeuwse woord voor 'reus').

Weer andere passages noemen specifieke plaatsen om en nabij Kirjat-Arba, zoals de **terebinten van Mamre**, waar Abraham eerst vertoefde (Gen. 13:18) en de **Grot van Machpela**, waar de aartsvaders en hun vrouwen begraven werden. In Genesis 35:27 heeft men een 'synthese' van namen: "En Jakob kwam bij zijn vader Isaäk te Mamre bij Kirjat-Arba - dat is Hebron - waar Abraham en Isaäk als vreemdeling vertoefd hadden".

De oorsprong van de Arabische naam van **tel Rumeida** is onbekend.[1]

Historie en archeologie

Tel Rumeida (het 'oude Hebron') is in de jaren 1963-1966 onderzocht door de Amerikaanse archeoloog Hammond en zijn team, en van 1984-1986 door de Israëlische archeoloog Ofer en zijn team. Slechts een klein gedeelte van de tel werd opgegraven. Bij de spelonk van Machpela was geen systematisch onderzoek mogelijk, daar het één van de meest heilige plaatsen van Israël is. Ook de huidige stad Hebron is niet opgegraven.

Met betrekking tot de historische referenties naar het Oude Hebron onderscheidt men verschillende periodes:

1. De **Kirjat-Arba periode**, de zogenaamde **dorpsfase** van Hebron, ook wel de **Genesisfase** genoemd. Dit is **tel Rumeida** in de periode van 2000-1750 v. C. (dus de tijd van Abraham, Isaäk en Jakob).

In deze periode woonden er verschillende ethnische groepen, waaronder de Kanaänieten, de Amorieten en de Hethieten. In Genesis 23 staat beschreven dat Abraham de spelonk en het veld van Machpela kocht om zijn vrouw Sara te begraven: "En Sara stierf te Kirjat-Arba, dat is Hebron, in het land Kanaän.... Toen stond Abraham op, en ging heen van zijn dode, en sprak tot de Hethieten... en sprak tot de Hethiet Efron... Waarlijk, indien gij genegen zijt, luister dan naar mij: ik geef de prijs van het veld; neem die van mij aan, opdat ik mijn dode daar begrave... En Abraham woog aan Efron het geld af... 400 sikkelen zilver, gangbaar bij de koopman... Zo ging het veld van Efron, dat in Machpela tegenover Mamre ligt, het veld en de spelonk aldaar, en al het geboomte op het veld... in eigendom aan Abraham over... Daarna heeft Abraham zijn vrouw Sara begraven in de spelonk van het veld van Machpela, tegenover Mamre, dat is Hebron, in het land Kanaän. Zo is het veld met de spelonk aldaar van de Hethieten aan Abraham overgegaan tot een eigen grafstede" (Gen. 23:2-3; 13-20).

Archeologische vondsten op tel Rumeida uit deze periode zijn onder andere: karakteristiek **aardewerk**, waaronder voorraadvaten kookpotten, schalen, kruikjes, etc. De plaats was niet versterkt. Natuurlijke grotten werden als familiegraven gebruikt.[2]

2. **De Hyksos-periode**. In deze periode - van 1750-1500 v. C. - ontwikkelde Kirjat-Arba zich tot de **versterkte** Kanaänitische/Amoritische stad Hebron. De Griekse naam **Hyksos** betekent "heersers van vreemde landen". Zij regeerden van 1639-1531 v. C. over Egypte, Syrië en Palestina. Hun oorsprong is niet bekend. De Hyksoshoofdstad Avaris (Tell el Dab'a) lag in de Nijldelta.

Archeologische vondsten uit deze periode zijn:

- een **stenen muur** van 9 meter dik, waarvan sommige stenen een afmeting van één bij twee meter hadden. De muur is gebouwd in de zogenaamde 'Hyksosstijl' (zonder metselwerk, vergelijkbaar met die van versterkingen in Megiddo en Gezer) en bleef bestaan tot de late IJzertijd (dus 1000 jaar).

- een **kamer** - in een gebouw dichtbij de muur - die gebruikt werd voor het verzamelen van as, beenderen van dieren (vermoedelijk offerdieren) en potscherven. Tevens vond men hier een fragment van een kleitablet, waarop in Akkadisch spijkerschrift een lijst voorkomt van dieren (schapen en geiten) en vijf namen, waarvan er vier West-Semitisch waren (Amorieten) en één Hoerritisch, en de naam

'koning'. Het betreft vermoedelijk de koning van Hebron. Het fragment was de rechterhelft van een kleitablet van 7 bij 9 cm.[3] (afb. 2). Het **aardewerk** was zeer gevarieerd en typerend voor de Midden-Bronstijd.

3. De **derde fase** is het **Laat Brons**, van 1500-1200 v. C.. In deze periode stond Hebron (tijdelijk) onder Egyptische heerschappij: in 1897 zijn in de plaats **Tell el-Amarna** in Egypte kleitabletten gevonden met Akkadisch spijkerschrift, die inzicht geven in de relatie tussen de Egyptische monarch en zijn vazal-stadsstaten in Kanaän (en ook in de schermutselingen tussen de stadsstaten onderling, zoals Hebron en Jeruzalem). Dit zijn de beroemde **Amarna-brieven**. Hierin verschijnt onder andere regelmatig de naam **Shoewardata** als de regeerder van de Hebron-streek in het zuidelijk heuvellandschap (zeer waarschijnlijk de koning van Gath).

Na de uittocht uit Egypte werd het land Kanaän verkend door 12 verspieders, onder wie Jozua en Kaleb, die door het Zuiderland optrokken naar Kanaän. Ze werden geconfronteerd met reusachtige mensen - de Enakieten - en versterkte steden. In het dal Eskol sneden zij een rank met een tros druiven af (eshkol is het Hebreeuwse woord voor 'druif'), die zij met zijn tweeën aan een draagstok droegen, evenals granaatappelen en vijgen.

Na verloop van 40 dagen kwamen zij terug van het verspieden van het land en zeiden tot Mozes en Aäron en de gehele vergadering der Israëlieten, in Kades, in de woestijn Paran (in de Sinaï): "Wij kwamen in het land waarheen gij ons gezonden had, en ja, **het vloeit van melk en honing, en dit is zijn vrucht.** Het volk echter dat in het land woont, is sterk en de steden zijn ommuurd en zeer groot en ook de kinderen van Enak zagen wij daar..."

... Kaleb trachtte het volk tot bedaren te brengen tegenover Mozes en zei: "Laat ons gerust optrekken en het in bezit nemen, want wij zullen het zeker overmeesteren" (Num. 13:21-30). Jaren later - na de omzwervingen in de woestijn en de intocht in Kanaän werd Hebron veroverd door Jozua en Kaleb. Kaleb pleitte bij Jozua om hem Hebron als erfgoed te geven: In Jozua 14:12-15 en Jozua 15: 13-14 staat onder andere: "Geef mij (= Kaleb) dit bergland ... want gij zelf hebt toen gehoord dat daar Enakieten zijn met grote, versterkte steden; wellicht zal de Here met mij zijn en zal ik hen verdrijven "... Toen zegende Jozua hem, en hij gaf aan Kaleb Hebron ten erfdeel... De naam van Hebron was eertijds Kirjat-Arba; deze Arba was onder de Enakieten de grootste man... Arba was de vader van Enak. Dit is Hebron. En Kaleb verdreef de Enakieten, zonen van Enak...". En het land rustte van de strijd.

N.B. Daarnaast was Hebron een **Israëlitische vrijhavenstad** - wijkplaats voor een doodslager om zich te beschermen tegen de bloedwreker - en een **Levitische stad voor de Aäronische priesters.** In Jozua 21:13 staat: "Aan de zonen van de priester Aäron gaven zij Hebron, de vrijstad voor de doodslager, en haar weidegronden...".

De **vierde periode** is die van de **Israëlitische koningen** - van ca. 1000-586 v. C. (dus tot de Babylonische Ballingschap).

In ongeveer 1010 v. C. woonde David in Hebron en werd daar tot koning gezalfd. In 2 Samuël 2:1-4 staat: "Hierna vroeg David de Here: Zal ik optrekken naar een van de steden van Juda? De Here antwoordde hem: trek op... naar Hebron. Toen trok David daarheen met zijn twee vrouwen... Ook liet David zijn mannen die bij hem waren, meetrekken, ieder met zijn gezin, en zij vestigden zich in de steden van Hebron. En de

mannen van Juda kwamen en zalfden David daar tot koning over het huis van Juda. In Hebron heeft David zeven jaar en zes maanden geregeerd over Juda, en in Jeruzalem drieëndertig jaar over geheel Israël en Juda" (2 Sam. 5:5).

Hebron was eveneens het hoofdkwartier van de opstand van Absalom tegen David (2 Sam. 15:10). In ca. 920 v. C. werd Hebron versterkt door Rehabeam - de kleinzoon van David (2 Kron. 11:11). Daarna werd Hebron verder uitgebreid en werd het een **regionaal administratief centrum**.[4]

Opgravingen brachten beter en meer verfijnd keramiek aan het licht en tevens een huis met twee verdiepingen van het Israëlitische vier-kamer-type. De belangrijkste vondst was: **vier handvaten van voorraadvaten van klei**. In de handvaten was een **zegelafdruk** met als kenmerk een **scarabee** met twee of vier vleugels, en de woorden lmlk (= lamelekh, toebehorend aan de koning) en **hbrn** (verwijst waarschijnlijk naar de gehele streek van het heuvellandschap waarvan Hebron de hoofdstad was). **Hiermede was Hebron geïdentificeerd** (afb. 4).

N.B. Deze zegelafdrukken op handvaten werden ook in andere versterkte steden in Judea gevonden, zoals in Jeruzalem en Lachis. Men noemt ze 'koninklijke Judese voorraadvaten' en men denkt dat ze gebruikt werden als onderdeel van de massieve voedselopslag van koning Hizkia bij de voorbereiding tegen de Assyrische aanval in 701 v. C.. In dat jaar werd Hebron vernietigd door de Assyrische koning Sanherib. Er zijn geen vondsten uit die tijd.[5]

In 586 v. C. vindt de deportatie plaats naar Babylon (de Babylonische Ballingschap). Uit de Perzische tijd (van 585-333 v.C.) is door Hammond en zijn team in geen van de acht gebieden van de tel die zij onderzochten bewoning geconstateerd. Vermoedelijk vormden de teruggekeerde Joden die in Kirjat-Arba woonden een kleine gemeenschap (Neh. 11:25).

De bewoning van de tel werd hervat in de Hellenistisch/Hasmonese periode (333-63 v. C.), maar waarschijnlijk als een buitenwijk van de stad die nu gelokaliseerd is in de vallei van Hebron tussen tel Rumeida en de Grot van Machpela (één km oostwaarts). Hier is geen archeologisch onderzoek verricht.

In de Vroeg-Romeinse tijd (63 v. C.-70 na Chr.) breidt de stad zich verder uit in de vallei. Ook na deze tijd bleef tel Rumeida onbewoond.

De voorlopige conclusie van de archeologen die de opgravingen in tel Rumeida op zeven verschillende lokaties (ongeveer 10% van het totale oppervlak) verrichtten is: "Verder onderzoek is noodzakelijk. De top van de tel, waar mogelijk het hoofdkwartier van David is, is niet onderzocht. Ook het verdere verloop van de muur staat op het programma, evenals de lokatie van de bron van Hebron en het zoeken naar epigrafisch materiaal.'[6]

In tweede eeuw v. C. vallen de Makkabeeën (Joodse opstandelingen) het thans Edomitische Hebron aan (1 Makk. 5:65). Aan het eind van de deze eeuw werd het weer een Joodse stad.[7]

Tijdens de regering van koning **Herodes de Grote** (34-1 v. C.) werd een kolossale muur rondom de grot gebouwd, die de **Rots van Machpela** genoemd wordt. De muur is twee meter dik en is herkenbaar aan de zogenaamde **ashlar stenen**. Dit zijn niet

gecementeerde, zeer grote stenen met een gepolijst oppervlak. De grootste is 7 bij 1,5 meter.

N.B. Deze muur is een miniatuur van de muur die Herodes bouwde rondom het tempelplein in Jeruzalem: zij hebben dezelfde bouwstijl en stenen. Bovendien hebben de muren een overeenkomstige lengte/breedte verhouding, namelijk 1,77:1 - de lengte-breedte verhouding van de Rots van Machpela is 60-33 meter; die van de muur van het Tempelplein 480-280 meter (dus 8 keer zo groot). Deze Herodiaanse muur is zeer goed bewaard gebleven. Het is het **best bewaarde monument van het land uit de oudheid** (afb. 4).[8]

Evenals op de tempelberg creëerde Herodes binnen de muur een vlak oppervlak en plaveide het met stenen van bijna één meter dik.

N.B. Boven de grot bevindt zich de aanbiddingshal. In de aparte ruimtes rondom de hal werden door de moslims de respectievelijke grafmonumenten van Abraham en Sara, Isaäk en Rebekka, Jakob en Lea gebouwd. Deze dateren uit de 13e eeuw na Chr. De grot zelf kan men niet bezichtigen. Door middel van een rooster in de vloer kan men een blik werpen in de grot.

Gedurende de Eerste Opstand tegen de Romeinen (66-70 na Chr.) werd Hebron veroverd door de Zelotenleider Simeon Bar Giora (Flavius Josephus, Joodse Oorlogen IV, 529), waarna het door de Romeinse commandeur Cerealis heroverd en verbrand werd (Flavius Josephus, Joodse Oorlogen, IV, 554). De Joden bleven er wonen.[9] Dit is het einde van de historische vermeldingen. Verder wordt ernaar verwezen in Talmoedische bronnen, zoals Baba Batra.

Jarenlang hebben Joden, moslims en christenen een pelgrimstocht gemaakt naar Hebron, maar slechts weinigen hebben zich bezig gehouden met de ondergrondse geheimzinnigheden van de grot. Beschrijvingen van de ondergrondse grot zijn dan ook zeldzaam. Een gedetailleerde beschrijving is uit de Kruisvaarders Periode, toen een monnik zich in het jaar 1119 liet zakken in de vijf meter diepe schacht onder één van de roosters. Hij kwam in een grot met dezelfde stenen als de buitenmuur, waarachter een gang liep met aan weerskanten eveneens Herodiaans metselwerk. Aan het eind was een kleine kamer die op een basiliek geleek. De kamer was leeg.

N.B. Vanaf de 13e eeuw werd de toegang tot de Rots van Machpela voor niet-moslims verboden. Zeven eeuwen later - na de herovering van Hebron tijdens de Zesdaagse oorlog in 1967 - konden de Joden weer hun heilige plaatsen bezoeken. Het rooster uit de 12e eeuw was vastgeklonken. Een ander rooster was smaller en Moshe Dayan - toen minister van Defensie en tevens amateur-archeoloog - kreeg toestemming van vrienden om hun 12-jarige dochter Michal door de nauwe opening te laten zakken. Haar bevindingen waren dezelfde als van de monnik zeven eeuwen ervoor (afb. 5).[10]

N.B. Na deze periode hebben de Joden gestreden om hun gebedsrechten op die plaats. Thans is de gebedsruimte voor Joden en moslims gescheiden: het gedeelte met de grafmonumenten van Jakob, Lea, Abraham en Sara wordt gebruikt door de Joden, en het gedeelte van Isaäk en Rebekka - het grootste gedeelte - door de moslims.

Eveneens werd na 1967 ten noordoosten van (het centrum van) Hebron de Joodse nederzetting Kirjat-Arba gesticht (niet te verwarren met het bovengenoemde Kirjat-Arba).

drs. M.J.W. Kastelein

Noten

1. J.R. Chadwick, **The Archaeology of Biblical Hebron in the Bronze and Iron Age**, Dissertation University og Utah 1992, p. 7-21.
2. Idem, p. 1-21, 129-142.
3. M. Anbar and N. Na'aman, *An Account Tablet of Sheep from ancient Hebron*, Tel Aviv 13, 1986, p. 3-12.
4. Encyclopedia Judaica, Jeruzalem 1971, deel 8, p. 227.
5. Chadwick, a.w., p. 7-21.
6. Idem, p. 140-142.
7. Encyclopedia Judaica, a. w., deel 8, p. 227.
8. N. Miller, *Patriarchal Burial Site explored for first Time in 700 Years*, BAR 3, 1985, p. 26-43.
9. Encyclopedia Judaica, a.w., deel 8, p. 228.
10. Miller, a.w.,

13. De historische betrouwbaarheid van Daniël

In het licht van archeologisch onderzoek

Volgens vele geleerden werd het boek Daniël niet in de zesde eeuw v. C. geschreven, maar pas in de tweede eeuw v. C.. Verschillende gegevens in de eerste hoofdstukken van het boek Daniël zouden niet in overeenstemming zijn met wat bekend is uit historische bronnen. Daaruit zou blijken dat de schrijver niet op de hoogte was van de

geschiedenis van de door hem beschreven tijd, zodat het boek niet geschreven kan zijn in de zesde eeuw v. C..

Volgens Daniël 1:1 werd Daniël weggevoerd uit Jeruzalem door Nebukadnezar (605-562 v. C.). Daniël bekleedde hoge functies tijdens het Nieuw-Babylonische rijk en in de eerste jaren van het Medisch-Perzische rijk, dat in 539 v. C. Babylon veroverde.

Het grootste deel van de profetieën in Daniël 11 gaat over de tijd van de Seleuciden, de heersers over een deel van het rijk van Alexander de Grote. In Daniël 11:20-39 komen profetieën voor over gebeurtenissen tijdens Antiochus IV (175-164 v. C.), die de tempel in Jeruzalem ontwijdde en tegen wie de Makkabeeën in opstand kwamen.

Volgens bijbelkritische geleerden is het onmogelijk dat gebeurtenissen lang te voren voorspeld worden. Volgens hen eindigen de geprofeteerde gebeurtenissen kort voor de dood van Antiochus IV. Daarom luidt hun conclusie dat het boek Daniël geschreven is tijdens het leven van deze koning, in de tijd van de Makkabeeën, in de eerste helft van de tweede eeuw v. C..

De opvatting dat het boek werd geschreven tijdens de Makkabeeën heeft veel ingang gevonden. Volgens deze theorie werden gebeurtenissen die al plaatsgevonden hadden, beschreven in de vorm van profetieën en werden die toegeschreven aan een niet bestaande persoon: Daniël.

Archeologisch onderzoek heeft aanwijzingen opgeleverd dat het boek Daniël geschreven moet zijn door iemand die de situatie aan het Nieuw-Babylonische hof goed kende en dus geleefd moet hebben in de zesde eeuw v. C..

Argumenten tegen de historische onbetrouwbaarheid van Daniël

Lange tijd was één van de argumenten voor de stelling dat het boek Daniël niet geschreven kan zijn in de zesde eeuw v. C., dat in Daniel 5 Belsazar genoemd wordt als de laatste koning van het Nieuw-Babylonische rijk. De naam Belsazar komt in lijsten van koningen van het Nieuw-Babylonische rijk niet voor. Nabonidus wordt als de laatste koning van dat rijk genoemd. Ook de Griekse geschiedschrijvers Herodotus (ca. 485-425 v. C.) en Xenophon (430-354 v. C.), die over de ondergang van het Nieuw-Babylonische rijk schreven, vermeldden de naam Belsazar niet. De naam Belsazar is dan ook lang als een verzonnen naam beschouwd.

Een ander argument tegen de historische betrouwbaarheid van het boek Daniël is dat Nebukadnezar (605-562 v. C.) vader van Belsazar genoemd wordt (Dan. 5:2, 11, 13 en 18). In Daniël 5:22 wordt Belsazar een zoon van Nebukadnezar genoemd. Dat wekt de indruk dat de schrijver dacht dat Nebukadnezar werd opgevolgd door Belsazar.

Nebukadnezar werd echter opgevolgd door zijn zoon Avil-Mardoek (562-560 v. C.). Daarna regeerde diens zwager Neriglessar (560-556 v. C.), die opgevolgd werd door zijn minderjarige zoon Labashi-Mardoek. Na negen maanden maakte de usurpator Nabonidus zich meester van de macht. Hij regeerde van 555-539 v. C..

Verder werd het boek Daniël historisch onbetrouwbaar genoemd, omdat volgens de schrijver na de ondergang van het Nieuw-Babylonische rijk Darius de Meder over Babylonië regeerde (Dan. 6:1 en 9:1). Uit geen enkele historische bron is een Darius de Meder bekend. Volgens verschillende bronnen nam de Perzische koning Cyrus na de verovering van Babylon, in 539 v. C., daar de macht over. Uit de genoemde punten

werd de conclusie getrokken dat de schrijver van het boek Daniël niet goed op de hoogte was van de geschiedenis van de door hem beschreven tijd.

Taalkundige argumenten

Er zijn ook taalkundige argumenten voor de stelling dat het boek Daniël niet in de zesde eeuw v. C. geschreven is. In het boek Daniël komen minstens 15 Perzische leenwoorden voor. Die woorden kunnen pas ingang hebben gevonden in Babylonië nadat de Perzen daar de macht overgenomen hadden.

In Daniël 3:5 komen drie Griekse woorden voor muziekinstrumenten voor. Daaruit zou blijken dat het boek Daniël pas geschreven kan zijn na de verovering van het Perzische rijk door Alexander de Grote. In 331 v. C. behaalde het leger van Alexander de Grote, dat bestond uit Macedoniërs en Grieken, bij Arbela (Gaugamela) een beslissende overwinning op het Perzische leger. Na de ondergang van het Perzische rijk werd de Griekse taal de voertaal in het gehele Nabije Oosten. Pas in die tijd zouden daar Griekse woorden voor muziekinstrumenten gangbaar geweest zijn.

De wegvoering van Daniël

Daniël was een jonge Judese prins, die tijdens de eerste verovering van Jeruzalem, tijdens de regering van koning Jojakim (609-598 v. C.), samen met andere Judese prinsen en aanzienlijken, in opdracht van Nebukadnezar werd weggevoerd naar Babylon. De eerste verovering van Jeruzalem door Nebukadnezar vond waarschijnlijk begin 603 v. C. plaats, tijdens het vijfde regeringsjaar van koning Jojakim. In Daniël 1:1 staat echter: "het derde jaar van Jojakim". Dat moet het gevolg zijn van een overschrijffout.

Het eerste regeringsjaar van Jojakim begon in het voorjaar van 608 v. C.. Tijdens zijn *vierde* regeringsjaar (voorjaar 605 tot voorjaar 604 v. C.) vond de slag bij Karkemis, aan de Eufraat, plaats (Jer. 46:2). Nebukadnezar, de kroonprins van het Nieuw-Babylonische rijk, versloeg in mei/juni 605 v. C. bij Karkemis een Egyptisch leger.[1] Nebukadnezar trok de vluchtende Egyptische soldaten achterna en versloeg de restanten van het Egyptische leger in de omgeving van Hamath, aan de Orontes, in het noorden van Syrië.

Daar vernam hij dat zijn vader Nabopolassar op 16 augustus 605 v. C. gestorven was. Nebukadnezar keerde terug naar Babylon waar hij op 7 september 605 v. C. tot koning gekroond werd. Pas daarna ging hij verder met het bezetten van voorheen door Egypte beheerste gebieden ten westen van de Eufraat. Het is onwaarschijnlijk dat hij al eind 605 of begin 604 v. C. Jeruzalem belegerd heeft. Hij keerde namelijk volgens een Babylonische kroniek al in februari 604 v. C. met zijn leger terug in Babylon.

Ook uit een ander gegeven blijkt dat het zeer waarschijnlijk is dat Nebukadnezar Jeruzalem pas bezette in het vijfde regeringsjaar van Jojakim. In de negende maand van het *vijfde* regeringsjaar van Jojakim (november/december 604 v. C.) werd de koning de boekrol voorgelezen die Baruch in opdracht van Jeremia beschreven had (Jer. 36:8-9). Daarin stond onder andere dat de koning van Babylon naar Jeruzalem zou komen. Koning Jojakim trok zich niets aan van de waarschuwing. Als Nebukadnezar Jeruzalem al veroverd had en koning Jojakim tot vazal gemaakt had, zou het voorlezen van de genoemde waarschuwing zinloos geweest zijn. Nadat

Jeruzalem was ingenomen door de Babyloniërs was Jojakim drie jaar lang vazal van Nebukadnezar en betaalde hem schatting (2 Kon. 24:1).

Uit een Babylonische kroniek is bekend dat Nebukadnezar in november/december 604 v. C. Askelon belegerde en verwoestte.[2] Kort na de verwoesting van Askelon, in december 604 v. C., zal Nebukadnezar naar Jeruzalem getrokken zijn en Jojakim tot overgave gedwongen hebben.

Resultaten van archeologisch onderzoek

Verschillende argumenten tegen het dateren van het boek Daniël in de zesde eeuw v. C. zijn door resultaten van archeologisch onderzoek onjuist gebleken.

In 1854 leidde J.G. Taylor opgravingen in de stad Oer, in het zuiden van Mesopotamië. Men groef de ruïnes van een grote bakstenen toren op die deel uitmaakte van de tempel van de maangod Sin. Taylor vond verschillende kleicylinders die begraven waren in de overblijfselen van de toren. Ze waren beschreven met ongeveer 60 regels in Babylonisch spijkerschrift.[3]

De tekst bevat een beschrijving van herstelwerkzaamheden aan de tempel die koning Nabonidus had laten uitvoeren. De inscripties eindigen met een gebed van koning Nabonidus tot de maangod voor zichzelf en voor zijn zoon Bel-sarra-soer (Belsazar): "Moge ik, Nabonidus, koning van Babylonië, niet zondigen tegen u. En moge mijn ontzag voor u ook wonen in het hart van Belsazar, mijn eerstgeborene en welbeminde zoon."[4] Daaruit blijkt dat Belsazar de oudste zoon van Nabonidus was en dat zijn naam geen verzinsel was.

In latere jaren werden meer kleitabletten opgegraven waarin Belsazar genoemd wordt. In geen daarvan wordt hij echter koning genoemd. Dat Belsazar koninklijke rechten uitoefende, blijkt uit teksten waarin eedsformules voorkomen die gebruikt werden wanneer twee partijen een rechtsgeldige overeenkomst sloten. In die formules kwam een eed op de goden en de regerende koning voor. Er zijn inscripties gevonden met eedsformules waarbij de partijen zowel bij Nabonidus als bij Belsazar zwoeren. Tijdens andere koningen van het Nieuw-Babylonische rijk werd in eedsformules alleen de regerende koning genoemd, nimmer zijn zoon. Daaruit blijkt dat Belsazar een speciale status bezat.[5]

Rolzegel waarop Belsazar, de zoon van Nabonidus, genoemd wordt.

In 1882 werd de Nabonidus-kroniek gepubliceerd. Daarin komt de volgende tekst voor: "Het negende jaar: Nabonidus, de koning was in Tema, terwijl de prins, de officieren en het leger in Babylon was. De koning kwam niet naar Babylon in de maand Nisanoe. Bel kwam niet naar buiten. Naboe kwam niet naar Babylon. Het nieuwjaarsfeest vond niet plaats."[6]

Tijdens het Babylonische Nieuwjaarsfeest, dat gevierd werd in het begin van de maand Nisanoe (maart/april), gaf de koning het beeld van de god Bel (ook Mardoek genoemd) de hand. Het beeld van de god Naboe werd uit de stad Barsippa naar Babylon gebracht.

Uit de Nabonidus-kroniek blijkt dat Nabonidus niet later dan tijdens zijn zesde regeringsjaar in Tema ging wonen en dat hij aan het eind van zijn 16e regeringsjaar, in

539 v. C., terugkeerde naar Babylon om de leiding te nemen van de strijd tegen het Medisch-Perzische leger.[7]

In een andere tekst wordt vermeld dat Nabonidus het koningschap toevertrouwde aan Belsazar (Vers-verslag van Nabonidus, 2.20). Als Daniël Belsazar koning noemt, is dat in overeenstemming met de feitelijke situatie. In officiële kronieken wordt Belsazar geen koning genoemd, omdat hij zolang zijn vader leefde niet het recht had de hand te geven aan het beeld van de god Bel tijdens de Nieuwjaarsviering. Dat was een voorrecht dat aan de koning voorbehouden was.[8]

In 1956 werd in het noorden van Saoedi-Arabië een stèle ontdekt met een inscriptie van Nabonidus erop. Hij deelt daarin mede dat hij tien jaar heen en weer trok tussen plaatsen in het noorden van Arabië en niet in Babylon kwam. Van 549 tot 539 v. C. verbleef Nabonidus in de omgeving van Tema, in het noorden van Arabië.[9]

Belsazar en Nebukadnezar

Dat Nebukadnezar wordt aangeduid als de vader van Belsazar, terwijl Nabonidus zijn vader was, is geen bewijs dat de schrijver niet goed op de hoogte was. Mogelijk had Nabonidus een dochter van Nebukadnezar gehuwd om zijn opvolging te legitimeren. Belsazar was in dat geval een kleinzoon van Nebukadnezar. Belsazar wordt in Daniël 5:22 een zoon van Nebukadnezar genoemd. In Semitische talen bestaat geen woord voor kleinzoon, zodat in Daniël 5:22 *kleinzoon* bedoeld kan zijn. Het woord voor vader wordt ook voor *grootvader* gebruikt. Zie bijvoorbeeld Genesis 28:13 en 31:42. Het woord vader wordt in het Oude Testament ook figuurlijk gebruikt voor voorganger.[10]

Koning Belsazar beloofde dat degene die het schrift dat op de muur van de feestzaal was verschenen, zou ontcijferen, *de derde heerser* in het koninkrijk zou worden. De schrijver van het verhaal was er dus van op de hoogte dat Belsazar mede-regent van zijn vader was en de tweede heerser was in het koninkrijk.

Nabonidus werd na zijn terugkeer naar Babylon door het Medisch-Perzische leger verslagen bij Opis aan de Tigris, in september/oktober 539 v. C.. Op 10 oktober viel de stad Sippar, 80 km ten noorden van Babylon, zonder strijd in handen van Cyrus. Nabonidus wist te ontvluchten. Op 12 oktober 539 v. C. nam een Medisch-Perzisch leger onder leiding van generaal Oegbaroe Babylon in. Uit de Nabonidus-kroniek blijkt dat Nabonidus niet in Babylon was tijdens de inname van de stad. Hij kwam na de val van de stad aan in Babylon en werd gevangen genomen.

Xenophon vermeldt dat in de nacht van de val van Babylon een koning gedood werd (Cyropaedia 7.5.29-30). Die koning moet Belsazar geweest zijn. Waarschijnlijk besloot Belsazar na de nederlaag van zijn vader bij Opis zich als koning te laten kronen. Het grote feest dat plaatsvond in de nacht waarin het Medisch-Perzische leger Babylon innam, werd dan gevierd om de kroning van Belsazar te vieren. Zo is te verklaren waarom men feest vierde, terwijl de stad belegerd werd.[11]

In de tijd van Herodotus was niet meer bekend dat Belsazar tijdens Nabonidus 10 jaar lang de koninklijke macht uitoefende en dat hij koning was in de nacht van de inname van Babylon. Ook het mederegentschap, dat een verklaring is voor de term "de derde heerser in het koninkrijk", was later niet meer bekend. Een Judese schrijver in de

tweede eeuw v. C. zou deze bijzonderheden niet geweten hebben. De gebeurtenissen moeten beschreven zijn door een ooggetuige, in de zesde eeuw v. C..

Darius de Meder

Volgens voorstanders van een datering van het boek Daniël in de tweede eeuw v. C. zou de schrijver met Darius de Meder de Perzische koning Darius I (522-486 v. C.) bedoeld hebben. Hij zou gedacht hebben dat Darius I voorafging aan Cyrus en het Nieuw-Babylonische rijk veroverde.

Een Joodse schrijver in de tweede eeuw v. C. zou geweten hebben dat Cyrus het Nieuw-Babylonische rijk veroverde en de Joodse ballingen in Babylonië toestemming gaf om terug te keren naar Palestina en de tempel te herbouwen (2 Kron. 36:22-23, Jes. 44:28 en Ezra 1:1). Bekend was ook dat de herbouw van de tempel geruime tijd stil lag tot aan het tweede jaar van Darius I, 521 v. C., (Ezra 4:24). Pas in het zesde jaar van Darius I (515 v. C.) werd de bouw van de tempel voltooid (Ezra 6:15,).

Darius de Meder was al 62 jaar toen hij koning werd, terwijl Darius I nog vrij jong was toen hij begon te regeren. Met Darius de Meder wordt dus door de schrijver een ander bedoeld dan Darius I.

Geruime tijd werd Darius de Meder geïdentificeerd met Oegbaroe, die gelijkgesteld werd met Goebaroe. Oegbaroe was de generaal die de inname van Babylon door het Medisch-Perzische leger leidde. Hij stierf echter al enkele weken na de verovering van Babylon. Ten onrechte werd hij gelijkgesteld aan Goebaroe, die stadhouder van Babylon was. Goebaroe kan echter ook niet bedoeld zijn met Darius de Meder, omdat hij pas in het vierde jaar van Cyrus stadhouder van Babylon werd.[12] Bovendien regeerde Darius de Meder over het gehele rijk. Hij wees 120 stadhouders over het gehele rijk aan en vaardigde een wet uit die in het gehele rijk gold (Dan. 6:2 en 8-10).

Darius de Meder is Cyrus

W.H. Shea kwam onder andere op grond van het bestuderen van Babylonische teksten uit het eerste jaar na de inname van Babylon tot de conclusie dat met Darius de Meder Cyrus bedoeld werd.

Cyrus was aanvankelijk koning van het door de Perzen bewoonde gebied Anshan en vazal van koning Astyages van het Medische rijk. Cambyses I, de vader van Cyrus, was gehuwd met Mandane, een dochter van Astyages. Cyrus was niet tevreden met zijn ondergeschikte rol binnen het Medische rijk. Volgens de Nabonidus-kroniek werd de Medische koning Astyages in het zesde jaar van Nabonidus, 550 v. C., verslagen door zijn kleinzoon Cyrus. Verondersteld is dat Cyrus toen de macht overnam in het Medische rijk. Volgens de Griekse historicus Xenophon werd Astyages echter opgevolgd door zijn zoon Cyaxares II. In Harran is een stèle gevonden met een tekst waarin Nabonidus een overzicht geeft van de gebeurtenissen tijdens zijn regering. Nabonidus vermeldt een koning van Medië in zijn tiende jaar (546 v. C.). Daarmee moet Cyaxares II bedoeld zijn.[13]

Volgens Xenophon werd Cyrus na de inname van Babylon door Cyaxares II benoemd tot medekoning van het Medische rijk. Ter bezegeling van de samenwerking huwelijkte Cyaxares II zijn dochter uit aan Cyrus. Waarschijnlijk droeg Cyrus als mede-koning de titel "Darius de Meder".[14]

Darius de Meder wordt in het boek Daniël "zoon van Ahasveros" genoemd. Met Ahasveros wordt waarschijnlijk Cyaxares I, de vader van Astyages, bedoeld. Deze Medische koning sloot een verbond met Nabopolassar, de vader van Nebukadnezar. Samen veroverden ze het Assyrische rijk. Het Hebreeuwse woord voor zoon kan ook afstammeling betekenen. Via zijn moeder was Cyrus een afstammeling van koning Cyaxares. De naam Cyaxares kan in het Hebreeuws worden weergegeven met Ahasveros.[15]

Na zijn intocht in Babylon liet Cyrus zich niet kronen tot koning van Babylon. Hij had die functie bestemd voor zijn zoon Cambyses. Die werd in maart 538 v. C. gekroond. Uit Babylonische kleitabletten waarop overeenkomsten beschreven zijn waarin dateringen voorkomen, blijkt dat Cambyses II, de zoon van Cyrus, vanaf maart tot december 538 v. C. koning van Babylonië was, met Cyrus als opperheer. Cambyses wordt in deze periode aangeduid als 'koning van Babylon' en Cyrus als 'koning van de landen' (het Medisch-Perzische rijk). Op kleitabletten die gedateerd zijn vanaf december 538 v. C. draagt Cyrus de titel 'koning van Babylon' en wordt Cambyses niet meer genoemd.[16]

De Babylonische schrijvers werden na de inname van Babylon geconfronteerd met de ongebruikelijke situatie dat er geen gekroonde koning van Babylon was naar wie ze konden dateren. Ze losten dat op door te dateren naar Cyrus als 'koning van de landen', waarmee het Medisch-Perzische rijk bedoeld werd. Ook na de kroning van Cambyses bleven ze die term voor Cyrus gebruiken.[17]

In de tijd dat Cyrus nog geen koning van Babylon was, duidde Danil Cyrus aan met de titel 'Darius de Meder', die hij droeg na zijn kroning als mede-koning van het Medische rijk. Deze titel gebruikte Daniël voor Cyrus vanaf diens aankomst in Babylon, hoewel hij pas enige maanden later, toen hij gekroond werd tot mede-koning van het Medische rijk, deze titel kreeg.[18] Nadat Cyrus tot koning van Babylon gekroond was, duidde Daniël hem aan als Cyrus.

Na de inname van Babylon, op 12 oktober 539 v. C., trad generaal Oegbaroe enige weken op als militair gouverneur. Nadat Cyrus op 29 oktober 539 v. C. zijn intocht had gehouden in Babylon, droeg Oegbaroe de heerschappij over Babylon aan hem over. Darius de Meder "ontving het koningschap toen hij 62 jaar oud was" (Dan. 6:1). Dit slaat op de overdracht van de macht in Babylon. De genoemde leeftijd komt overeen met wat bekend is over Cyrus.[19]

Wanneer eindigen de voorspellingen van Daniël?

Volgens de verdedigers van de theorie dat het boek Daniël geschreven werd in de tweede eeuw v. C. is het onmogelijk dat iemand in de zesde eeuw v. C. gebeurtenissen voorspelde die eeuwen later plaatsvonden. Er worden in Daniël 11 bijzonderheden geprofeteerd over Antiochus IV, koning van het rijk van de Seleuciden, één van de opvolgingsstaten van het rijk van Alexander de Grote. De aankondiging van "de gruwel die verwoesting brengt" in Daniël 11:31 slaat op de ontwijding van de tempel in december 167 v. C.. Antiochus IV liet toen een nieuw, kleiner altaar plaatsen op het brandofferaltaar in de voorhof van de tempel. Dat altaar werd gewijd aan de god Zeus. Op het nieuwe altaar liet hij een varken offeren (Flavius Josephus, Joodse Oudheden XII.V.4). Volgens de aanhangers van de Makkabeentijd-datering eindigen de visioenen kort voor de dood van Antiochus IV. Daaruit wordt geconcludeerd dat het boek kort daarna voltooid moet zijn.[20]

De veronderstelling dat het boek Daniël tussen ca. 167 en 165 v. C., na de geprofeteerde gebeurtenissen, is geschreven, is alleen staande te houden als in het boek geen profetieën zouden staan die in vervulling gingen na ca. 165 v. C.. Sommige profetieën in het boek Daniël hebben betrekking op de tijd na Antiochus IV. De tempel is niet alleen in 167 v. C. ontwijd, maar ook in 70 na Chr..

De profetie in Daniël 9:27 over de gruwel der verwoesting heeft betrekking op de verwoesting van de tempel door de Romeinen, in 70 na Chr.. Tijdens het optreden van Jezus Christus moest deze voorspelling nog vervuld worden: "Als gij de gruwel der verwoesting op de heilige plaats ziet staan waarvan de profeet Daniël heeft gesproken... (Matth. 24:15). Jezus Christus sprak over een gebeurtenis die plaatsvond in het jaar 70 na Chr., toen Jeruzalem verwoest werd.

In Daniël 9:26 staat: "En het volk van een vorst die komen zal, zal de stad en het heiligdom te gronde richten." Deze profetie slaat niet op het optreden van Antiochus IV. Hij veroverde Jeruzalem en liet de tempel plunderen en ontwijden, maar hij heeft noch Jeruzalem noch de tempel verwoest. Deze profetie heeft betrekking op het jaar 70 na Chr. toen de Romeinen Jeruzalem en de tempel verwoestten.[21] Volgens de voorstanders van de late datering van het boek Daniël is de gezalfde die gedood zal worden (Dan. 9:26) de hogepriester Onias III, die in 171 v. C. gedood werd. Gezien wat verder in Daniël 9:26 vermeld wordt, moet deze profetie betrekking hebben op de dood van Jezus Christus.

Een verklaring voor het feit dat in Daniël 11 veel aandacht wordt geschonken aan de tijd van Antiochus IV is dat deze koning een grote bedreiging vormde voor het voortbestaan van het Joodse volk en de dienst van God. Antiochus IV wilde zijn godsdienst opleggen aan het Joodse volk en verbood het naleven van Joodse godsdienstige gebruiken. De profetieën over deze tijd zijn bedoeld om de lezer duidelijk te maken dat God alle verschrikkelijke gebeurtenissen die plaatsvinden, heeft voorzien.[22]

De gebeurtenissen die genoemd worden in Daniël 11:40-45 hebben geen betrekking op Antiochus IV. Dit gedeelte gaat over een koning die zal omkomen in Palestina. Antiochus IV stierf in Tabae, in Perzië. Vanaf Daniël 11:40 gaat de profetie over de antichrist. Antiochus IV was het type van de antichrist.[23]

Taalkundige aspecten

Het voorkomen van drie Griekse woorden in het boek Daniël is geen aanwijzing dat het boek Daniël pas ná de veroveringen van Alexander de Grote geschreven is. Grieken speelden al lang voor de tijd van Daniël een rol in het Nabije Oosten. Griekse goederen werden al vanaf de achtste eeuw v. C. verhandeld in het gehele Nabije Oosten.[24]

In Assyrische inscripties uit de tijd van Sargon II (722-705 v. C.) wordt er melding van gemaakt dat Griekse slaven afkomstig uit Cyprus, Ionië en Lydië, werden verkocht in het Assyrische rijk. Tijdens Nebukadnezar werkten Grieken in Babylon. Er zijn Nieuw-Babylonische kleitabletten gevonden met teksten waarin sprake is van het verstrekken van voedsel aan Griekse timmerlieden en scheepsbouwers in Babylon, in opdracht van Nebukadnezar. De Griekse dichter Alcaeus (ca. 600 v. C.) maakt er melding van dat zijn broer Antimenidas in het Babylonische leger diende.

Eén van de drie Griekse woorden die in het boek Daniël gebruikt worden voor een muziekinstrument, *symphonion*, komt pas in de tijd van Plato (ca. 370 v. C.) voor het eerst voor in Griekse literatuur. We beschikken echter nog slechts over minder dan een tiende van de belangrijke Griekse literatuur van die tijd. Daarom is het niet uit te maken of een bepaald woord pas voor het eerst gebruikt werd in een bepaalde tijd.[25]

Er komen naast de drie Griekse woorden voor muziekinstrumenten geen Griekse woorden voor in het Aramese gedeelte van het boek Daniël. In 165 v. C. was het Grieks al meer dan anderhalve eeuw de taal van de heersende macht in Palestina. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat dan nog geen enkele Griekse term uit de wereld van het bestuur zou zijn doorgedrongen in het in Palestina gebruikte Aramees.[26]

Er komen ca. 20 Perzische leenwoorden voor in het boek Daniël, zodat het boek pas kan zijn geschreven na de verovering van Mesopotamië door de Perzen. De Perzische woorden in het boek Daniël behoren tot het Oud-Perzisch. Dat wijst erop dat het boek niet geschreven is na ca. 330 v. C.. In de thans bekende Aramese geschriften uit de vijfde eeuw v. C. komen ongeveer evenveel Perzische leenwoorden voor als in het boek Daniël.[27]

Datering van het Aramees van Daniël

Daniël 2:4b tot en met hoofdstuk 7 is geschreven in het Aramees. In Babylon werd in de zesde eeuw v. C. door de zeer gemengde bevolking overwegend Aramees gesproken. Daarom is het niet verrassend dat Daniël een deel van zijn herinneringen in het Aramees schreef.

Het meest waarschijnlijk is de volgende verklaring voor de tweetaligheid van het boek. De delen van zijn boek die niet-Joodse zaken betreffen, de gebeurtenissen tijdens Nebukadnezar en Belsazar, schreef Daniël in het Aramees, zodat ieder ze kon lezen. De gedeelten van zijn boek die in het bijzonder van belang waren voor de Joden, hoofdstuk 1 en de profetieën die betrekking hadden op de toekomst van het Joodse volk (de hoofdstukken 8 tot en met 12) schreef Daniël in het Hebreeuws, zodat alleen Joden ze zouden begrijpen. In Daniël 12:9 komt de opdracht voor om de profetieën min of meer geheim te houden en te verzegelen tot aan de tijd van de vervulling.[28]

Aanvankelijk werd aangenomen dat het Aramees van het boek Daniël een westelijk dialect was en niet in Babylon geschreven kan zijn. Sinds 1906 zijn Aramese teksten, geschreven op papyri en scherven, die ontdekt waren bij opgravingen op het eiland Elephantine, in de Nijl bij Assoean, gepubliceerd. Deze teksten, waarvan de meeste dateren uit de vijfde eeuw v. C., waren afkomstig van de Joodse militaire kolonie die van ca. 600-400 v. C. op het eiland bestond. Het Aramees van deze teksten bleek sterk te lijken op het Aramees in de boeken Daniël en Ezra.[29]

De koningsnaam Darius wordt alleen in de oudste Elephantine-papyri geschreven als *dr(y)ws*, evenals in het boek Daniël. In alle andere Aramese teksten vanaf ca. 420 v. C. wordt een h toegevoegd aan de naam.[30]

Na bestudering van Aramese geschriften die dateren uit de vijfde eeuw v. C. werd in de jaren dertig geconcludeerd dat een Perzische koning - waarschijnlijk Cyrus - het in Babylonië gangbare Aramees tot ambtelijke taal in zijn rijk verhief, het Rijksaramees, dat vanaf de zesde eeuw tot ca. 330 v. C. gangbaar in het westelijk deel van het

Perzische Rijk. De Aramese gedeelten van Daniël zijn in dit Rijksaramees geschreven.[31]

In grotten in de omgeving van Qumran zijn sinds 1947 behalve Hebreeuwse ook Aramese teksten gevonden, zoals fragmenten van het geschrift 'Genesis Apocryphon' een apocriefe aanvulling op het boek Genesis, die uit de eerste eeuw v. C. dateert. Als het boek Daniël geschreven zou zijn in ca. 165 v. C., zou er sprake geweest moeten zijn van opvallende overeenkomsten wat betreft de grammatica, de stijl en de woordenschat. Er bleken echter aanzienlijke verschillen te bestaan tussen het Aramees van Genesis Apocryphon en het Aramees van Daniël. Het Aramees van Genesis Apocryphon dateert van eeuwen later dan dat van Daniël en Ezra.[32]

In de Septuagintvertaling van het boek Daniël, die dateert van ca. 100 v. C., berust de vertaling van Aramese termen voor staatsambten die voorkomen in het boek Daniël op gissingen, omdat de vertalers de betekenis ervan niet meer wisten. Het is onwaarschijnlijk dat de betekenis van Aramese termen die gangbaar waren in ca. 165 v. C. al na ca. 60 jaar vergeten waren door de Joden in Egypte, die zowel Aramees als Grieks spraken.[33]

Op grond van studie van Aramese teksten uit verschillende eeuwen is thans een goed inzicht mogelijk in de ontwikkeling van het Aramees. Dat heeft tot de conclusie geleid dat het dateren van het Aramees van het boek Daniël in de tweede eeuw v. C. niet te handhaven is.[34]

Over de datering van het Hebreeuws in het boek Daniël bestaat minder duidelijkheid en overeenstemming. In Qumran zijn Hebreeuwse geschriften gevonden die dateren uit de tweede eeuw v. C., zoals 'De oorlog van de Zonen van het Licht tegen de Zonen van de Duisternis en 'de Dank-Psalmen'. Deze geschriften hebben taalkundige kenmerken die niet voorkomen in de Hebreeuwse hoofdstukken van het boek Daniël.[35]

De vier rijken

Een zwak punt in de theorie dat het boek Daniël in de tweede eeuw v. C. werd geschreven, is de interpretatie van de vier wereldrijken die Nebukadnezar in een droom te zien kreeg. De vier rijken worden in Daniël 7 en 8 voorgesteld als dieren. Tot de opkomst van de bijbelkritiek werd algemeen verdedigd dat de vier rijken waren: het Nieuw-Babylonische, het Medisch-Perzische, het Grieks-Hellenistische rijk en het Romeinse rijk.

Als gebeurtenissen niet voorspeld kunnen worden, kan het vierde rijk niet het Romeinse rijk zijn. De voorstanders van het dateren van het boek Daniël in de tweede eeuw v. C. moesten een nieuwe interpretatie van de vier rijken geven. Volgens hen kwam na het Nieuw-Babylonische rijk het Medische, daarna het Perzische en als vierde het Grieks-Hellenistische rijk.

In het boek Daniël wordt het rijk van de Meden en de Perzen echter als één rijk beschouwd. In Daniël 5:28 staat dat het rijk van Belsazar aan de Meden en Perzen is gegeven. In Daniël 8:20 wordt uitgelegd dat de ram het beeld is van de koningen van de Meden en Perzen. De ram heeft twee horens (Dan. 8:3), een aanduiding voor de twee samenstellende delen van dit rijk. Darius de Meder is gebonden aan de "wet van

Meden en Perzen" (Dan. 6:9,1316). Als hij een zelfstandige koning van de Meden was geweest, was er geen sprake geweest van *een wet van Meden en Perzen.*

In Daniël 7 verschijnt het tweede rijk in de gedaante van een dier dat leek op een beer. Het dier verslond drie ribben. Dat komt overeen met de drie grote veroveringen van het Medisch-Perzische rijk: Lydië, het Nieuw-Babylonische rijk en Egypte (tijdens Cambyses, de zoon van Cyrus). Als het tweede rijk het Medisch-Perzische is, moet het derde rijk het Griekse rijk zijn en het vierde het Romeinse rijk.

Het derde dier uit Daniël 7 is een panter met vier vleugels en vier koppen. Het rijk van Alexander de Grote viel na zijn dood in vier delen uiteen. Volgens de voorstanders van de late datering van Daniël was het Perzische rijk het derde. Dat rijk is echter niet in vier delen uiteengevallen. Het vierde rijk moet dus het Romeinse rijk geweest zijn.

In Daniël 8 wordt het Grieks-Hellenistische rijk voorgesteld als een geitebok. Aanvankelijk had het dier één horen: Alexander de Grote. Daarna brak de horen af er kwamen er in zijn plaats vier horens. In Daniël 8:22 wordt dat uitgelegd: vier koninkrijken zullen uit het rijk ontstaan: de Hellenistische opvolgersstaten.

Dat het Romeinse rijk het vierde rijk is, blijkt ook uit Daniël 2:44 waar staat dat God in die tijd een koninkrijk zal oprichten dat in eeuwigheid niet te gronde zal gaan. Dat koninkrijk der hemelen kwam tijdens het optreden van Christus Jezus, tijdens het Romeinse rijk. (Matth. 3:2, Marc. 1:15, Luc. 4:43).

De volgorde der rijken die de voorstanders van de late datering van Daniël bepleiten, leidt tot onoplosbare problemen bij het uitleggen van de betekenis van de bijzonderheden over de rijken die in de visioenen gegeven worden.

Conclusie

In het boek Daniël worden bijzonderheden over de ondergang van het Nieuw-Babylonische rijk vermeld die alleen bekend geweest kunnen zijn aan iemand die de gebeurtenissen van nabij meemaakte. Het Aramees waarin een deel van het boek geschreven is, dateert niet uit de tweede eeuw v. C., maar van eeuwen eerder. Vanwege het feit dat nauwelijks betwijfeld kan worden dat de eerste zes hoofdstukken van het boek Daniël in de zesde eeuw v. C. geschreven zijn, kwam de hypothese op dat een schrijver in de tweede eeuw v. C. de visioenen in de hoofdstukken 7 tot en met 12 toevoegde aan een bestaand geschrift. Zelfs is verdedigd dat er drie redacteuren van het boek Daniël onderscheiden kunnen worden. In het boek komt echter duidelijk een eenheid van doel en opzet tot uitdrukking. De literaire kenmerken zijn dezelfde in het gehele boek. De boodschap over de toekomstige rijken is in alle visioenen dat die rijken ten val zullen komen.[36] Na afweging van alle argumenten moet de conclusie luiden dat het boek Daniël geschreven werd aan het eind van de zesde eeuw v. C..

drs. J.G. van der Land

Noten

1. E. Vogt, *Die Neubabylonische Chronik über die Slacht bei Karkemisch und die Einnahme von Jerusalem*, VT Supplement 4, 1957, p. 74-75.
2. D.J. Wiseman, **Chronicles of the Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum**, Londen 1956, p. 27-28.

3. A.R. Millard, *Daniel and Belshazzar in History*, BAR 11, 1985, 3, p. 74-75.
4. C.J. Gadd, **History and Monuments of Ur**, Londen 1929, p. 34-36.
5. Millard, a.w., p. 75-76.
6. J.J. Collins, **Daniel. A Commentary on the Book of Daniel**, Minneapolis 1993, p. 32.
7. W.H. Shea, *Nabonidus, Belshazzar and the Book of Daniel: an Update*, Andrews University Seminary Studies, 20, 1982, p. 134.
8. J.C. Baldwin, **Daniel. An Introduction and Commentary**, Leicester 1978, p. 22.
9. G. Maier, **Der Prophet Daniel**, Wuppertal 1982, p. 37.
11. Baldwin, a.w., p. 22-23.
11. Shea, Nabonidus, a.w., p. 144.
12. W.H. Shea, *Darius the Mede in his Persian-Babylonian setting*, Andrews University Seminary Studies, 29, 1991, p. 234.
13. Idem, p. 235.
14. Idem, p. 240, 243.
15. Idem, p. 252-254.
16. Idem, p. 237.
17. Idem, p. 248.
18. Idem, p. 243-244, 248.
19. Idem, p. 244-245.
20. G.L. Archer, **A Survey of Old Testament Introduction**, Chicago 1974, p. 403-404.
21. Baldwin, a.w., p. 171.
22. Archer, a.w., p. 404.
23. A.J. Ferch, *The Book of Daniel and the "Maccabean Thesis"*. Andrews University Seminary Studies, 21, 1983, p. 134.
24. Baldwin, a.w., p. 33.
25. Archer, a.w., p. 395-396.
26. Archer, a.w., p. 397; K.A. Kitchen, The Aramaic of Daniel, in: D.J. Wiseman, Notes on Some Problems in the Book of Daniel, Londen 1965, p. 50.
27. Kitchen, a.w., p. 77.
28. Archer, a.w., p. 399.
29. K. Koch, **Das Buch Daniel**, Darmstadt 1980, p. 41.
30. Idem, p. 44-45.
31. Idem, p. 43.
32. Archer, a.w., p. 401.
33. Idem, p. 396-397.
34. Idem, p. 400-401.
35. Idem, p. 400.
36. Baldwin, a.w., p. 39-40.

14. Uittreksel uit de Bijbelse Chronologie

Periode	Aantal jaren	Ná de Schepping	Vóór de Chr.jaartell.

Van de Schepping tot de Zondvloed	1650	0 -1650	3974	-2324
Na Zondvloed tot geboorte Abram	350	1651-2000	2324	-1974
Van Abrams geboorte tot de Uittocht	500	2001-2500	1974	-1474
Van Wetgeving tot 4e jr Salomo	480	2501-2980	1473/4	- 993/4
Van Tempelbouw tot Ballingschap, (390-3 à 4 j)	386/7	2981-3366/7	993/4	- 607
Van begin Ballingschap tot terugkeer Juda	70	3467-3437	607	- 537
Vanaf bouw 2e Tempel tot komst Ezra	80	3437-3517	537	- 457
Van Ezra tot Johannes de Doper, (Dan. 9:25)	483	3517-4000	457	- 26 ná Chr.
Totaal	4000			
Van Johannes de Doper tot Openbaring van Joh.	70	4000-4070	27-97	na Chr.
Totaal	4070			

Bovenstaande perioden worden in deze chronologie. Er kunnen verschillen ontstaan door afronding.
In deze Chronologie is gebruik gemaakt van de Assyrisch/Babylonische Chronologie tot 747. Vanaf die tijd vertoont de Assyrische Chronologie een ernstig manco. De regeringsjaren van koning Pul worden overgeslagen, omdat er een archeologisch bewijs ontbreekt. Het gevolg is een verschil van 28/30 jaar met de Bijbelse dateringen. De wetenschap hanteert reeds 1 eeuw de foutieve Assyrische Chronologie voor de dateringen van de oude geschiedenis van het Midden-Oosten, incl. Israël. Hoe erg dit is blijkt b. v. uit de datering van koning David, 1012-972 en de datering van Davids overwinning op Sion/Jeruzalem, 1003. Maar de Bijbelse Chronologie geeft als overwinningsdatum 1023. Bijgevolg, de verovering van Jeruzalem door Israël op 6 juni 1967 was precies 3000 jaar na Davids verovering. Maar pas in 1997 dit feit feestelijk gevierd werd in Israël!

In de Reformatie en de eerste eeuw daarna dateerden de meeste schrijvers de geboorte van Christus 3950-3980 na de Schepping. Sinds de Chronologie van James Usher (1660) dateren veel 'oude' schrijvers de geboorte van Christus omtrent 4000 jaar na de Schepping. Toch blijkt dit niet houdbaar te zijn. W. Perkins berekende een periode van 3967 na de Schepping en H. Bullinger 3970, tot de geboorte van Christus. Met deze jaartallen wordt in deze Chronologie verder gewerkt, maar wel vergeleken met de nieuwe ontdekkingen in Archeologie e.d. en bestudering van documenten. (26, 54)
Dat geeft inderdaad te zien dat de tijd tussen de Schepping tot de Prediking van Johannes de Doper een periode beslaat van 4000 jaar. De Doop van Christus door Johannes de Doper is het cruciale punt van de Nieuw-Testamentische periode. Vandaar dat Markus en Johannes hun Evangelie met de prediking van Johannes beginnen. Tussen de Prediking van Johannes en de Uitstorting van de Heilige Geest ligt een overgangsperiode van 4 jaar. Zie Chronologie N. T.

3E HOOFDTIJDPERK VAN ABRAMS GEBOORTE TOT DE UITTOCHT

Na de vóór
schep. Chr. Abram

2001	1973	1	Geboorte van Abram.
2071	1903	70	Abrams roeping en Gods *belofte* van een zaad, Gen. 12:1-3. Abram was 70 jaar, (of in zijn 71e jaar); hij was 100 jaar toen Izak geboren werd; vanaf Izak tot de Uittocht was 400 jaar; de Uittocht/Wetgeving was 430 jaar na de belofte. De roeping van Abram is een beginpunt in de Bijbelse/Joodse historie, waarmee men een nieuwe jaartelling begon, zie Ex. 12:40, nader verklaard in vers 41. **"En het geschiede ten einde van 430 jaren, zo is het even op diezelfde dag geschied, dat al de heiren des Heeren uit Egypteland getrokken zijn".** Paulus verklaart deze tekst zo: 430 jaar na de belofte van een zaad aan Abram, werd de Wet gegeven, Gal. 3:16,17,18. Zie kanttek. nr. 70 Gal. 3; Gen. 15:13; Hand. 7:6. Abram vertrekt uit Ur der Chaldeen. De Chaldese stam leefde toen in Aram, dat was **toen** de naam voor Noord Mesopotamie, Hand. 7:2-4 en Gen. 24:4-10, Jozua 24:2, dus niet Ur in Babylon. De Chaldese stam trok later naar Babel, Jesaja 23:13 met de kanttek. Zie Owen, Hebreen, dl.1, blz 462 en M.A. Beek, Tweestromenland.
2076	1898	75	Dood van Terach, Gen 11:32. Abram vertrekt uit Haran, 75 jaar oud, Gen. 12:4
		85	Belofte aan Abram voor Bescherming, Gen. 15:1 In vs 13 voorzegt de Heere dat Abrams *zaad* vreemdeling zal zijn, (in Kanaan) en verdrukt worden (o.a. in Egypte) totaal 400 jaar. 10 jaar na Abrams vertrek uit Haran, vlgs. Dode Zeerollen dl II blz 312, A. v. d. Woude (Geen Bijbels bewijs)
2087	1887	86	Geboorte Ismael toen Abram 86 jaar was, Gen. 16:16
2100		99	Instelling van de besnijdenis toen Abraham 99 jaar was, Gen. 17:23-27.
2101	1873	100	Izaak geboren, Abraham is 100 j. Gen. 21:3-5; Sara is 90 jaar, Gen. 17:17
			BEGIN PERIODE VAN 400 JAAR
		102	Izaak gespeend, uitdrijving van Hagar, Gen. 21:8
2152	1822	151	Dood van Sem, hij leefde 600 jaar, Gen 11:10,11. Sem kon uit ondervinding spreken over de Zondvloed etc.! Belangrijk voor een juiste overlevering.
			Jacob
2161	1813	160	1 Jacob en Ezau geboren; Izaak 60 jaar Gen. 25:26
2176	1798	175	16 Dood van Abraham, Gen. 25:7 (wordt in de Bijbel niet in tijdsvolgorde beschreven)
		Jacob	
2181	1793	21	Dood van Heber, Gen 11:17.
		40	Ezau trouwt Judith, Gen 26:34
		63	Dood van Ismaël, 137 jaar, Gen. 25:17

		77	Jacob gezegend, vlucht naar Paddan-Aram (=Syrië) Jacob was 130 jaar toen hij bij Farao stond, Gen 47:9 Jozef was toen 30+9=39 jaar. Jacob was dus 91 toen Jozef geboren werd, nadat hij reeds 14 jaar bij Laban geweest was, Gen 29:27 verg. 30:25.
		97	Jacob gaat terug naar Kanaan, na 20 jaar, Gen. 31:41
		119	Jozef legt de dromen uit, blijft nog 2 jaar gevangen, Gen. 41:1
		120	Izaak sterft, 180 jaar, Gen. 35:28
2281	1693	121	Jozef wordt onderkoning, 30 jaar oud, Gen. 41:46 1ste jaar van overvloed. In Jozefs tijd regeerde in Egypte de 15e en 16e dynastie, de zgn Hyksostijd.
2290	1684	130	Jacob naar Egypte, Gen 46; Jacob is 130 en blijft er 17 jaar, Gen 47:9
		147	Jacob sterft, Gen. 49 en 50. In het 26e jaar van Jozefs regering.
2361	1613		Jozef sterft 110 jaar, Gen 50:26, na 80 jaar regering als onderkoning.

Egypte werd na de Babylonische Spraakverwarring 2223 v.Chr bewoond door Cham, Psalm 78:51 en zijn zoon Mitsraim, Gen 10:6. De oorspronkelijke naam van Egypte is Mitraim. De Egyptenaars stonden bekend om hun wijsheid. Het hiërogliefenschrift –in begin stadium- en de sterrenkunde namen ze mee vanuit Babylonië. Sommigen menen juist het omgekeerde. Hun bouwkunst ontwikkelde zich onder koning Djoser tot de bewonderenswaardige piramidenbouw.
In de literatuur wordt de diverse regeringsdynasties *op elkaar volgend* beschreven. C. Vitringa wees er reeds op (Verkl. Jesaja dl. II) dat Manetho, een oud maar verward Egyptisch historieschrijver, hiermee begon en fabels in de historie voegde. Echter, diverse dynasties hebben **gelijktijdig** geregeerd in Opper- en Neder Egypte.
De 15e dynastie wordt de *Hyksos* genoemd, wat volgnes sommigen Herdersvorsten betekent. Hyksos is een Griekse verbastering van een Egyptisch woord wat betekent: heersers van buitenland. Deze Hyksos waren een Semitisch volk die vanuit Azië binnen trokken. Zij waren geen Hebreen, want ze vereerden Baäl die in Egypte Seth werd genoemd. Hun hoofdstad was Avaris.
Dr. J. Owen, Hebreen dl 2 blz 280 citeert Manetho: 'Manotho zegt dat deze Hyksos in Egypte kwamen zonder koning, maar naderhand een van hen koning maakten die in de tijd des oogstes de maten van =t koorn regelde en al =t volk hun bezoldiging betaalde. =t Welk zo duidelijk op Jozef wijst dat die hem daarin niet ziet zijn ogen toesluiten moet'.

Tijdperk van onderdrukking

Vanaf de dood van Jozef tot de geboorte Mozes is achteruit gerekend 60 jaar. Van de dood van Jozef tot de Uittocht is 140 jaar

2362 1612 1 Het 1ste jaar na de dood van Jozef begon de verdrukking van Israël.
Exod. 1:8 'Daarna stond een nieuwe koning op ove Egypte, die Jozef niet gekend had'.
In de literatuur staat deze periode bekend als de 'Kleine Hyksosperiode', die duurde van ong. 1613 tot 1554 voor Chr. Er is echter geen eenstemmigheid over.

1611 Ongeveer deze tijd sterft Levi, 137 jaar, Exod. 6:15. Er was geen onderdrukking zolang de patriarchen leefden, Ex. 1:6-8. Volgens Joodse bronnen begon daarna de verplichte arbeid.

1556 Aäron geboren, Ex. 7:7. Nog geen bevel om de kinderen te verdrinken.

1554 59 Farao geeft bevel om de jongens te verdrinken.
Deze Farao is zeer waarschijnlijk Ahmose geweest die na ong. 10 jaar strijd de Hyksos verdreef en de grondlegger werd van het grote NIEUWE RIJK.
"Er stond een nieuwe koning op over Egypte die Jozef niet gekend had", Ex. 1:8. Er is duidelijke sprake van een nieuwe dynastie
Vlgs. Bijbels Handboek deel 2A blz 28 begon de 18e dynastie in 1552 v.Chr. Zij volgen de beroemde Egyptoloog Hornung.
Wetenschappers variëren vanaf 1580 – 1560 over het beginjaar van de 18e dynastie.

Hieronder volgt een staatje van de regeringsjaren van de Farao's vanaf Mozes geboorte tot de Uittocht, 80 jaar, en daarna koningin Hatsjepsut.

Ahmose	25 jaar en 4 mnd	1554-1529 v.Chr.
Amenhotep I	20,5 jaar	zomer 1529 - 22-3-1508
Thutmose I	21,5 jaar	22-3-1508 - dec.1487
Thutmose II	13 jaar	jan. 1486 - 30 apr.1473
Totaal	80 jaar	Uittocht
Koningin Hatsjeput	21 jaar	1473 - 1452
Thutmose III	32,5 jaar	(totaal 54 jaar met inbegrip van z'n moeder)

In de regeringsjaren is gebruik gemaakt van de beroemste Egyptologen, Hornung, Brierbrier, Goedicke, Kitchen, e a. Zij verschillen enkele jaren van elkaar, zowel in aanvang en in duur van de regeringsjaren. Sommigen stellen de regeringsjaren van Thutmose II op slechts 2,5 jaar, van 1481-1479.

Mozes

2421 1553 1 Mozes geboren, Ex. 2:1-10. (Terugrekenen vanaf de Uittocht).
Uit het water gehaald door Egyptische prinses. Joodse bronnen noemen haar Thermutis. Zij was een prinses van de Hyksos.

Een gedeelte van de Hyksos, die zich onderwierpen aan de heersers van het *Nieuwe Rijk* bleven waarschijnlijk in Noord-Egypte wonen. De Koningshuizen kunnen door huwelijk aan elkaar verbonden zijn.
Joséfus citeert de -onbetrouwbare- Eeyptische geschiedschrijver Manetho:
… "Nadat dan deze lieden [de Hebreeën] een lange tijd met de arbeid (in de steengroeven aan de oostzijde van de Nijl) hadden doorgebracht, baden zij de koning dat hij hun ongemakken wilde verzachten en hen de stad Avaris, voormaals Tryphon genoemd, en door de Herders [=Hyksos] bewoond, vergunne… dat zij zich met der woon aldaar neergezet hebben en bevonden dat die plaats tot een opstand bekwaam was…" Joséfus tegen Apion I boek, IV hfd.

	1534	20	Jozua geboren. Het verdrinkingsbevel was wellicht niet meer van kracht. (geen vast bewijs)
	1529	25	Farao Ahmose opgevolgd door zijn zoon Amenhotep I
2460	1514	40	Mozes vlucht naar Midian, Ex. 2:15
	1508	46	Thutmose I, een generaal van Amenhotep wordt Farao. Over zijn regeringsjaren is verschil, 10-30 jaar.
	1486	68	Thutmose II wordt Farao. Zijn beide zonen stierven jong, hij benoemt zijn enige dochter, Hatsjeput tot mederegentes. [**Hatshepsut ruled jointly until 1473,** when she declared herself pharao, (publ. tourerypt.net.)] Egyptologen verschillen over de regeringsduur van Thutmose; Joséfus: 13 jaar.
2500	1474	80	In de herfst begint het nieuwe burgerlijke jaar in Israël. Het verlossingsjaar!

In Gen. 15: 13 zegt God tot Abraham: Uw *zaad* zal vreemd zijn in een land dat het hunne niet is en zij zullen hen verdrukken 400 jaren. Dit tijdperk ziet dus op de *vreemdelingschap* van Abrahams *zaad* te beginnen bij Izaaks geboorte, in Kanaan **en** de dienstbaarheid in Egypte tot de Uittocht, samen 400 jaar, zie Hand 7:6
De periode 400 jaar komt terug in Gal. 3:17, maar dan vermeerderd met 30 jaar, dus vanaf Abrahams roeping uit Ur. Zie ook Ex. 12:40

In Hand. 13:17-21 noemt Paulus een periode van 450 jaar. 'En daarna, omtrent 450 jaar, gaf Hij hun richters tot op Samuel de profeet'. Het schijnt dat Paulus bedoelt: Van geboorte Izaak tot

Uittocht	400 jaar.
In de woestijn	40 jaar
Tot dood Jozua	10 jaar Totaal 450 j.

Deze periode komt overeen met Gen. 15:16: "Het vierde geslacht zal wederkeren."
Voorbeelden van geslachten die in Egypte kwamen en waarvan het 4e geslacht door Mozes uitgeleid werd:

Ruben-Pallu-Eliab-Dathan, Num 26:7-9
Juda- Perez (Grieks Fares) - Esrom-Aram-Aminadab, Num. 1:7; 1 Kron. 2:3-10
Levi, (137) jaar - Kehath, (133) – Amram (137) - Aäron, Ex. 6:15. (Levi kwam in Egypte 1684 v.Chr.; Aäron werd geb. 1556 v.Chr. (128 tussenliggende jaren)

Mozes en Aäron gaan naar Farao, Ex. 5:1, waarsch. Thutmose II. Mozes is 80 jaar, Ex 7:7
De dienst van Israël wordt verzwaard. 10 Plagen beginnen.
Als we gemiddeld voor elke plaag 2 weken + tussenruimte rekenen, Ex. 7:25, kunnen de 10 plagen ong. sept. -Joods nieuwjaar- begonnen zijn.
Er wordt in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden een papyrus bewaard, het zgn. IPUWER papyrus waarop een Egyptisch priester een gedeelte van de 10 plagen beschrijft. Er staat onder meer letterlijk op:
Een plaag is door het land. Bloed is overal. De rivier is bloed….
De bomen zijn vergaan…. Er worden geen vruchten en geen kruid gevonden… Voorwaar, het graan is overal vergaan….. Er is geen licht in het land….
Overal zijn er die zijn broeder in de grond begraaft…..Het gekerm is door heel het land, samen met bewenen.
De koning is vergaan onder ongewone omstandigheden….

2501	1473	mrt	7e plaag toen de gerst in de aar was en het vlas in de halm, Ex. 9:31
		Abib	Abib wordt het hoofd van de maanden. Het kerkelijk jaar begint dus met 1 Abib, Ex. 12:2. Na de Bab. Gev. *Nisan* genoemd. Israël behield ook hun burgerlijk jaar. Het feest der inzameling, Loofhuttenfeest moest gehouden worden *als het jaar om is*, Ex 34:22.
		10	Abib, ong. eind maart instelling van het Pasha, Ex. 12:2-14
		13	In de late namiddag moest het Pasha geslacht worden, Ex. 12:18+ 23:32 In de diaspora is het gebruik van Pasha 1 dag later gevierd. De reden hiervan is o.a. omdat Pasha berekend wordt met de eerste nieuwe maan, die kon op de *grens* van de nieuwe dag vallen.
		14	Na zonsondergang begon de 14e Abib, dan moest het Pasha gegeten worden, in de Paas**nacht**. In die nacht werden de eerstgeborenen in Egypte gedood, Ex. 11:4,5. Op de paas**dag** berooft Israël Egypte, Ex 12:36. Op deze dag vierde men later Paasfeest
		15	Na zonsondergang begon de nacht van 15 Abib, het feest van de ongezuurde broden, 7 dagen, Ex. 12:15. Num 28:17 Op de dag verzamelt Israël zich te Rameses (Nijldelta). Num.33

Joséfus schrijft in de Joodse Historie, II boek, 6e hfd. Nr 96:
"De Israëlieten togen uit Egypte in de maand Xantikus of Nisan de 15e der maand 430 jaar nadat onze vader Abraham in 't land Kanaan kwam en 215 jaar sedert dat Jacob voet in Egypte had gezet." (Zie Ex 12:40, zo behoort de Hhebreeuwse tekst opgevat te worden)

Aan Apion schrijft Joséfus, 2e B,1e hfd.:
..want het was in het 4e jaar der regering van Themosis dat de jooden uit Egypte trokken, … (Elders zegt Jozefus dat Tuhtmose 13 jaar regeerde, zie jaar 1554 v.Chr.)

16 Israël verzamelt zich in Sukkot, vanwaar de reis uit Egypte begint, Ex. 13:18,20, Jozua 5:10-12, op 16 Abib, Num 33:3
Israël is aan het eind van de woestijn Etham, Ex. 13:20, Num 33:6

Ijar Begin van de 2e maand Ijar of Zif; (duurde 29 dagen)
Israël gaat door de Rode Zee Ex. 14:22
Farao's leger verdrinkt, Ex 14:30. De lijken liggen aan de oever.

Volgens de literatuur moet Farao Thutmose II ongeveer 30 jaar geweest zijn toen hij stierf. **Uit de röntgenfoto van zijn mummie blijkt dat hij in een uitgemergelde toestand verkeerde. Zijn huid is overdekt met ruwe plekken. Hij regeerde tot 30 april,** "Farao doorgelicht", door J. E Harris (44)

?? Wie denkt hier niet aan de verdronken Farao die één maand (volgens Joséfus) na de Uittocht verdronk? Dus ong. eind april.

?? Bij de 10e plaag stierf de troonopvolger van Farao, Gen.12:29.
De opvolger van Thutmose II is de dochter van Thutmose I: koningin Hatsjeput. Manetho schrijft over haar opmerkelijke woorden: "Dat zij weer herstelde wat vernield was toen de Aziaten (Joden) nog in Avaris zaten". Joséfus tegen Apion, I boek.

* Hiermee bezig zijnde, verscheen de studie van H. Goedicke. ***Na 20 jaar studie in historische documenten kwam hij tot de conclusie dat de Uittocht een ware gebeurtenis was en plaats vond in 1477.*** Publicatie PZC, New York AFP, 1981. Zeer opmerkelijk. In deze Chronologie wordt uitgegaan van 1473. (Door afronding is het jaar 1474/72 ook mogelijk.

RICHTERENTIJDPERK.

Het is heel moeilijk om een overzicht te geven van het tijdperk van de richters vanaf de dood van Jozua tot de dood van Simson.

Er zijn twee vaste punten:

? ***De Tempelbouw begon* in *het 480e j. na de Uittocht, 1 Kon 6:1.***

? In Richt. 11:26 zegt Jefta dat Israël 300 jaar in Hesbon gewoond heeft.

Van deze jaartallen wordt in deze Chronologie uitgegaan.

Paulus zegt: "En daarna omtrent vierhonderd en vijftig jaren gaf Hij hun rechters, tot op Samuel, den profeet." Hand. 13:20,21.

Deze periode van 450 jaar kan niet opgevat worden vanaf de Uittocht, want 480 jaar na de Uittocht begon de Tempelbouw. Ook niet vanaf Jacobs komst in Egypte, 215 jaar vóór de Uittocht, want dan zou die eindigen 235 jaar nà de Uittocht. Nemen wij een minimum aantal jaren vanaf de Uittocht, dan krijgen we: Mozes 40 j. Jozua 10 j. Othniël 40 j. Eglon 80 j. Debora 40 j. Abimelech 3 j. Thola 23 j.; totaal 236 jaar.

Ook kan Paulus niet bedoelen dat het tijdperk van 450 jaar loopt vanaf Jozua's dood tot en met Samuël, want dat strijdt tegen het tijdperk van 480 jaar tussen de Uittocht en de Tempelbouw.

Rest niets anders dan dat de 450 jaar voorafgaand aan Samuël, door Paulus als één geheel wordt beschouwd.

Als we vast houden aan het gegeven dat Israël 300 jaar te Hesbon woonde toen Jefta Richter werd, houdt het in dat de 40 jaar van de hogepriester Eli niet als aparte Richterjaren worden opgenomen, zoals de Christelijke Encyclopedie - en velen die dit volgen - schrijft, maar 40 dienstjaren, tijdens het Richteren-tijdperk. Paulus vermeldt Eli niet, Hand. 13:17-21.

Door op deze manier achteruit te rekenen vanaf Jefta ontstaat er een richterloos tijdperk van 45 à 46 jaar. Dit kan niet bewezen worden, dus geef ik een *globaal* overzicht.

Ruth 4 en 1 Kron. 2:1-15 geeft problemen, gezien de hoge leeftijd waarin de stamvaders van David nog kinderen kregen. Sommigen menen dat in de lijst van de stamvaders van Christus er enkelen overgeslagen zijn. Maar die visie maakt het tot een onbetrouwbaar beeld.

Salma/Salmon trouwde met Rachab, Matth. 1:5, een 'jonge' vrouw die de verspieders herbergde, Joz. 2:13. Salma was de stichter van Bethlehem, 1 Kron. 2:51. Gesteld dat Salmon 20 j. was (ouder dan 60 kon niet!) toen Jericho veroverd werd, dan ligt tussen Salmon en Davids geboorte ong. 386 jaar. De gemiddelde leeftijd van deze vaders toen ze kinderen kregen zou dan als volgt zijn: Salmon, 99; Boaz 99; Obed 99; Isaï 89, 1 Sam. 17:12. Een moeilijk punt, toch niet onmogelijk, temeer omdat de geslachtslijn van Christus meerdere 'onmogelijkheden' vertoont. Dr. Gill, Ruth 4:22.

Bovendien lag de leeftijd hoger dan in later tijd. Volgens 2 Kron. 24:15 werd Jójada 130 jaar. Tobith werd 158 en zijn zoon Tobias 127, (Apocr. Tobith hfd. 18.)

W. Westerbeke